

Tariq Ali

Pakistan. Militärvälde eller folkmakt

Utgiven 1971 i serien Tema-pocket

Engelska originalets titel: *Pakistan: Military Rule or People's Power?*

Översättning: Erik Andersson

Innehåll

Förkortningar.....	1
Förord.....	1
En nödvändig introduktion.....	2
1. Den parlamentariska fasaden: första fasen, 1947-1953	7
2. Den parlamentariska fasaden: andra fasen, 1953-1958.....	28
3. Den militära och byråkratiska diktaturen I, 1958-1962	44
4. Den militära och byråkratiska diktaturen II, 1963-1968	61
5. Början till slutet.....	85
6. Revolten sprider sig.....	95
7. Huset Ayubs fall.....	103
8. Pakistan och den permanenta revolutionen.....	122
Om Pakistan och den nationella enheten <i>Bilaga 1</i>	139
Resolution om den ekonomiska politiken. <i>Bilaga 2</i>	141
Elvapunktskraven från Östpakistaniska studenternas allparti-aktionskommitté. <i>Bilaga 3</i>	143

Presentation

Den brittiske, pakistanfödde författaren och historikern Tariq Ali har skrivit flera böcker om Pakistan. Detta är den första. Den senaste är **Pakistan mellan diktatur och korrupcion**, som kom ut på svenska i år (2010) på Ordfronts förlag. På svenska finns även **Fundamentalisternas kamp** (Ordfront 2005), där också Pakistan tas upp.

Förkortningar

C.S.P.	Civil Service of Pakistan – Pakistans civilförvaltning
C.O.P.	Combined Opposition Parties – Förenade oppositionspartierna
C.P.I.	Communist Party of India – Indiens kommunistiska parti
C.P.P.	Communist Party of Pakistan – Pakistans kommunistiska parti
D.P.R.	Defence of Pakistan Regulations – Försvaret av Pakistans reglementen
D.A.C.	Democratic Action Committee – Demokratiska aktionskommittén
D.A.S.	Development Advisory Service – Rådgivningstjänsten för utvecklingen
E.P.R.	East Pakistan Rifles – Östpakistanens fältjägare
E.P.S.L.	East Pakistan Students' League – Östpakistan studentförbund
E.P.S.U.	East Pakistan Students' Union – Östpakistanens studentunion
E.P.W.F.	East Pakistan Workers' Federation – Östpakistanens fackliga landsorganisation
G.T.S.	Government Transport Service – Statliga transportväsendet
N.A.P.	National Awami Party – Nationella Awami-partiet
N.D.F.	National Democratic Front – Nationella demokratiska fronten
N.S.F.	National Student Federation – Nationella studentfederationen
P.D.M.	Pakistan Democratic Movement – Pakistans demokratiska rörelse
P.K.I.	Parti Kommunist Indonesien – Indonesiens kommunistiska parti
S.A.C.	Student Action Committee – Studenternas aktionskommitté

Förord

Denna bok är en oförskräckt och direkt polemik mot Pakistans feodala och kapitalistiska klass som under skilda förklädnader styrt landet sedan 1947. Jag hoppas att den skall balansera de reaktionära och paternalistiska värderingarna av Pakistan som gång efter annan görs i den borgerliga pressen i England och i Förenta staterna, liksom i de böcker som skrivits i ämnet av lärda akademiker i dessa båda länder. Ännu viktigare är att denna bok blir läst i Pakistan av dem som kan läsa, för att börja rätta till den skeva syn på pakistansk politik som blivit vanlig därför att så få pakistaner har brytt sig om att skriva sanningen.

Jag vill understryka att de flesta fakta som anförts i denna bok har verifierats. Det kan finnas några felaktigheter i fråga om de enskilda rollerna, men de har i så fall uppstått därför att de skilda sektorerna av Pakistans härskande klass tävlar med varandra i lögn.

Jag vill tacka de politiker och militanta studenter som jag träffat i samband med arbetet på denna bok, men de är på intet sätt ansvariga för de åsikter som uttryckes i den:

Militanta studenter

Raja Anwar (Rawalpindi), Qazi Anwar (Peshawar), Karim Yar Abbasi (Multan) och många andra i Lahore, Karachi och Lyall-pur.

Likaså Mahbubullah, Rashed Khan Menon och många andra militanta studenter från Östpakistanens studentunion i Dacca, Mymensingh, Bogra, Dinajpur, Tangail, Gaibandha och Rang-pur.

Politiska ledare

Mian Mumtaz Daultana (muhammedanska förbundet), Mian Mahmud Ali Qasuri, professor

Mozzafar Ahmed, Saif Khalid (det Moskva-orienterade nationella Awami-partiet), C. R. Aslam, Maulana Bhashani, major Ishaq, Afzal Bangash (det Peking-orienterade nationella Awami-partiet), shejk Mujibur Rehman (Awami-förbundet) och Zulfiqar Ali Bhutto (folkpartiet). Dessutom vill jag tacka de många journalister och förutvarande journalister vilkas råd och klipparkiv varit ovärderliga. Jag är särskilt tacksam mot mr Nizam Din, bibliotekarie på *Pakistan Times*, Lahore, för hans medverkan i insamlingen av data om resningens djup och om offren för polisens och arméns eldgivning, samt mot ägaren och utgivaren av *Holiday* för all deras hjälp. För deras vänliga gästfrihet och hjälp i Dacca (Östpakistan) vill jag också tacka mr och mrs Sayeedul Hassan, liksom Maulana Bhashani, som visade att han trots sina åttiosex år var minst lika vital som jag.

I Europa skulle jag vilja tacka mina kolleger på *Black Dwarf* för deras tålmod medan jag arbetade med denna bok och mina kamrater i Internationella marxistgruppen för deras råd i vissa frågor. Det sista kapitlet har kontrollerats och flera fel rättats av Ernest Mandel och Pierre Frank, medlemmar av Fjärde internationalen.

Läsarna kommer att märka att jag citerat flitigt ur *Pakistan Times* från tiden före Ayub. Anledningen är att det var min enda källa till radikal information i Pakistan.

Januari 1970 *Tariq Ali*

En nödvändig introduktion

När året 1968 närmade sig sitt slut började politiska kommentatorer och sociologer från båda sidor om barriaderna att dra sina slutsatser. Skulle kampen fortsätta eller hade 'studenthuliganerna' definitivt besegrats och 'demokratin' räddats? Många trodde att kampen temporärt upphört och att reformisternas förräderi genom status quo bevarats för framtiden.

Ingen har satt i fråga att händelserna i maj 1968 i Frankrike märkt en av de mest självbelåtna klasserna i världen (utanför USA): borgarklassen i Västeuropa. Hotet om en fransk maj som skulle upprepas någon annanstans i Europa skrämde folk och varje gatudemonstration i Europas städer fick en ny betydelse. Även världens äldsta och mest erfarna härskande klass, den brittiska bourgeoisin, visade sin oro, för att inte säga tydliga tecken på panik i samband med Londons största Vietnam-demonstration, i oktober 1968.

Mot slutet av oktober verkade det som om energin hade avtagit i ungdomens världsomfattande resning och rörelsen hade inträtt i en nedgångsperiod. Mexikanska arbetare och studenter hade lidit ett tillfälligt nederlag. Gatudemonstrationerna i Italien och Västtyskland hade inte lyckats framkalla en allmän resning och konfrontationerna hade med framgång isolerats av myndigheterna. I Tjeckoslovakien hade den sovjetiska byråkratin, trots de tjeckiska arbetarnas och studenternas modiga och ibland heroiska motstånd, lyckats förintala alla förhoppningar om en frammogande politisk, antibyråkratisk revolution.

Men i andra veckan i november 1968 började nyheter om massiva studentdemonstrationer i Västpakistan att sippra ut i utlandspressen. Det verkade nästan som om de pakistanska studenterna hade planlagt tidpunkten för sin revolt för att skingra det växande missmodet i Västeuropa. Resningen i Västpakistan spred sig till landets östra del, tusentals kilometer därifrån. Sedan studenterna i en månad beslutsamt och uthålligt kämpat mot polisen och armén anslöt sig städernas proletariat, den stora armén av arbetslösa och en del småborgerliga samhällsskikt till kampen.

Resningens kraft var sådan att trots att regeringen tog till sitt favorittrick, att stänga alla

universitet och skolor, fortsatte studenterna att mobilisera och kämpa på gatorna. Kampen fortsatte tills huvudmålet – att störta diktatorn – uppnåts.

Den 21 februari 1969 meddelade president Ayub Khan sitt beslut att avtåga från den politiska arenan. Pakistans studenter och arbetare hade lyckats långt över sina vildaste förväntningar och hade på kort tid lyckats genomföra vad deras motsvarigheter på andra håll inte kunnat genomföra. Det är visserligen sant att Ayubs störtande inte gjorde slut på det system som han företrädde, men det förblev inte desto mindre en viktig politisk seger, och dess psykologiska verkningar på studenternas och arbetarnas medvetande var utomordentligt värdefulla. Till och med den begränsade framgång som vunnits på de pakistanska städernas gator genom massaktioner, som var helt oorganiserade och inte samordnade, gav en föreställning om vad en organiserad styrka skulle kunna åstadkomma. Såväl reaktionärerna som de progressiva i Pakistan lärde av den läxan.

I Asien har studenterna alltid deltagit aktivt i politiken. Även en hastig blick avslöjar den makt som studenterna utövat i Kina, Japan, Korea, Vietnam och Indonesien, för att bara nämna några länder, under de senaste årtiondena. I den ofria världens länder, styrda av oligarkier av kompradorer under den amerikanska imperialismens kommando, har studenternas politiska styrka erkänts och de har behandlats därefter: massarresteringar, vidrig tortyr och brutala mord på studentledare är inte ovanliga i de icke-befriade delarna av Asien.

Marionettregeringarna i Asien kunde kosta på sig att le nedlåtande åt de 'besvärligheter' som mötte deras kapitalistiska herrar i Europa och i Förenta staterna, åt deras oförmåga att ta hand om studenterna på samma sätt som de behandlades i Asien eller Latinamerika. De senkapitalistiska samhällenas motsättningar hindrade den härskande klassen från att använda de metoder som deras underordnade i världens exploaterade delar av världen kunde utnyttja. Pakistans diktator Ayub sympatiserade i hög grad med de Gaulle under dennes svårigheter, och det finns vissa bevis på att budskap utväxlades strax efter maj 1968. Pakistans härskande klass framlade dock åsikten att majrevolten i Frankrike bara var resultatet av en 'judisk konspiration' för att straffa de Gaulle för hans 'proarabiska' sympatier. Det är ett sorgligt vittnesbörd om det bristande politiska medvetandet hos många studenter i Västpakistan att de godtog denna historia och jag tillfrågades närmare om den av många militanta studenter.

Det fanns vissa likheter mellan majrevolten i Frankrike och novemberresningen i Pakistan. I båda länderna hade en stark man med arméns stöd innehaft makten i tio år och det politiska systemet var sådant att ett valnederlag var osannolikt. Den politiska atmosfären i båda länderna var förtryckande och kärv (ehuru i olika grad), och både de Gaulle och Ayub intog en 'vänster'-attityd till Vietnam och Kina. de Gaulles 'vänskap' med Sovjetunionen hade gjort att Frankrikes kommunistiska parti blivit ännu svagare i sin opposition och Ayubs 'vänskap' med Kina hade lyckats förlama de pekingvänliga elementen i Pakistan. Varken i Frankrike eller i Pakistan hade de ortodoxa oppositionspartierna lyckats bjuda något militant motstånd mot de auktoritära regimerna inom de av staten föreskrivna gränserna. En utomparlamentarisk opposition var därför den enda utvägen, men i båda länderna antogs den politiska strukturen vara sådan att en vidmakthållen revolt var praktiskt taget omöjlig.

Men trots de politiska likheterna mellan de två länderna fanns det betydande skillnader på andra områden, av vilka den viktigaste var utvecklingen av deras produktivkrafter. Frankrike är ett framskridet kapitalistiskt land i vilket proletariatet är den största och mäktigaste klassen och nästan hela befolkningen kan läsa och skriva. Pakistan är ett halvkolonialt, feodalt samhälle med en växande klass av kompradorkapitalister; av en befolkning på 120 miljoner är mindre än fjorton procent läs- och skrivkunniga, och flertalet av dem är studenter, f. d.

studenter utan arbete, jurister, tjänstemän, läkare och lärare. Den största sociala kraften i landet är bönderna. I Frankrike var studentrevolten förbunden med de ekonomiska motsättningarna i ett senkapitalistiskt samhälle. Den återspeglade den borgerliga ideologins allmänna kris och konflikten mellan den kapitalistiska ekonomins behov i fråga om universitetet och de borgerliga institutionerna inom universitetssystemet. Universitetet i många utvecklade kapitalistiska länder börjar uttrycka och återspegla det kapitalistiska samhällets alla motsättningar, men studenterna har ingen verklig politisk eller organisatorisk autonomi och makt som kan jämföras med exempelvis arbetarklassens makt. Detta ändras emellertid snabbt med det ökande antalet studenter och teknologins allmänna utveckling.

I Frankrike dominerades arbetarrörelsen av Frankrikes kommunistiska parti och dess fackliga byråkrati. I andra länder kontrollerade socialdemokratins stora delar av arbetarklassen. Den svagaste länken i såväl stalinismens som socialdemokratins politiska välde var således studentrörelsen, som tack vare sin politiska känslighet kunde upptäcka den borgerliga ideologins kris och handla snabbare än andra sektorer. Denna kris fördjupades i Frankrike under det första Vietnam-kriget och Algeriet-kriget; och den senaste och viktigaste faktorn för att mobilisera studentrörelsen var det vietnamesiska folkets heroiska och exempellosta motstånd mot Förenta staternas imperialism. Det nådde sin höjdpunkt med Tet-offensiven i februari–mars 1968 och var en direkt anledning till Nanterre-revolten.

I Pakistan har studentrörelsen en helt annan ställning. Studenterna betraktar medvetet sig själva som en kraft i den politiska oppositionen, eftersom nya politiska partier inte tillåts och de existerande partierna misslyckats fullständigt med att kämpa till och med för krav som rör de medborgerliga rättigheterna. Och under de perioder då de politiska partierna var bannlysta var studentrörelsen naturligtvis den enda organiserade kraften i hela landet. Den utbredda analfabetismen är också en viktig orsak och nästan tvingar studenterna att delta i politiken. Även när studenterna av taktiska skäl beslutat att inte framlägga politiska krav har deras aktioner alltid varit förbundna med landets politiska liv och de har förenat kampen mot förtrycket vid universitetet med kampen mot Ayubs regim. Det har aldrig varit tal om att ställa krav enbart för universitetens del eftersom studenterna ofta tvingats framställa krav som gällde småbourgeoisin samt städernas och landsbygdens proletariat i Väst- och Östpakistan. Varje program för studentrörelsen i Pakistan måste därför bli en del av ett allmänt program för Pakistans massor. Jag har skisserat en plan av detta slag i bokens sista kapitel.

Banden mellan Pakistans studentrörelse och arbetarna är utomordentligt starka, därför att de byggts upp genom gemensamma aktioner och inte genom flygbladsspridning utanför fabriker och verkstäder (vilket i Pakistan är förbjudet genom lag trots att arbetarna inte kan läsa). Att det inte finns något starkt socialdemokratiskt eller halvfascistiskt inflytande bland arbetarna underlättar gemensamma aktioner mellan dem och studenterna. De flesta högerelementen i den fackliga byråkratin är så grundligt diskrediterade på grund av de pengar som de erhåller av kapitalisterna och regeringen att de inte utgör något hot alls. I själva verket välkomnar vanligen arbetarna i Pakistan de studenter som kommer och förklarar den politiska utvecklingen för dem eller hjälper dem att organisera strejker och samla in pengar till de strejkande. Enbart det faktum att en 'bildad' person bryr sig om att tala med dem, för att nu inte nämna att de diskuterar sätten att hjälpa dem, välkomnas med entusiasm av arbetarna.

Under tio år styrde Ayub Pakistan med arméns och byråkratins bistånd och med stöd av de feodala och kapitalistiska intressena i Pakistan. Oppositionsrörelserna, antingen de leddes av studenter eller igångsattes av strejkande arbetare, hade undertryckts hänsynslöst och inte ens en mildare form av opposition av borgerliga partier hade tolererats. Pressen hade tystats effek-

tivt och radion kontrollerades av informations- och radioministeriet. Regimens propaganda var så grov och bullersam att den alienerade folket och ett av Ayubs senaste trick – uppriktandet av Gröna garden och utgivningen av en liten Grön bok innehållande hans ‘tankar’ – hade inte ens roat studenterna, utan bara äcklat dem. Bristen på fast opposition i förening med Ayubs konstgjorda ‘popularitet’ hade gjort Pakistans härskande klass förnöjd och självbelåten. De trodde inte att det fanns någon kraft stark nog att rubba deras säkerhet och började nästan tro på de myter som de byggt upp kring sig själva.

När studenterna i Rawalpindi gick ut på gatorna i landets politiska och militära huvudstad i november 1968 för att demonstrera mot något som inte var ett politiskt missförhållande ägnade man dem inte större uppmärksamhet. Regimens första reaktion visade klart att den trodde sig kunna krossa demonstrationen efter behag. Det var svårt att föreställa sig att denna lilla början skulle kunna leda till en stor konflikt mellan folket och staten. Men när de objektiva förhållandena är mogna kan även en liten gnista utlösa en eld som det är svårt att släcka. I detta fall motverkade undertryckandet sig självt och i förening med andra faktorer skapade det en situation som ledde till en verklig studentresning. Revoltens låga hade tänts och enda sättet för oligarkin att släcka den var att offra den ledare som lett den under de senaste tio åren.

De hade kallat dessa tio år för ‘Utvecklingens årtionde’, och vad kapitalisterna beträffar var de förvisso de år under vilka egendomarna utvidgades, förmögenheter samlades och familjen Ayub framträdde som en av de tjugo rikaste familjerna i landet. För Pakistans folk var det tio år av mörker, förtryck och växande materiell nöd – och av andlig nöd, resultatet av regimens hårda politiska och kulturella censur.

Olyckligtvis för den härskande klickens ledare ur alla synvinklar en medelmått (som en hastig blick i hans föregivna självbiografi kommer att bekräfta). Han saknade fullständigt politisk fantasi och det förnuft han en gång kan ha haft hade under årens lopp sugits ur honom genom det föraktliga smickret från hans uppvaktning, som lyckats isolera honom från de politiska realiteterna i Pakistan. Till slut hade armén inget annat val än att låta honom falla. En del lojala byråkrater sökte ge råd om metoder för att rädda honom politiskt, men hade inte arméns stöd och misslyckades.

Under de trettiofyra dagar som förflöt mellan det tal i vilket Ayub kungjorde sitt utträde ur politiken och general Yahya Khans militära maktövertagande utvecklades det politiska spelet i Pakistan för fullt. Högerflygelns politiska styrkor och de Moskva-orienterade grupperna mobiliserades i största hast till en enhetsfront för att underhandla med Ayub vid två på varandra följande konferenser. De är kända som Runda bordskonferenserna, ett namn som tydligen inspirerats av de konferenser som ägde rum i London under trettioalet, när representanterna för den indiska bourgeoisin förhandlade om Indiens politiska oberoende med den härskande klassen i Storbritannien. Under dessa trettiofyra hektiska dagar argumenterade de civila representanterna för godsägarna och småbourgeoisins översta skikt förtvivlat för att få delta i statens ledning, men deras egna meningsskiljaktigheter och arméns tidigare fattade beslut om att överta makten efter Ayub gäckade dem. Armén oroades av tanken att en civil regering som kom i kölvattnet på en folkresning skulle tvingas göra radikala medgivanden. Och en civil regering innebar också ett hot mot arméns finansiella autonomi, som blivit ett svartsjukt bevakat privilegium. Därför kunde ingen civil regering tolereras efter Ayub.

Jag besökte Pakistan två gånger år 1969. Första gången, i februari, var det på inbjudan av militanta studenter i Västpakistan. Jag talade på möten som samlat studenter och arbetare och kunde göra direkta iakttagelser om den kamp som pågick. Trots att Ayub redan hade hållit sitt

avskedstal fortsatte städernas proletariat sina strejker mot de låga lönerna samt de usla arbets- och levnadsvillkoren och demonstrerade på detta sätt mycket tydligt att det var det sociala systemet som var undermåligt och måste krossas – inte bara en mäktig enskild person. Atmosfären var utomordentligt optimistisk. På stora arbetarmöten angreps den kapitalistiska och proimperialistiska strukturen i Pakistan och varje attack mot godsägarna hälsades med stormande applåder. Det rådde stor efterfrågan på den poesi som skrivits av Habib Jalib – revolutionens diktare, flera gånger fängslad av diktaturen. Den återspeglade stämningarna och strävandena hos de i kampen engagerade massorna.

Det faktum att massorna kände att de, och bara de, hade störtat Ayub ingav dem förvisningen om att de kunde handla på samma sätt med varje kommande regim som sökte förtrycka dem. Men de saknade organisation och det gjorde arméns maktövertagande den 26 mars 1969 till en relativt lätt affär. Efter en historisk kamp av Pakistans studenter, arbetare och bönder, som varade i tre månader, blev det bara ett utbyte av diktatorer och Pakistans armé framträdde klart och omisskännligt som den främsta försvararen av borgerlig lag och feodal ordning i Pakistan.

Det fanns emellertid några viktiga skillnader mellan undantagstillståndet 1958 och maktövertagandet 1969. Även om armén var numerärt mycket starkare 1969 hade den en mycket svagare ställning och det andra undantagstillståndet fruktades inte så mycket som det första. Även om bestämmelserna för undantagstillståndet i många avseenden var desamma var massornas hållning en annan än förut.

Undantagstillståndet utmanades först i Östpakistan 1969, dagen sedan det påbjudits: arbetare i Chittagong gick ut i strejk och arbetet lades ner i hela staden. Visserligen arresterade armén en del fackliga ledare och lämnade dem kvar misshandlade på gatorna, men i en del fall omringade arbetarna arméns lastbilar och befriade dem som arresterats. På många murar i Östpakistan kunde man läsa paroller som 'Ner med den andra Punjabi-ockupationen av Bengalen'. I Nordbengalen trotsade många bönder undantagslagarna genom att demonstrera och angripa polisstationer. I en del fall erövrade bönderna vapen och ammunition. Trots att inget politiskt parti gav dem någon vägledning visade arbetarna i både öst- och Västpakistan sin opposition mot den nya regimen genom att ignorera dess lagar och förordningar. Arbetarna gick ut i strejk med risk för att armén skulle öppna eld och döda dem, men den gången gav armén vika. I Quetta (Beluchistan) slutade kolgruvearbetarnas strejk med blodsutgjutelse, varvid minst två arbetare sköts ihjäl och många andra sårades. De hade vägrat att avblåsa strejken sedan beläringstillståndet förklarats.

Östpakistan militanta studenter trotsade också den nya regimen genom att hålla halvoffentliga möten på universiteten. De revolutionära studentledarna talade om för sina anhängare att den nya regeringen var en fortsättning på det gamla klassväldet och varnade studenterna för att låta sig luras av 'flirten med Kina' utan bereda sig på fortsatt kamp (den nya regimens 'vänstersinnade' flygmarskalk Nur Khan hade sänts till Peking, där han välkomnats av Chou En-lai, som föreslagit en skål för 'Hans Excellens Yahya Khans, Pakistans presidents hälsa'). En del studentledare hade arresterats och pryglats, men regimen tvangs släppa ut dem efter ett par veckor. Dessutom fick studenterna tillåtelse att genomföra offentliga möten för att högtidligt hålla särskilda händelser och Östpakistan Mujibur Rehman (Bengalens motsvarighet till Chiang Kai-shek) började kräva 'fria och demokratiska val'.

Yahya-regimen har tvingats göra medgivanden i flera avgörande författningsfrågor. Västpakistanens centraliserade struktur har sönderdelats och provinserna återfått sin ursprungliga status. Kravet om en man, en röst har godtagits och allmänna val på denna grundval utlovats

till oktober 1970. Om dessa val kommer att äga rum eller inte beror på hur situationen utvecklas, men även om de gör det kommer de, trots att de utgör ett stort steg framåt, inte att lösa de grundläggande problemen som Pakistans massor står inför. De kan endast lösas genom en socialistisk revolution, och den främsta förutsättningen för denna är ett revolutionärt parti som förmår leda massorna för att erövra statsmakten. En revolutionär studentledare i Östpakistan, Mahbubullah, förklarade för mig: 'Om det hade funnits ett revolutionärt parti kunde vi ha gjort revolution i Östpakistan. Även nu är de objektiva förhållandena mogna ... Det är vår uppgift att avslöja allt samarbete med regimen. Även om den kinesiska regeringen säger oss att det inte föreligger någon revolutionär situation kommer vi inte att böja oss för dess mening. Vi vet att det föreligger en revolutionär situation och vi kommer att utnyttja den. Vi kommer inte att låta vår generation ruttna bort.'

Lärdomarna från resningen i Pakistan i november 1968 har utan tvivel studerats i detalj både av Pakistans härskande klass och av USA:s State Department, som föder den och håller den vid liv. Förtryckarna har utan tvivel vidtagit de nödvändiga åtgärderna för att ta itu med nästa revolutionära våg. Det är nödvändigt att även de förtryckta inhämtar lärdomarna och förbereder sig.

Januari 1970 *Tariq Ali*

1. Den parlamentariska fasaden: första fasen, 1947-1953

'Vår strävan måste vara att med all kraft bevara den (för oss lyckliga) separation som finns mellan de skilda religionerna och raserna, inte att söka sammansmälta dem. Den indiska regeringens princip måste vara divide et impera [söndra och härska].' överstelöjtnant Coke, kommandant i Moradabad, 1860.

'När religionen blir reaktionens ryggrad och de antiprogressiva krafterna söker skydd under dess mantel, när religionen endast blir en fars med särskilda dogmer och ceremonier och dess inre boende anda av revolutionär förändring är död, är en sådan religion endast ett verktyg för att sprida orättvisans alla synder. När religionen som dominerande tro i ett särskilt samhälle förlorar sin innerlighet och revolutionära vilja att förändra sig själv och förändra andra, då innebär att förläna en sådan religion regeringsmakt detsamma som att ge reaktionen en farlig auktoritet, som ytterst kan användas mot folket.'

Maulana Obeidullah Sindhi, radikal religiös ledare.

De muhammedanska godsägarna har ett land

Det finns i dagens värld bara två länder vars enda existensberättigande är religionen, och Pakistan är ett av dem.¹ Efter en folkomröstning delades subkontinenten på grundval av religionen och de områden vilka beboddes av en majoritet av muhammedaner förenades för att bilda Pakistan. Nordvästra gränsprovinsen, Sind och Beluchistan blev en del av Pakistan; Punjab tudelades och östra Punjab blev en del av Indien; Bengalen splittrades också – denna uppdelning är nyckeln till den pakistanska politiken.

Det fanns många skäl till denna uppstyckning och en riktig förklaring av dem skulle kräva en längre analys, som strängt taget inte överensstämmer med denna boks syfte. Men Pakistans geografiska säregenheter är av avgörande betydelse för att förstå den pakistanska politiken och en blick på kartan kommer att med en gång avslöja en av de mest slående: Pakistans två delar är åtskilda från varandra genom tusen engelska mil indiskt territorium. De politiska

¹ Det andra landet är Israel. Även om denna analogi utan tvivel kommer att förarga chauvinister i båda länderna förblir det ett historiskt faktum.

följderna av denna unika geografiska besynnerlighet kommer att återspeglas genom hela boken. I själva verket måste landets båda delar behandlas separat, så stor är klyftan mellan dem.

Det politiska parti som först framställde kravet om Pakistan var muhammedanska förbundet. Det är svårt att uttala sig om huruvida kravet ursprungligen var avsett som något mer än ett medel att utöva påtryckningar på indiska kongresspartiet och på britterna till förmån för muhammedanska godsägarintressen, och i ett senare stadium till förmån för den muhammedanska bourgeoisin. I alla händelser beviljades i oktober 1906 sjuttio ledande muhammedaner under ledning av Aga Khan¹ en audiens av den brittiske vicekungen, lord Minto, i hans sommarresidens i Simla. De medförde en petition undertecknad av 'ädlingar, ministrar i skilda delstater, storgodsägare, domare, köpmän och många andra av Hans Majestäts muhammedanska undersåtar'. Det stod klart att dessa grupper endast önskade skydda sina egna klassintressen. De fruktade konkurrensen från den icke-muhammedanska bourgeoisin. 'Lord Minto försäkrade delegationen att han var fullständigt införstådd med deras sak.'² Naturligtvis var han det. Han grep tillfället att utnyttja religionen för att splittra de båda grupper som enade kunde utgöra ett allvarligt hot mot den brittiska imperialismen. Följaktligen skapades i december 1906, flera veckor sedan lord Minto gett deputationen sin välsignelse, allindiska muhammedanska förbundet.

Det är uppenbart att en orsak till förbundets skapande var den brittiska imperialismens tryck. En stor del av dem som var närvarande vid den konstituerande konferensen tillhörde godsägarfamiljer från skilda delar av Indien och deras inflytande som den brittiska imperialismens gårdvarar utövades så att muhammedanska förbundet som sitt huvudsyfte antog: 'Att bland Indiens muhammedaner uppamma en känsla av lojalitet mot den brittiska regeringen'. Klarare kunde det inte uttryckas. Ett litet antal muhammedanska jurister var också närvarande. De företrädde de muhammedanska mellanskiktens intressen och lovade att 'bevaka de indiska muhammedanernas intressen'. Muhammedanska förbundet var således från början ett förbund mellan muhammedanska godsägare och brittiska ämbetsmän och under det första årtionde som det existerade förblev det en lojal försvarare av brittiska intressen. All fruktan för att medelklassintressena i förbundet skulle vinna övervikt skingrades snart och De förenade provinsernas guvernör skrev till lord Minto år 1910:

'Jag har varit rädd för att juristpartiet, som huvudsakligen består av unga och oansvariga personer, skulle nå en dominerande position i förbundet, och att de någon gång kunde ingå koalition med avancerade hindu-politiker mot regeringen i en eller flera frågor ... Jag tror att Aga Khan har satt ett effektivt stopp för detta och att förbundet kan väntas bli mycket mer konservativt och stabilt än det en gång verkade att bli.'³

Det var alldeles tydligt att den brittiska politiken att 'söndra och härska' hade fallit i god jord och dess ödeläggande verkningar blev kännbara under de följande åren. I diskussionerna med de muhammedanska ledarna brukade lord Minto understryka att syftet med muhammedanernas politiska aktivitet borde vara att bekämpa hinduernas växande ekonomiska makt. Aga Khan samtyckte mer än gärna och utsände direktiv till förbundets avdelningar om att 'ägna all sin energi åt att främja den brittiska prestige och i folkets sinnen uppamma respekt

¹ Aga Khan var ledare för det mäktiga Ismaili-samfundet som troligen var den rikaste gruppen bland de indiska muhammedanerna i industri och handel. Aga Khans son, prins Aly Khan, blev Pakistans representant i Förenta nationerna trots att han var mest känd för icke-politiska bedrifter.

² Khalid bin Sayeed, *The Political System of Pakistan* (Oxford University Press, Pakistan Branch, 1967).

³ Ibid.

och tillgivenhet för britterna'.¹

De feodala godsägarna bevarade sitt grepp om muhammedanska förbundet men de insåg mycket väl att de aldrig skulle kunna göra det till någon mäktig politisk kraft, åtminstone inte till sin egen. De började därför välkomna medlemmar av den muhammedanska bourgeoisin – Indiens *trabourgeois*. Även om de aldrig kunde vinna över antiimperialistiska radikaler av Mahmud Hasans och Obeidullah Sindhis² kaliber lyckades de i sina led indra en del muhammedanska jurister med liberal uppfostran och konstitutionalistisk åskådning. Den mest klartänkta och framstående av dessa var Mohammed All Jinnah.

Till skillnad från de andra ledarna i förbundet hade Jinnah ingen förbindelse med de feodala godsägarna. Han var en son till en affärsman tillhörande Ismaili-samfundet, han undervisades i juridik vid Lincolns Inn i London och det första politiska parti som han anslöt sig till var indiska kongresspartiet. Det enda språk som han talade flytande var engelska, det språk som användes vid den borgerliga lagens domstolar där Jinnah snart förvärvade ett utomordentligt rykte, och där han vanligen förfäktade intressena hos de affärskretsar med vilka han var associerad i Bombay. När han strax före det första världskriget anslöt sig till muhammedanska förbundet hade hans bevekelsegrunder ingenting med religion att göra; Jinnah var fullständigt världslig till sin åskådning. Han anslöt sig till förbundet därför att kongresspartiet höll på att bli för 'extremt': det gick utanför de av lagen föreskrivna gränserna och Jinnah kunde med sin konstitutionalism inte tåla detta katteri. Han blev snart förbundets mest populära talesman men kvarstod samtidigt som medlem av indiska kongresspartiet.³ Jinnah insåg att de besittande klassernas intressen bland muhammedanerna och hinduerna var i grund desamma. Han arbetade ivrigt för enhet mellan kongresspartiet och muhammedanska förbundet och beskrevs av en framstående ledare av kongresspartiet som 'den muhammedansk-hinduiska enhetens ambassadör'. Det var Jinnah som uppmuntrade kongressens och förbundets ledare att bevista varandras årskonferenser, vilket ledde till de båda organisationernas möte i Lucknow 1916 och till en pakt mellan kongressen och förbundet vilken blev känd som Lucknow-pakten. Pakten godkände principen om särskilda elektorer för muhammedanerna men viktigare var att den förde in breda skikt av muhammedaner i rörelsen mot britterna.

Denna enfori varade inte länge. Den brittiska politiken, i förening med hinduisk och muhammedansk fanatism och en extrem kortsynthet hos den hinduiska bourgeoisin, ledde till att konkurrenskampen mellan de skilda grupperna förväxlades med religiösa motsättningar

¹ Gankovskij och Polonskaja, *A History of Pakistan* (Moskva 1964).

² Mahmud Hasan och Obeidullah Sindhi var båda religiösa ledare 'som förtärdes av en överväldigande önskan att göra slut på det brittiska väldet'. Hasan och hans grupp tog kontakt med skilda terroristgrupper bestående av sikher och hinduer, för att organisera en resning mot den brittiska imperialismen. Brittiska agenter arresterade Hasans budbärare och fick tag i silkesrullar med detaljer om upproret. Planen innebar att de muhammedanska massorna skulle resa sig och störta britterna vid en i förväg överenskommen signal och proklamera Indien som en demokratisk republik. Bristen på ens ett embryo till revolutionär organisation ledde emellertid till konspiratörernas misslyckande. De arresterades och Mahmud Hasan förvisades till Malta.

Muhammedanska förbundet hade en motpol i Hasans och Sindhis radikalism – ett faktum som borde föranleda dem som anser alla muhammedaner reaktionära att ändra mening. Motsvarigheter till Hasan och Sindhi var arbetarpräster i Frankrike och senare i Latinamerika gerillapästern Camillo Torres, som hade mycket gemensamt med Obeidullah Sindhi.

³ Det ligger ingen motsättning häri. Jinnah representerade bourgeoisin, som dominerade indiska kongresspartiet. En del av det var alltför inkonstitutionell i Jinnahs smak så han anslöt sig till muhammedanska förbundet, som just började välkomna representanter för de muhammedanska affärskretsarna. Jinnah kunde därför bevara sitt medlemskap i båda partierna och ändå förbli lojal mot sin klass. Den indiska politiken var vid denna tid klar och enkel, till skillnad från den europeiska politiken med dess utarbetade fasader.

och kastskillnader. Kampen för två stater återspeglade på detta sätt två nationella bourgeoisiers olikmässiga och kombinerade utveckling.

År 1937 reviderade muhammedanska förbundet sin elitinka konstitution och öppnade dörren för småborgare och bönder. De senare anslöt sig aldrig i något större antal, men det gjorde småborgarna inom ramen för en separat muhammedansk stat, samtidigt som de orienterade förbundet mot självständighetslinjen. (Grundande av Pakistan blev slutkravet sedan kongressens ledning klart demonstrerat att den inte var intresserad av att dela den politiska makten och sedan det muhammedanska önskemålet hade hånats av kongressens intellektuella.) I de provinser där det fanns en muhammedansk majoritet blev förbundet mäktigt. Premiärministrarna i Punjab och Bengalen¹ måste uppta representanter för förbundet i sina regeringar och själva ansluta sig till det. Jinnah önskade ett självständigt Indien, men med garantier för den muhammedanska minoriteten och rätt till separation. Det vägrade den hinduistiska bourgeoisin att gå med på och resultatet blev att självständighetsrörelsen splittrades. Islams banér höjdes och utnyttjades effektivt av Jinnah. De muhammedanska massorna besvarade hans appeller och med en gång fann sig muhammedanska förbundet stå i spetsen för en massrörelse.

Med undantag för Jinnah var förbundets ledare medelmåttor. De tvingades övervinna sin motvilja mot massrörelser och delta i en begränsad medborgerlig ohörsamhetskampanj. Man hör ofta sägas i Pakistan att muhammedanska förbundets korta kampperiod mot de brittiska imperialisterna drev fram ledare som i själva verket inte deltog i frihetsrörelsen, medan landet vanns för dem av de muhammedanska böndernas självständiga aktioner. Godsägarna, som stod i spetsen för partiet, hade bara förakt till övers för dessa bönder.

Jinnah var den förste att inse den låga nivån hos den ledning som skulle styra Pakistan efter honom. Den återspeglade den låga nivån i den muhammedanska bourgeoisins ekonomiska, och även politiska utveckling. Den attraherades av idén om en separat muhammedansk stat därför att det innebar ett territorium där det inte skulle finnas icke-muhammedansk konkurrens och där den kunde utvecklas utan att hindras av hinduernas handel. Det var dess enda synpunkt. 'Leve Pakistan!' betydde i själva verket 'Leve den fria företagsamheten!'. Det ekonomiska mönster som senare framträdde i Pakistan gav klart belägg för de muhammedanska mellanskiktens politik. Den bengaliske bonden såg exempelvis Pakistan som en lösning på sina problem därför att de flesta godsägare var hinduer och provinsens hela handel lag i hinduernas händer. I ett brev till lord Minto rapporterade viceguvernören över Östbengalen (nu Östpakistan): 'I Mymensingh och i Sylhet förföljer de hinduistiska godsägarna alla muhammedanska arrendatorer ... (därför) att dessa anklagat dem inför domstol.'²

I andra delar av vad som nu är Västpakistan förvanskades klasskillnaderna av reaktionära förbundspolitikerna och framställdes på ett sätt som ökade motsättningarna mellan de båda trosbekännelserna. I Punjab rekryterade förbundets ledning khaksarerna i sina frivilliga avdelningar. Khaksarerna upprättades 1931 av Allama Mashqiri efter fascistiska riktlinjer, med en egen halvmilitär organisation. De var i huvudsak trasproletärer från Lahore, Peshawar, Rawalpindi och andra västpakistaniska städer. Senare, 1942-1946, fick förbundet ett starkt tillskott av radikala medlemmar då muhammedanska medlemmar av Indiens kommunistiska parti strömmade in i det.

¹ Premiärministern i Punjab var en muhammedan, Sir Sikandar Hyat Khan, som hade lyckats hålla provinsen samman genom en enhetsfront av muhammedanska, hinduiska och sikh-godsägare. I Bengalen härskade Fazlul Haq, men båda tvingades att komma överens med förbundet.

² Khalid bin Sayeed, op cit.

Låt oss dröja för att se hur de skilda grupperna i Indien ställde sig till frågan om Pakistan. Den hållning som intogs av muhammedanska förbundets och kongresspartiets ledare har ibland felbedömts. Hinduen Mahasaba på yttersta högerflygeln stödde naturligtvis kravet om Pakistan, men i många avseenden på samma sätt som fascisterna i Förenta staterna stöder kravet om en avskild svart stat inom Förenta staterna. De två grupper vilkas politik kommer att behandlas närmare är för det första Indiens kommunistiska parti och för det andra de ortodoxa islamitiska grupperna.

De indiska kommunisterna stödde kravet om Pakistan med motiveringen att varje nationalitet hade rätt till självbestämmande. De kommunistiska ledarna hade befriats ur fängelset sedan Hitler angripit Sovjetunionen, då de samtyckte till att stödja krigsansträngningarna. Teoretiskt, och särskilt i sina offentliga anföranden, var de häftiga motståndare till den brittiska imperialismen, men i praktiken gick deras strävanden ut på att förmå kongressen att upphöra med den antibrittiska kampen och bidra till krigsansträngningarna. Genom att påtvinga partiet i dess helhet denna politik förstörde Komintern alla chanser för de indiska kommunisterna att ta ledningen i den antiimperialistiska kampen. Medan nog så paradoxalt kongressledarna satt i fängelse och vägrade att avblåsa den antibrittiska kampen rörde sig de indiska kommunisterna fritt och hjälpte briterne både militärt och politiskt. Det var i detta sammanhang som de framlade linjen om enhet mellan kongressen och förbundet och om hjälp till krigsansträngningarna, som gynnades bäst genom att godta kravet om Pakistan. En grov förvanskning av Lenins ståndpunkt i den nationella frågan framlades i CPI:s broschyr 'Pakistan och den nationella frågan', i vilken de kommunistiska teoretikerna förväxlade religionen med nationaliteten och slutligen förfäktade självbestämmanderätt för alla nationaliteter.

Vi är överens om detta krav. Självbestämmanderätten är avgörande och nödvändig, men CPI:s behandling av frågan ledde nästan till en upplösning av de marxistiska kadrerna. Ännu en gång hade teorin ingenting gemensamt med praktiken. ? Indiens kommunistiska parti var från första början ett parti av revolutionärer från mellanskikten och den som utövade det största inflyandet på en betydande del av dessa 'revolutionärer' var inte Marx eller Lenin eller Trotskij, utan Gandhi. Partiet bildades 1921, men fram till 1934 arbetade det som en del av kongresspartiet, utan någon självständig verksamhet. I stället för att kommunisterna skulle påverka kongressen inträffade motsatsen, och många kommunister kvarstod i kongressen.

Partiet hade vuxit sig starkt när ett stort antal revolutionärer, som vi redan sagt, 1938 frisläpptes ur fängelserna genom en allmän amnesti. Många av dem hade haft förbindelse med de terroristiska rörelserna. De sökte mobilisera bönderna och arbetarklassen och lyckades delvis, men efter invasionen av Sovjetunionen blev de åter isolerade från massorna. Deras paroll var: 'Indiens frihet beror av enheten mellan kongressen och muhammedanska förbundet' – vilket i själva verket betydde: Låt feodalherrarna och bourgeoisin enas och vinna oberoendet. Detta så kallade revolutionära parti föreställde sig inte att det skulle spela någon självständig roll i den indiska frihetsrörelsen. Det mest groteska beslutet var att sända dess muhammedanska medlemmar in i muhammedanska förbundet. Det ledde till att många av de aktiva i arbetet bland bönderna anslöt sig till förbundets lokala organisationer och snabbt blev deras sekreterare. Organisationens ordförande var alltid den lokale godsägaren, så att det var inte underligt att bönderna slutade att tro på dem.² Det berodde också på den synnerligen låga

¹ Eftersom denna särskilda fas av den kommunistiska politiken är viktig för att förstå den kommunistiska rörelsens degeneration i Indien har jag återgett partiets dokument om Pakistan, 'Om Pakistan och den nationella enheten', som bilaga I.

² I Dacca exempelvis blev en militant kommunist, Shamsudin, sekreterare för Daccas muhammedanska förbund.

teoretiska nivån i Indiens kommunistiska parti att många av dess muhammedanska medlemmar fann sig själva tillrätta i förbundet. Deras klassmässiga bakgrund var ytterligare en länk och många av dessa 'militanta' kommunister återvände aldrig från förbundet. En del av dem blev ledande krafter i det reaktionära lägret och visste då, genom sina tidigare erfarenheter, hur man, som en av dem uttryckte sig, skulle behandla 'kommunister, kommunist sympatisörer och folk av det slaget'. CPI hade inträtt i muhammedanska förbundet för att stärka den borgerliga fraktionen i förbundet mot de feodala godsägarna, en plan som helt överensstämde med Stalins teori om revolutionen i etapper. I stället förlorade det en del av sina bästa kadrer. Det fanns en opposition mot detta inom Indiens kommunistiska parti, men den kvävdes snart på inrådan av Komintern, som hade erfarenheter i sådana frågor.

De indiska muhammedanernas ledare motsatte sig på det hela taget själva idén att islam skulle förbehållas Pakistan. De hävdade att islam var en universell religion, vars anhängare måste syfta till att omvända hela världen och inte bygga upp särskilda enklaver för den. Islam var inte en sak för ett land. Det fanns skilda skolor av muhammedansk ortodoxi i Indien. Aligarh-skolan hade sitt fäste vid Alighars universitet, det första muselmanska universitetet i Indien. Denna skola leddes av sir Sayyid Ahmed, en ärkereaktionär som ville att de indiska muhammedanerna skulle uppskatta den brittiska imperialismens välvilja. Till en början hade han framgång, men hans anhängare kunde inte motstå den nationalistiska rörelsens tryck. Hans inflytande dröjde emellertid kvar. Vidare fanns Deoband, ett muhammedanskt seminarium som fick en framskjuten ställning under Mahmud Hasans ledning och upprättade förbindelser med radikala muhammedaner över hela världen. En av dess främsta lärda, Obeidullah Sindhi, utvecklade radikala teorier om islamitisk socialism. Det upptog emellertid också många ortodoxa muhammedaner. För det tredje fanns Jamiyyat al-Ulema-i-Hind, en religiös-politisk rörelse som upprättades av muhammedanska andliga år 1919. Den trodde på 'sammansatt indisk nationalism'. De två senare rörelserna var häftiga motståndare till separatismens teorier och till den 'lojalistiska' skolan, som hävdade att muhammedanerna måste förbli brittena trogna. De 'sammansatta nationalisterna' replikerade att islam inte kunde godta nationellt slaveri, det vill säga att styras av den brittiska imperialismen

'Om icke-muhammedaner ockuperar ett muhammedanskt land, som Indien var under Mughal-perioden, blir det muhammedanernas absoluta plikt i detta och i andra länder att sträva efter att återvinna oberoendet. Denna jihad i Indien måste vara icke-våldsam och den kan utkämpas endast i förbund med hinduerna, som utgör majoriteten. I det sedan vunna oberoendet måste muhammedaner och icke-muhammedaner samarbeta för att skapa ett samhälle och en förvaltning som, även om den inte utformas helt efter uppfattningen om en islamitisk stat, kommer att innehålla verksamma och betydelsefulla islamitiska element.'¹

Det var den åsikt som omfattades av de mest respekterade och auktoritativa muhammedanska andliga i Indien. Dessa åsikter skulle 1947, då Pakistan upprättades, ha betraktats som kätteri.

År 1941 upprättade Abul-Ala Maududi Jamaat-i-Islami mot Deoband-gruppens världsliga nationalism. Maududi var ortodox i religiösa frågor. Han angrep illvilligt Jinnah och muhammedanska förbundet, som han anklagade för att inte drivas av religiös tro utan av 'muhammedanernas världsliga sociala och ekonomiska intressen'.

'Inte en enda ledare i muhammedanska förbundet från Jinnah själv och neråt har islamitisk mentalitet eller islamitiska tänkesätt. De betraktar heller inte politiska och sociala problem

Presidenten var naboben av Dacca, som också var den rikaste muhammedanske godsägaren i området!

¹ Aziz Ahmed, *Islamic Modernism in India and Pakistan*, 1857-1964 (Oxford, 1967).

från islamitiska utgångspunkter ... Deras skändliga roll är bara att med alla möjliga manövrer och finter bevaka de indiska muhammedanernas materiella intressen.’¹

Han motsatte sig Pakistan. Det skulle inte finnas någonting annat än en muhammedansk värld.² Han intog en mensjevnikisk ståndpunkt inom islam.

Endast ett fåtal religiösa ledare understödde Pakistan. Deras främsta talesman var Ahmed Usmani, som avskilde sig från den kongressvänliga Jamiyyat al-Ulema-i-Hind och grundade en splittringsorganisation kallad Jamiyyat al-Ulema-i-Islam, som understödde kravet om Pakistan. I dagens pakistanska politik representerar denna grupp de religiösa gruppernas progressiva sektion, Maududi den yttersta högerflygeln.

Kampen för Pakistan fortsatte och den man som i världens ögon kom att representera Pakistan var Jinnah, som nu kallades Quaid-i-Azam (Den store ledaren) av sina anhängare. Efter kriget rådde otvivelaktigt en förrevolutionär situation i hela Indien. Flottmyteriet i februari 1946 symboliserade den indiska revolutionens nya anda och de brittiska myndigheterna måste ha erinrat sig ‘Potemkin’ och ‘Aurora’. Revolutionens spöke förföljde dem, liksom det började förfölja muhammedanska förbundets och kongressens ledare. Revolutionen mognade i Bombay och spred sig till Madras och Karachi. Sjömän hissade den röda flaggan på sina fartyg med parollen: ‘In quilab Zindabad’ (Länge leve revolutionen!). De vände sig till kongressen och muhammedanska förbundet men fick varken moraliskt stöd eller praktisk hjälp. Sjöfolket valde en central strejkkommitté och bevarade en monstergill disciplin.

Britterna, som för en gångs skull bringats ur balans, tillgrep förtryckningsåtgärder och sände flott- och arméenheter till Bombay och Karachi. Men de indiska soldaterna vägrade att öppna eld mot de strejkande och de brittiska trupperna måste göra sitt smutsiga jobb själva. Den 21 februari 1946 hotade den brittiske amiralen Godfrey att förstöra hela den indiska flottan om strejken inte avblåstes. Strejkkommittén svarade med att kalla civilbefolkningen till sympatiststrejk. Kongressledarna vägrade att stödja denna uppmaning, men kommunistiska partiet, som hämtat sig från sin första överraskning, stödde den och den 22 februari genomförde arbetarna i Bombay en generalstrejk. Enligt officiella uppgifter dödades 250 människor mellan den 21 och 23 februari. Enligt inofficiella källor var det fem gånger så många offer. En brittisk officer beskrev händelserna på detta sätt:

’... Det fanns mycket folk på gatorna, även om de inte utgjorde några massor och ännu mindre någon mobb. På inrådan av kommunistiska partiet var ingen av dem beväpnad, inte ens med käppar eller stenar. (Förf:s kurs.)

Plötsligt, utan ringaste förvarning, körde en öppen lastbil fram på Elphinstone Road med brittiska soldater, beväpnade med gevär och kulsprutepistoler. När människorna, däribland jag själv, sprang in i portuppgångarna, riktade soldaterna sin eld i denna riktning. Tjugo människor sårades och fyra dödades...

Fackföreningarna kallade till generalstrejk för att stödja flottans manskap. Strejken fick hundraprocentig anslutning i textilfabrikerna, verkstäderna och järnvägsverkstäderna. Någon i hög ställning hade beslutat att ”ge de indiska satarna en läxa”. Beväpnade patruller i full slagordning rörde sig således på gatorna i lastbilar och sköt på måfå ... Senare, på Delisle Road, såg jag trupper

¹ Ibid, citat av Maududi.

² Debatten om vad en islamitisk stat egentligen bör vara fortsätter än i dag och alla borgerliga partier i Pakistan deltar i den. Vi kommer att beröra denna debatt i senare kapitel – men endast i korthet: Vi närmar oss år 2 000 och människan har landat på månen.

som gick in i slumbostäderna och sköt på människorna i deras egna hus ...'¹

Den 23 februari rådde kongressens och muhammedanska förbundets ledare, som blivit bestörta över denna revolutionära manifestation av enhet inom arbetarklassen, sjöfolket att kapitulera. En kongressledare, den reaktionäre Vallabhai Patel, lovade att 'kongressen kommer att göra sitt yttersta för att det inte skall bli några onödiga offer'. Flottans strejkkommitté, som kände sig isolerad och inte fick någon vägledning från kommunistiska partiet, beslöt att ge upp. Inom två dagar hade ledarna häktats. Deras sista ord var: 'Vi ger oss till Indien, inte till England.'

De visste inte hur sant detta var: den indiska bourgeoisin skulle se till att ingen av strejkledarna fick sysselsättning i den indiska flottan. Sjöfolksstrejken och dess verkningar visade att folket var berett till kamp. En revolutionär ledning kunde ha ställt frågan om erövringen av statsmakten, men det fanns ingen sådan. Kommunistiska partiet var, trots opinionen i dess led, alltför lierat med kongressen och muhammedanska förbundet och dess teori om revolutionen i etapper innebar att det nu bara gällde en kamp för politiskt oberoende gentemot britterna. Förbundets och kongressens feodala och borgerliga ledningar slöt således upp på den brittiska imperialismens sida mot massorna. Kongressens president, Maulana Azad, förklarade att strejker var 'olämpliga' och Gandhi var oroad av den 'oheliga koalitionen' av hinduer och muhammedaner som var motståndare till hans icke-våldslära. I sin tidning Harijan skrev han den 7 april 1946 att ett godtagande av denna koalition skulle ha inneburit att 'utelämna indierna åt packet. Jag skulle inte vilja leva i 125 år för att bevittna detta slut. Hellre skulle jag dö i lågorna.'

Läget i Indien föranledde den brittiska labourregeringen att påskynda Indiens oberoende. När det stod klart att någon överenskommelse mellan förbundet och kongressen om ett enhetligt Indien inte kunde åstadkommas beslöt man att acceptera Pakistan som en separat stat. Den 4 augusti 1947 blev Pakistan oberoende och Mohammed Ali Jinnah blev dess förste generalguvernör, med nästan obegränsade fullmakter.

Det råder inget tvivel om att Jinnah representerade den progressiva flygeln inom muhammedanska förbundet men hans anhängare var i minoritet. Så länge han levde spelade detta ingen roll och ingen vågade ifrågasätta hans auktoritet, men godsägarna kunde vänta Jinnah var sjuk och skulle inte leva länge till. Efter hans död skulle masken falla bort: de muhammedanska godsägarna skulle få ett eget land. Och de miljoner muhammedanska arbetare och bönder som utlovats att Pakistan skulle bli ett 'paradis'? De miljoner flyktingar som lämnat sina hem i Indien för att komma till Det förlovade landet? För de feodala jorddrottarna var detta 'slödder' nu överflödigt. Det finns inga säkra uppgifter om hur många muhammedaner, hinduer och sikher som dödades under Indiens delning, som massakrerades i ett vanvettigt och meningslöst blodbad, som ingendera sidan tycktes kunna eller vilja förhindra. De båda arméernas 'skydd' var ett rent bedrägeri. En muhammedansk officer som hette Ayub, som vi kommer att höra talas om senare, var en tid ansvarig för de muhammedanska flyktingarnas säkerhet. Han skötte inte sin uppgift och höll på att bli utsparkad ur armén.

Politiska grupper

Det politiska partisystemet i Pakistan liknar knappast de flesta andra demokratiska länders. Politiken börjar i toppen. Pakistan har varken något tvåpartisystem, inom ramen för vilket den

¹ Citerat i R.P. Dutt, *India Today* (London 1940).

politiska kampen utkämpas mellan relativt stabila grupper, av vilka den ena innehar regeringsmakten och den andra står i opposition, eller något flerpartisystem, inom vilket klara skillnader i program eller ideologi skiljer en mångfald opponenter åt. I Pakistan bedrivs politiken av ett stort antal ledande personer som tillsammans med sina politiskt underordnade kommer till makten och bevarar den genom lösa avtal. En konsekvent uppslutning kring en viss politik eller åtgärd gör snarast en politiker mindre användbar för offentliga ämbeten. De som saknar bestämda idéer men kontrollerar väljare, pengar eller inflytande har de största chanserna att göra politisk karriär.¹

Att Mohammed Mi Jinnah till stor del var ansvarig för Pakistans grundande erkändes av alla hans underordnade. Det är möjligt att om Jinnah hade levt längre så skulle landet ha utvecklats lugnt på den konstitutionella regimens väg, grundad på medborgerliga rättigheter och ett parlamentariskt system. Men även om detta inträffat så skulle Pakistan, av Indiens exempel att döma, alltjämt befinna sig i samma ekonomiska predikament som i dag.

Jinnahs död 1948, ett år efter oberoendet, berövade muhammedanska förbundet den ende ledare som kunde ha hållit det samman. Hans sjukdom hindrade honom från att spela en aktiv roll i den pakistanska politiken, men i en fråga intog han en bestämd ståndpunkt: Pakistan skulle förbli en världslig stat. Han hävdade att det inte längre var tal om muhammedaner, hinduer eller kristna i Pakistan, utan endast om pakistaner, och det finns tecken på att han tänkte i enlighet med dessa riktlinjer när det gällde Pakistans första författning.

Pakistan var vid delningen ett jordbruksland som efter engelsmännen ärvt en feodal, kolonial ekonomi. Fyrtioen procent av industrianläggningarna var ägnade åt bearbetningen av jordbrukets råvaruprodukter och arbetade säsongvis. Av de 1 414 industriföretag som Pakistan övertog var endast 314 belägna i Östpakistan. Pakistans ekonomi låg i händerna på indiska kapitalister (Tata, Birla och Dalmia) och den brittiska imperialismen. Den senare hade dominerande intressen i landets handel och creditsystem.² Denna kontroll tillät England att bestämma mönstret för den ekonomiska utvecklingen i Pakistan genom att konservera det som ett jordbruks- och råvaruproducerande land, genom omfattande ekonomiska band knutet till metropolen. En stor del av befolkningen levde på landsbygden, där jordbruket dominerades av feodala ägandeförhållanden. Jorden brukades på det mest primitiva sätt av bönderna, som exploaterades av hänsynslösa och tyranniska godsägare. Sextusen godsägare i Västpakistan ägde mer jord än 3,3 miljoner bondehushåll. I denna situation var det knappast förvånansvärt att jordbruket stagnerade.

Men låt oss återvända till muhammedanska förbundet. Dess ledare handlade i tron att Pakistan skulle bli en enpartistat och att det enda partiet skulle bli muhammedanska förbundet. Medan Jinnah levde var detta sannolikt, även om han själv kände avsmak för de tråtor och maktstrider som karakteriserade förbundets ledning i Punjab och i andra provinser. De kommunister och progressiva element som anslutit sig till förbundet var händiga då det gällde att skriva manifest, men även denna radikalism på papperet blev för mycket för förbundets ledning. Punjab's muhammedanska förbunds manifest hade skrivits av en välkänd

¹ Keith Callard, *Pakistan: A Political Study* (London 1957).

² 'Nittio procent av Pakistans bankkapital låg i händerna på brittiska banker, som Lloyds and Grindlay's Bank. Roberts, Gill & Co., Imperial Tobacco och andra brittiska bolag kontrollerade över 80 procent av Pakistans import ... Försäkringsväsendet dominerades också av brittiskt kapital... Pakistans innehav av pund sterling i London och organisationen för valutakontroll inom sterlingområdet, i vilket Pakistan ingick, begränsade landets möjligheter att utveckla ekonomiska relationer med stater utanför sterlingområdet och bidrog till att bevara det brittiska inflytandet.' Gankovskij och Polonskaja, op. cit.

kommunistisk jurist, Daniyal Latifi, och innehöll utförliga avsnitt om drastiska jordreformer, nationalisering av serviceinrättningar, progressiv beskattning, samhällelig kontroll av den privata industrin och andra vänstersocialdemokratiska åtgärder. Men det var ren utopism. Att förvänta sig att ett parti med stark feodal bas skulle uppfylla dessa krav återspeglade bara en omogen idealism.

De progressiva elementen inom förbundet antingen uppslukades eller tvingades av omständigheterna att lämna det. Sedan Jinnah avlidit hade de jordägare som representerade den största gruppen inom muhammedanska förbundets nationella råd händerna fria.¹ Han var det enda hindret för deras påtagliga hunger efter rikedom och politisk makt. En välkänd Sind-ledare G. M. Syed, uttryckte sin avsmak för förbundets ledning i otvetydiga ordalag. I sitt bittra angrepp mot hela den feodala strukturen i Sind, där förbundets ledare utpekade varje progressiv idé som 'icke-islamitisk'² skrev han:

'Glöm inte att det islamitiska samhälle som existerar för närvarande är det som till religiöst överhuvud har en okunnig mullah, som andlig ledare en amoralisk pir, som politisk ledare en maktberusad feodal godsägare och vars medlemmar är underkastade penningens och maktens alla världsliga krafter ... deras rop "Islam är i fara" har blivit en skyddsmantel för mörka gärningar och reaktionära åtgärder, för självbelåtenhet och tyranni ... Så till den grad kan islam i dag skändas genom kapitalistiska manövrer och kommersialiserad politik.'³

I Nordvästra gränsprovinsen leddes förbundet av godsägare och stamhövdingar, av köpmän och entreprenörer som var associerade med brittiska bolag och snabbt berikade sig. Naboberna av Hori, Teri och Tank var namn som äldade varje nationellt sinnad pathan. De var ökända som män vilka samarbetat med engelsmännen för att krossa nationalisterna. Andra ledare var Abdula Latif (en arméleverantör), Shah Pasand (ansvarig för rekryteringen av pathaner till polisen och armén) samt Khan Abdul Qayyum Khan, en byråkrat som senare skulle utmärka sig genom att ge order om massaker på pathanska bönder och arbetare och som efter Pakistans grundande blev premiärminister i Nordvästra gränsprovinsen.

Beluchistan dominerades av ett feodalt system. Stamledarna, som var allsmäktiga på respektive orter, konsulterades när befolkningens önskemål skulle utrönas. Systemet med 'stamkonsultation' som inletts av briter i alla deras koloniala territorier övertogs av centralregeringen i Pakistan. I Beluchistan fanns en nationell rörelse som krävde fullständig provinsiell autonomi och likaberättigande för beluchis i fråga om officiella utnämningar. Beluchis som intog ledande ställningar i den nationella rörelsen krävde också slut på den kulturella och ekonomiska efterblivenhet i vilken den brittiska kolonialismen försatt dem. Liksom många andra trodde de att Pakistans grundande skulle innebära ett slut på deras problem. Liksom många andra hade de fel.

I furstendömena Dir, Chitral och Swat, som styrdes direkt av respektive 'kungliga familjer',

¹ Sayeed, op. cit.: 'Av sammanlagt 503 medlemmar var så många som 163 godsägare. I proportion härtill var Sinds andel den största i den meningen att av tjugofem medlemmar i rådet var femton godsägare ... Den näst största gruppen var jurister, omkring 145 till antalet.'

² Ordet 'icke-islamitisk' har i pakistansk politisk samma betydelse som ordet 'oamerikansk' i Förenta staternas politik. Båda representerar en neofascistisk, McCarthyistisk tendens och båda orden används när de politiska 'argumenten' tryter. Även i dagens Pakistan brukas ordet flitigt och general Yahya Khans regim har 'legaliserat' begreppet genom att upprätta särskilda undantagslagar för dem som ägnat sig åt 'icke-islamitisk verksamhet' I september 1969 avskedades några av de mest respekterade föreläsarna och professorerna från sina lärostolar på grund av 'icke-islamitisk' verksamhet. Avskedandena kunde äga rum endast under skydd av undantagstillståndet, eftersom studenterna under normala förhållanden skulle ha gått ut i strejk.

³ G. M. Syeed, op. cit. s. 216-218.

var slaveriet alltjämt tillåtet och de kungliga härskarna styrde med järnhand. Antalet politiska fångar som de torterade och antalet bönder som de dödade är alltjämt okänt.¹

Västpakistan var i godsägarnas händer. Att förvänta sig att dessa rövarbaroner skulle förvandlas till Robin Hood-gestalter var ren utopism från vänsterns sida. Godsägarnas syfte skulle uppenbarligen förbli att bevara det rådande systemet av feodala ägandeförhållanden. Den muslimska bourgeoisin, som var ytterst svag, kunde inte mäta sig med dem under den första tiden efter delningen. I Punjab exempelvis visade regeringen, representerande muhammedanska förbundet, ett utpräglat klassmedvetande när den antog en lag som gjorde det till ett brott att 'offentligt eller privat' läsa muhammedanska förbundets manifest av år 1944, vilket, som vi tidigare noterat, utarbetats av en kommunist och innehöll flera radikala idéer. Straffet för en bonde som tagits på bar gärning var att den lokala godsägaren fördrev honom från den jord han brukade. Kort sagt, arrendatorn fick besked om att han antingen skulle stödja godsägaren eller avlägsnas.

Under de första åren representerades den pakistanska bourgeoisin av muhammedanska affärsmän som efter delningen lämnat sina hem i Indien och slagit sig ned i Karachi. De var mer erfarna än sina infödda motsvarigheter i Västpakistan, men eftersom de ännu inte kände sig helt säkra och alltjämt försökte slå rot i Västpakistan slöt de upp på godsägarnas sida och föredrog i övrigt att hålla sig utanför politiken. De var verksamma främst i utrikeshandeln, inom vilken de samarbetade med brittiska firmor, och de lättvunna profiter som de inhöstade avhöll dem från kapitalinvesteringar. Ytterligare ett hinder för investeringar var de brittiska bankernas vägran att på kredit bevilja långfristiga lån som kunde ha främjat landets industrialisering. Följaktligen var den första åtgärd som bourgeoisin gick in för att lägga de utländska bankernas transaktioner under pakistanska statsbankens kontroll. Redan 1950 upprättades en tullkommission som införde protektionistiska förpliktelser och vidtog andra åtgärder för att skydda Pakistans industri och industrialister.

Import- och exportlicensernas betydelse för den pakistanska bourgeoisins utveckling får inte underskattas. De blev en av de privilegier som de på varandra följande regeringarna i Pakistan förlänade åt sina lojala anhängare. Ämbetsmännens inflytande blev också alltmer utpräglat eftersom de behöll den ekonomiska makten när ministrar eller regeringar avskedades. I många fall ledde deras intriger till och med till en regerings fall eller en enskild ministers avsked.

Muhammedanska förbundets reaktionära politik, som försvarades med sådan aggressivitet och sådan självtillräcklighet av några av dess oblygaste ledare, ledde till en situation i vilken de progressiva och mindre reaktionära medlemmarna började lämna partiet. Mian Iftikharudin, en välkänd vänsterledare som stod kommunistiska partiet nära, avgick som minister för flyktingar och rehabilitering i Punjabs regering när man förkastade hans förslag att muhammedanska flyktingar från Indien skulle inlogeras på godsägarnas egendomar och dessa tvingas att avstå från en del av sin jord. Han grundade ett nytt, radikalt parti, kallat Azad (fria) pakistanska partiet. Oppositionen kom också från Awami (folkets) förbundet, som hade bildats i Östbengalen av H. S. Suhrawardy, och från Jinnah Awami-förbundet, grundat av khanen av Mandot, en rik godsägare som brutit sig ut under en fraktionsstrid med andra godsägare i muhammedanska förbundet och därefter avlägsnats som premiärminister i Punjab 1949.

Valen i Punjab 1951 vanns av muhammedanska förbundet, som fick 52 procent av rösterna.

¹ I augusti 1969 beslöt undantagsregimen äntligen att avskaffa dessa slavstater, som en gest mot den liberala allmänna opinionen. Deras härskare avlägsnades och politiska förändringar ägde rum, men den sociala strukturen förblev densamma.

Den största oppositionsgruppen var Jinnah Awami-förbundet, som fick 18,3 procent. Mian Iftikharudins Azad pakistanska parti erhöll endast 2 procent av rösterna. Om man emellertid erinrar sig att befolkningens massa levde på landsbygden, som fullständigt behärskades av godsägarna, muhammedanska förbundets stödjelare, var resultatet inte överraskande. I städerna såg ämbetsmännen till att förbundets kandidater valdes, men inte ens deras påtryckningsmöjligheter räckte för att hindra Jinnah Awami-förbundet från att med betydande utlägg skaffa sig fem mandat av tolv i Lahores huvudstad. Den kommunistiske kandidaten, Mirza Ibrahim, var järnvägsmännens facklige ledare och hans motståndare, Ahmed Saeed Kirmani, en nickedocka från muhammedanska förbundet. Mirza Ibrahim ställde upp i en valkrets där järnvägsmännen var i majoritet. Trots att han arresterats lagom före valet stod det klart att han skulle segra. Den ämbetsman som övervakade rösträkningen kasserade emellertid ett stort antal av de röstsedlar som nedlagts för Mirza Ibrahim med motiveringen att de var smutsiga. Järnvägsmännen hade inte råd att tvätta sina händer med parfymerad tvål innan de gick till val. På det sättet valdes Kirmani. Det var ett typiskt exempel på godsägarnas sätt att genomkämpa ett val. På landsbygden behövdes inte liknande manövrer, eftersom brutalt våld eller hot om sådant var tillräckligt.

Även i Västpakistan andra provinser vanns valen av muhammedanska förbundet. Det är inte nödvändigt att i detalj gå in på korrruptionen och påtryckningarna under dessa val i Nordvästra gränsprovinsen och i Sind. Vi konstaterar bara att förbundet behöll makten. Men i Östbengalen skulle det bli annorlunda.

Vänstern i Västpakistan

Indiens uppdelning ledde till att en stor del av de kommunistiska kadreerna i vad som skulle bli Västpakistan tvångsförflyttades. En stor del av kommunisterna i Västpakistan var hinduer och sikher¹, och deras utvandring till Indien efterlämnade med ens ett stort tomrum i Västpakistan. Många av dem hade deltagit i ledningen för Indiens kommunistiska parti i detta område men ännu allvarligare var det att de flesta kadrer som var aktiva i fackföreningarna och i bondekommittéerna också tvingades avtåga. Detta tomrum måste på något sätt fyllas, och det kunde inte ske med en gång. Det krävdes ett tålmodigt och ihärdigt arbete för att bygga upp nya kadrer.

Det var rimligt att anta att sedan Indiens kommunistiska parti gått med på att stödja Pakistans grundande något slags perspektiv måste planeras för de pakistanska kommunisterna. Det skedde inte. I stället för att ge sina kontaktmän och medlemmar instruktioner om hur partiet skulle byggas upp nerifrån instiftades Pakistans kommunistiska parti genom ett beslut av CPI 1948 och en ledning sändes från det indiska partiet för att 'leda rörelsen i Pakistan'. Det var en klassisk stalinistisk operation, utplockad ur Kominterns handledningar. Den allmänna regeln för de politiska partierna i Pakistan, att de bildades från toppen, gällde således också Pakistans kommunistiska parti.

CPP:s förste generalsekreterare, den välkände indiske kommunistledaren Sajjad Zaheer, kom från en framstående muhammedansk familj i Indiens förenade provinser. Han var en ansedd poet och kritiker när det gällde urdu-litteraturen, men hans kapacitet på detta område motsvarades tyvärr inte av samma kompetens när det gällde att organisera och bygga upp ett politiskt parti. CPP:s perspektiv var väsentligen reformistiska.² Men de förvandlades ändå till

¹ Det hade funnits en stark terroriströrelse under sikhernas ledning, symboliserad av Bhagat Singhs heroism. Många av de sikher som anslöt sig till CPI hade fått sin politiska skolning i terrorismiljön.

² Naturligtvis i den mån partiet kan sägas ha haft några perspektiv. Det var inte lätt att utarbeta ett manifest för

äventyrspolitik genom den 'vänstervridning' som CPI genomförde 1948-1949.

Det är ingen lätt uppgift att i en halvfeodal miljö bygga upp en revolutionär rörelse praktiskt taget från början. Det kräver oändligt tålamod och en disciplinerad, revolutionär ledning. En sådan kunde CPP inte ge. Ledarna ställdes inför en motsättning som de inte kunde lösa: deras reformistiska perspektiv besvärades endast av det faktum att de kallade sig själva Pakistans kommunistiska parti. De underströk att de kämpade för borgerlig demokrati och borgerligt demokratiska rättigheter, och det var sant. Deras fiender vägrade emellertid att tro dem och de fångades i sitt eget nät. De sökte efter utvägar för att komma ur det, men föredrog att söka uppnå samförstånd med vissa grupper inom armén. Kupp-politiken kunde inte lösa frågan, utan visade sig motverka sitt syfte. CPP:s roll är i sig själv obetydlig. Under ett samtal med mig i London september 1969 medgav Sajjad Zaheer att det aldrig funnits mer än två hundra medlemmar (antagligen långt färre). Inte desto mindre existerade CPP, och enbart detta var ett betydelsefullt faktum.

Det var olyckligt att CPP inte med framgång kunde verka ens som en reformistisk grupp, och dubbelt olyckligt att det inte fanns någon organiserad revolutionär kader i Västpakistan. Det ekonomiska läget var sådant att även ett minimum av genomtänkt planering kunde ha lett till uppbyggande av ett starkt fackföreningsnät. De ekonomiska rubbningar som uppstått genom delningen hade kvarlämnat en stor armé av arbetslösa i Västpakistans städer och nu, när det fanns en gräns att överskrida, kunde de inte röra sig fritt till områden där det fanns sysselsättningsmöjligheter.¹ Varken CPP eller Azad Pakistan Party kunde organisera arbetarna och försvara deras klassintressen – sysselsätta eller arbetslösa.

Azad Pakistan Party hade bildats därför att en del progressiva medlemmar av muhammedanska förbundet inte längre ansåg sig kunna stanna kvar i det. De leddes, som vi tidigare sett, av Mian Iftikharudin, det nya partiets grundare och talesman. Han var en ledande godsägare i Punjab men anhängare av en drastisk jordreform och andra radikala åtgärder. Under de följande åren var hans röst den enda som höjdes för de förtryckta, men han verkade på egen hand och var en socialdemokrat. Azad Pakistan Party gjorde en del framsteg, men på ett isolerat och ryckigt sätt, och sammansmälte senare med andra grupper av skilda slag som kallade sig själva nationella Awami-partiet.

Mian Iftikharudins största bidrag till den pakistanska politiken var utan tvivel Progressive Papers Limited. Det var en kedja av radikala tidningar, däribland *Pakistan Times*, *Imroze* och *Lail-o-Hahar*. *The Times* och *Imroze* gjorde snabba framsteg. Den förstnämnda blev landets mest spridda engelska dagstidning medan den senare införde en ny teknik i journalistik på irdu och blev utomordentligt populär. Bolaget använde sig av kända radikala journalister och blev den starkaste vänsterkraften i landet. Dess tidningar låg långt före läsekretsen och deras

Pakistans kommunistiska parti. Det bör framhållas att när jag refererar till CPP gäller det partiet i Västpakistan. Partiet i Östpakistan hade praktiskt taget ingen kontakt med sin motsvarighet i Västpakistan och även om Sajjad Zaheer utnämndes till generalsekreterare för CPP kunde hans beslut inte gälla Östpakistan.

¹ *Pakistan Statistical Year Book*, Karachi 1955, s. 182. Antalet kvalificerade och okvalificerade arbetare uppgick till sex miljoner. Men under föregående år hade nästan lika många varit arbetslösa, särskilt hantverkare och arbetare i småföretag, eftersom produktionen praktiskt taget stagnerade under åren efter delningen. Det största fackförbundet var järnvägsmännen. Under 1947-1948 ökade på grund av de ekonomiska rubbningarna arbetslösheten kraftigt bland dem och till och med Pakistans finansminister medgav att 'det finns mer än 2 000 överflödiga järnvägsmän'. Den verkliga siffran var emellertid minst tio gånger större. Det stora antalet arbetslösa, tillsammans med jordbruksbefolkningens tillväxt, tryckte ner lönerna till en ytterligt låg nivå, och även om en del affärsmän måste höja de kvalificerade arbetarnas löner uppgick ökningen endast till vad som var absolut nödvändigt för uppehållet.

roll för radikaliserings av småborgerliga skikt kan inte överskattas.

Men även om de spelade en viktig roll i Pakistans avantgarde förmådde de som kontrollerade dem aldrig att utveckla en organisatorisk bas som kunde utnyttja dessa skikt. Det var en avgörande svaghet. Tidningarna blev ett självändamål.

‘Rawalpindi-konspirationen’ år 1951 blev en förevändning för att starta en häxjakt mot vänstern. De flesta experter på pakistansk politik hävdar att ‘man vet för lite i frågan’, men de förbigår att det inte fanns mycket att veta. ‘Rawalpindi-konspirationen’ var ett fuskverk från första början. Mannen bakom den var generalmajor Akbar Khan, stabschef i Pakistans armé. Akbar hade under kriget kämpat för att ‘befria’ Kashmir och tyckte att han förråts av den politiska ledningen. Han ansågs vara progressiv, en Nasser-vänlig radikal inom armén, och de officerare som stödde honom var en samling blandade element, från nyfascister till nationalchauvinister. Pakistans obetydliga kommunistiska parti blev också inblandat i denna härva. Sajjad Zaheer har sagt mig att han mött Akbar vid ett cocktailparty, under vilket generalen vidrört ämnet och ‘anhållit om hjälp’ för att utarbeta manifest och en eventuell aktionsplan. CPP:s ledning antog erbjudandet och deltog i flera möten med arméofficerare. Slutligen beslöt man att skrinlägga planen för någon tid, men en av konspiratörerna, som fruktade att sanningen skulle avslöjas på ett senare stadium, angav dem och ‘konspirationen’ avslöjades. De indragna arméofficerarna och kommunistiska ledarna arresterades.

Det stod snart klart att i själva verket mycket lite hade planerats, även om man otvivelaktigt diskuterat fördelningen av ministerierna och upprättat en lista över dem som måste skjutas – däribland arméns överbefälhavare, som inte var någon annan än Ayub Khan. Konspiratörerna fick på grund av sin dilettantism milda domar, men ett resultat av avslöjandena blev att regeringen senare förbjöd kommunistiska partiet och rensade ut ett antal arméofficerare med ‘tvivelaktigt förflutet’. General Ayub blev ytterst oroad av konspirationen. Den kommande militärdiktatorn skrev i sina memoarer:

‘Hela affären kom som en stor chock för mig och alla rättänkande människor i armén. Arméns prestige hade fått ett allvarligt slag. *Armén hade ärvt en stor tradition av lojalitet, patriotism och fullständigt underordnande under de civila myndigheterna . . .* Jag ryser när jag tänker på. vad som skulle ha hänt landet och armén om konspirationen hade lyckats ...’¹

Det förefaller som om general Akbars misstag var att han var för tidigt ute. Hade han väntat i sju år till kunde händelseutvecklingen ha blivit en annan.

Flera medlemmar av det förbjudna CPP anslöt sig till Azad Pakistan Party, medan andra förblev aktiva i fackföreningarna. Men hädanefter skulle de undertrycka sin identitet som kommunister och arbeta inom ‘progressiva partier’. De pakistanska kommunisterna hade ingen historisk känsla. De hade inte lärt något av CPI:s erfarenheter, först i förhållande till kongressen och sedan till muhammedanska förbundet. De överlämnade medvetet sig själva åt en svävande reformism.

Det ekonomiska läget i Pakistan var skrämmande. Människor dog bokstavligen av svält eller tillgrip desperata handlingar för att hålla sig vid liv. *Pakistan Times* meddelade i en ledare sin läsekrets att ‘en arbetslös arbetare i Jemen drivits att sälja sin son för den usla summan tjugotvå rupier (omkring två pund) för att kunna betala av ett lån som han tagit för att hålla sig själv och sin familj vid liv’. Tidningen fortsatte:

‘Om vi erinrar oss de vanliga pressmeddelandena om självmord och andra omänskliga brott,

¹ Mohammed Ayub Khan, *Friends Not Masters – A Political Autobiography* (Oxford 1967). (Tariq Alis kurs.)

begångna av män och kvinnor som drivits till desperation av hunger, och att endast en liten procent av dessa fall blir kända, framträder en förfärande bild av vad den pakistanska ekonomins nuvarande läge innebär för stora delar av vår befolkning.’¹

Det var verkligen en förfärande bild. Muhammedanska förbundet var i upplösning i hela Västpakistan. De borgerliga oppositionspartierna var mer intresserade av makten än av politiken och fullständigt oförmögna att utnyttja muhammedanska förbundets misslyckande. Och det fanns ingen revolutionär socialistisk kraft i provinsen som kunde ta ledningen och otvetydigt tala på de pakistanska arbetarnas och böndernas vägnar. Så skulle det fortgå under nästa årtionde.

Östpakistan

Östpakistan, eller östra Bengalen, är helt olik landets västra del. Det har en annan kulturell tradition, en aktiv och vital nationalistisk tradition och framför allt ett annat språk. Geografiskt har det mer gemensamt med Sydöstasien än med Västpakistan och vid tiden för delningen hade den ekonomiska utvecklingen hunnit mycket längre i Bengalen än i Västpakistan, där betydelsefulla områden ännu kontrollerades av stammarna. Dessa skillnader framhävdes av det faktum att tusen engelska mil av indiskt område skiljer Öst- och Västpakistan åt.

Deras enda gemensamma länk är religionen och i kapitel 5 skall vi se hur detta särskilda föreningsband förlorat sin betydelse i jämförelse med en rad kritiska politiska och ekonomiska händelser. De andra faktorer som antogs skulle förena landets båda delar var det engelska språket och Pakistan International Airlines. Men de är av betydelse endast för de militära och byråkratiska intressena och går fullständigt förbi de arbetande massornas behov i såväl Öst- som Västpakistan.

Muhammedanska förbundet ställdes inför problemet att hålla samman landets båda delar. Majoriteten av Pakistans folk var bengaler och förbundspolitikernas och byråkratins vägran att erkänna detta utgjorde det svåraste problemet för politikerna i Pakistan. Från första början tog Pakistans ämbetsmän, ledda av byråkrater som av den brittiska imperialismen skolats att skydda brittiska intressen, överhanden. De hade av engelsmännen lärt sig att förakta politiker, särskilt nationalistiska politiker, och den ende pakistanske ledare som kunde råda över dem var Jinnah. Hans sjuklighet gjorde det emellertid omöjligt för honom att effektivt utöva den politiska makten. Chaudri Mohammed Ali, den pakistanska byråkratins främsta pamp, och Aziz Ahmed, tillsatt som generalsekreterare i Östbengalen, behärskade i själva verket muhammedanska förbundets politiker och träffade de slutliga avgörandena.

Pakistans politiska liv utformades efter ‘Westminster-modellen’ och statskicket betecknades tekniskt som parlamentarisk demokrati, men det var bara en fasad, som inte ens byggts upp med någon större omsorg. Konstituerande församlingens ledamöter hade valts före Pakistans grundande och de flesta av dem var medvetna om att de vid ett nytt val riskerade att förlora sina platser, eftersom de inte hade någon feodal bas och inte var säkra på att få tillräckligt många röster i städerna, där valkampanjen och de oundvikliga mutorna krävde väldiga summor. Det faktum att Jinnah valde att bli generalguvernör i stället för premiärminister hjälpte knappast heller den ‘parlamentariska demokratins’ sak. När det stod klart att även denna fullständigt orepresentativa konstituerande församling var praktiskt taget maktlös gentemot Jinnah och byråkratin blev den ett centrum för intriger och ständiga tvister om

¹ *Pakistan Times*, 22 juli 1953.

utnämningen av nya ministrar och ambassadörer. Relationerna mellan Pakistans första premiärminister, Ali Khan, och generalguvernören förblev också spända under de sista månader som Jinnah levde.

I Östpakistan var muhammedanska förbundets ledare Sir Khwaja Nazimuddin, en ledande godsägare i Östbengalen som adlats för sina tjänster åt den brittiska överheten. Han blev även Östbengalens första premiärminister. Nazimuddin var en vek man, inte särskilt intelligent och lätt att påverka. För icke-bengaliska politiker var han ett idealiskt objekt. Hans broder Khwaja Shahabudin var en av hans främsta rådgivare.¹

De första tecknen till oro i Östbengalen framträdde redan några månader efter delningen och föranleddes av beslutet att göra urdu till Pakistans officiella 'nationella språk'. Folkräkningen 1951 visade att urdu var modersmålet för endast 2,4 miljoner medborgare i Pakistan, som utgjorde 3,3 procent av befolkningen, och att endast 7,3 procent av den totala befolkningen över huvud taget kunde tala urdu. Varje provins i Västpakistan talade sitt eget språk och i Östpakistan var språket bengali. Med hänsyn tagen till Pakistans befolkning borde bengali därför ha blivit det nationella språket, men det var uppenbarligen en orimlig tanke och ingen bengalisk nationalist framlade den på allvar. Vad de begärde var att bengali skulle vara ett av de båda officiella språken. Det gick centralregeringen i Karachi inte med på. Bengali-talande ledamöter av konstituerande församlingen fick inte yttra sig på sitt eget språk och när en protest häremot inlades genmälde premiärministern: 'Pakistan är en muhammedansk stat och måste som sin *lingua franca* ha den muhammedanska nationens språk ... Nationen måste ha ett gemensamt språk och detta kan inte vara något annat språk än urdu.'

Insinuationen om att bengali var ett icke-muhammedanskt eller antimuhammedanskt språk utnyttjades till fullo av stora delar av den härskande klassen, vilka naturligtvis råkade vara icke-bengaler. I februari 1948 spred sig agitationen till förmån för bengali över hela Östbengalen. Studenter utgjorde avantgardet i denna rörelse, men de understöddes av andra bengaliska samhällsskikt. Studenterna upprättade en aktionskommitté och utarbetade en serie krav som var radikala i förhållande till den rådande politiska situationen men småborgerliga till sin karaktär.

Agitationen fortsatte oförtrutet. Den alarmerade regeringskretsarna i provinserna och oroade även premiärminister Khwaja Nazimuddin. Han förskräcktes mer än någonsin därför att Jinnah skulle besöka Dacca den 19 mars. Det var Jinnahs första besök i Östpakistan – och det skulle bli hans sista. För att försöka klara upp situationen arrangerade Nazimuddin ett möte den 15 mars 1948 med studenternas aktionskommitté, vars ledare framlade följande krav:

1. Östbengaliska församlingen skulle anta en resolution som gjorde bengali till det officiella språket i Östbengalen och till grundspråket i skolorna.
2. Östbengaliska församlingen skulle genom en annan resolution rekommendera centralregeringen att göra bengali till ett av Pakistans officiella språk.
3. Alla politiska fångar som arresterats under rörelsen skulle frigges.
4. Förbudet mot tidningar som understött rörelsen och gett den publicitet skulle upphävas både i Östbengalen och i Calcutta. (Detta innebar att Calcutta-tidningar fick spridas i Östpakistan.)
5. En kommission skulle omedelbart upprättas för att undersöka de grymheter som polisen och dess chefer begått mot studenterna.

¹ Shahabudin blev senare minister i Ayubs regering och gav utan tvivel sin nye chef råd av det slag som visat sig så ödesdigert på hans broders tid.

6. En förklaring skulle avges om att rörelsen inspirerades av patriotiska motiv och känslor och premiärministern skulle förklara detta över Daccas radio.
7. Alla häktningsorder som utfärdats mot medlemmar av de politiska partier som anslutit sig till rörelsen skulle upphävas.
8. Premiärministern skulle återta tidigare uttalanden i vilka han betecknat agitatorerna som kommunister och agenter för statens fiender.

Premiärministern godtog *samtliga* krav från studenternas aktionskommitté, vilket förbittrade byråkraterna. Den brittiska inställningen att de infödda var underlägsna gick igen hos många icke-bengaler gentemot bengalerna.

Det politiska läget höll på att normaliseras när Jinnah anlände. Han hade tydligen beslutat sig för att följa byråkratins råd och att tillbakavisa studenternas krav. Många människor lämnade hans första offentliga möte i Dacca när han underströk att hans politik innebar att urdu skulle vara det enda officiella språket och i många skolor tog upprörda skolungdomar och studenter bort porträtten av Jinnah. När han i ett anförande vid Daccas universitet upprepade sina tidigare meningar uppstod det ett kaos som hindrade honom från att avsluta talet. Under en senare diskussion med studenternas aktionskommitté blev atmosfären upphetsad och mötet gav inga resultat. Jinnah var känd för sin envishet och de bengaliska studenterna, som hade vunnit en första seger, var inte intresserade av någon kompromiss. För en tid avblåstes striden, men den bröt ut igen när centralregeringen 1952 sökte införa en urdu-skrift för de bengalitalande. Flera studenter dödades och regeringen tvingades återta sina förslag. Den 21 februari högtidlighålles alltjämt regelbundet i Östpakistan som Shaheed (martyrernas) dag.

Samtidigt började muhammedanska förbundets inflytande, som naturligtvis hade ökat under kampen för Pakistan i Östbengalen, att minska betydligt. Den muhammedanska provinsregeringens grovt reaktionära politik och dess fullständiga oförmåga att gentemot det dubbla trycket från byråkratin och de väst-pakistanska godsägarna och affärsmännen kämpa för provinsautonomi gjorde den hatad.

Till allas överraskning hade den nationella frågan ställts nästan omedelbart sedan det politiska oberoendet upprättats. I mars 1949 hade en veteran bland bengali-ledarna, H. S. Suhrawardy, återvänt från Pakistan till Calcutta. Han hade varit Bengalens premiärminister före delningen och hoppades på ett oberoende Bengalen. Han hade beslutat att stanna i Västbengalen omedelbart efter delningen och angav som skäl att hans närvaro skulle öka farhågorna hos den stora muhammedanska majoriteten i Calcutta. Suhrawardy var liksom Jinnah en liberal konstitutionalist och en utomordentlig skicklig jurist. Enligt en av hans anhängare 'oroades han av att ha funnit att ... regeringen hade blivit nära nog en fascistisk regering och beslutat sig för att sätta upp en oppositionsplattform, men premiärministern Liaquat Ali Khan hade öppet förklarat att han inte skulle tolerera något oppositionsparti i Pakistan. Suhrawardy beslöt emellertid att anta utmaningen.'¹

Suhrawardy upprättade slutligen Awami-förbundet tillsammans med den bengaliske bondeledaren Maulana Abdul Hamid Khan Bhashani. Muhammedanska förbundets regering sökte undertrycka det nya partiet genom massarresteringar, av regeringen organiserad upplösning av dess politiska möten osv., men dessa åtgärder endast ökade antalet anhängare av Awami-förbundet, till stor del från de bengaliska mellanskikten. Det var från början ett borgerligt nationalistiskt parti och det har bevarat denna sin bas ända till nu. Det utgjorde den

¹ Kamrudin Ahmed, *The Social History of East Pakistan*, Dacca 1967, s. 116. Boken förbjöds av Yahya-regimen i december 1969.

första allvarliga oppositionen mot muhammedanska förbundets politiska monopol och det bör framhållas att den främsta orsaken till dess opposition var den nationella frågans betydelse. Många bengaler kände sig behärskade av västpakistanska godsägare och antibengaliska ämbetsmän. De hade alldeles rätt.

Vänstern i Östbengalen

Vi har tidigare nämnt att många icke-muhammedanska kommunister lämnade Östbengalen efter delningen. Men det kommunistiska partiets ställning där var långt starkare än i Västpakistans provinser. Efter delningen hade Östbengalen alltjämt en hindu-befolkning på drygt nio miljoner som beslutat sig för att stanna och många av dem var kommunister. Det var lätt för de på varandra följande pakistanska regeringarna att brännmärka dessa hinduiska kommunister som 'fiende-agenter'.

Östbengalens illegala kommunistiska parti beslöt att ignorera sin bannlysning och antog 'Randive-tesen' om omedelbar väpnad kamp som först framlagts av CPI-ledaren Randive och godkänkts av partiet 1948. Den började genomföras i distrikten Rangpur, Dinajpur, Mymensingh och Jessore. Partiorganisationerna började angripa de lokala polisstationerna och tillgrepp vapen, men de var inte tillräckligt väl förberedda och politiskt skolade, så att rörelsen krossades. Deras helomvändning, från stöd åt det på bourgeoisin stödda muhammedanska förbundet till förordande av omedelbar väpnad kamp mot den borgerliga regeringen, kom för tvärt och var dömd att misslyckas. Den lokala befolkningen – främst hinduer som var vana vid att kämpa för bonderörelsens krav – avlägsnades och skingrades och dessa områden återbefolkades av flyktingar från Indien. Dessa flyktingar var oftast fanatiska muhammedaner och blev ett mäktigt bålverk för reaktionen. Under tiden 1948-1954 fanns det över tre tusen politiska fångar i Östbengalens fängelser, bland dem Mymensingh-böndernas ledare, Moni Singh, vars feodala bakgrund inte påverkat hans politiska övertygelse. Hela familjens jord-egendomar konfiskerades på grund av hans radikalism.

Mymensingh-distriktet hade varit skådeplatsen för ett allvarligt bondeuppror 1945-1946. Det kallades Tebhaga-rörelsen och dess huvudparoll var att godsägarens andel av skörden skulle reduceras från hälften till en tredjedel. Rörelsen uppstod som en följd av den fruktansvärda hungersnöden i Bengalen 1943, då över tre miljoner bönder svalt ihjäl. Böndernas kampvilja ökade därför att det var ont om arbete på landsbygden. Många av de arrendatorer som överlevde hungersnöden drevs till städerna och återvände inte. Trots att rörelsen antog massproportioner tyglades den av godsägarna i samarbete med politiker inom både kongresspartiet och muhammedanska förbundet.

Man bör hålla i minnet att det illegala kommunistiska partiet i Östbengalen på grund av sin geografiska närhet till Västbengalen påverkades av CPI:s beslut. År 1949 diskuterade man inom CPI:s ledning bokslutet för linjen av år 1948 och skilda åsikter gjorde sig nu gällande.

I april 1950 skrev en ledande indisk stalinist, Ajoy Ghosh, ett öppet brev till medlemmarna av Indiens kommunistiska parti från det fängelse i Sydindien i vilket han inspärrets på grund av CPI:s 'vänsteravvikelse'. Brevet, som skrivits med den indiska regeringens kännedom, uppmanade kommunisterna att överge den nuvarande kamplinjen och återgå till sin tidigare politik. Indien behövde en borgerlig revolution och denna kunde endast genomföras i samarbete med den nationella bourgeoisin. Det var ännu inte dags för någon socialistisk revolution. Det var inget nytt argument. Det hade använts ofta av de mensjevikiska ledare som motsatte sig Lenins och Trotskijs erövring av makten i Petrograd 1917 och hade övertagits av Stalin i hans teori om 'socialismens uppbyggande i ett land'.

Ghoshs brev skärpte fraktionskampen i partiets topp och 'internationell rådgivning' (dvs. Stalins) begärdes. Stalin kallade de tre fraktionernas ledare till Moskva och gav sitt formella godkännande av Ghoshs linje. De indiska kommunisterna skulle beträda den parlamentariska vägen till socialismen. Fredlig samlevnad med bourgeoisin och klassamarbete stod på dagordningen. En följd härav blev att ledningen i Indien och Östbengalen byttes ut.

Sedan Stalin sanktionerat Ghoshs linje uppstod ett problem för Östpakistan kommunisterna. Detta var gott och väl för länder som Indien, där partiet var tillåtet. Där var det lätt att samarbeta med den härskande klassen. Men hur skulle de pakistanska kommunisterna samarbeta med en bourgeoisin som vägrade att låta dem verka fritt?

En grupp inom Östpakistan kommunistiska parti hävdade att kommunisterna borde arbeta genom Awami-förbundet, vars ordförande var Maulana Bhashani, men det mötte motstånd av två anledningar: för det första därför att det var ett borgerligt parti och för det andra därför att det begränsade sig till muhammedaner och många aktiva kommunisterna var icke-muhammedaner.

År 1951 publicerades i Kominforms tidning, För en varaktig fred, för folkdemokrati, en artikel som gav intrycket att de progressiva krafterna i Östpakistan kämpade genom Awami-förbundet. Publiceringen av denna artikel framkallade en intensiv diskussion inom ledningen. En del hävdade att detta var en av Stalin inspirerad politisk linje och att den måste godkännas. Vanan att utan att fråga godta Stalins diktat var så djupt rotad att det aldrig föll någon in att analysera det politiska läget och handla i överensstämmelse med en sådan analys.

Två huvudgrupper inom det illegala partiet hölls fängslade i Rajshahi och i Dacca. Kominforms linje accepterades av kommunisterna i Daccafängelset, men gruppen i Rajshahi framlade en alternativ tes. De hävdade att partiet måste fortsätta som en illegal rörelse och arbeta inom fackföreningarna och bondeorganisationerna. Den stalinistiska fraktionen argumenterade för Kominforms linje och ansåg att eftersom arbetarklassen var numerärt svag måste den patriotiska och demokratiska revolutionen få en ledning representerande flera klasser. Rajshahi-fraktionen invände att endast arbetarklassen kunde leda en demokratisk revolution, men de hade den stalinistiska ortodoxins tyngd emot sig. Den officiella linjen godkändes. Alla 'muhammedanska kamrater' fick direktiv om att arbeta inom muhammedanska förbundet, medan icke-muhammedanerna skulle arbeta bland bönderna och i fackföreningarna – vilket i stor utsträckning var en fiktiv anvisning, eftersom de flesta icke-muhammedanska kadrer befann sig i fängelse.

Efter språkrörelsen 1952 frigavs ett stort antal politiska fångar, däribland många kommunisterna. I juli 1952 beslöt sig partiet för två organisationstyper: en underjordisk och en legal. Den senare skulle omfatta dem som anslutit sig till Awami-förbundet.

Men inte heller efter december 1952 kunde kommunistiska partiet framträda offentligt och de flesta av dess ledare var alltså i fängelse. Partiets första offentliga möte i Östbengalen efter delningen genomfördes i Chittagong den 7 november 1953 till den ryska revolutionens minne. När hejdukar från muhammedanska förbundets lokalorganisationer, som stödde Fazlul Quader Chowdury,¹ försökte spränga mötet samlades fem tusen järnvägsarbetare kring podiet och slog tillbaka angräparna.

Vid ungefär samma tid utsände kommunistiska partiet och ungdomsförbundet en maning till enhetsfront i de förestående provinsvalen mellan alla de krafter som motsatte sig muhamme-

¹ Fazlul Quader ingick senare i Ayubs regering som undervisningsminister.

danska förbundet och trots meningsskiljaktigheter i början upprättades en sådan front. Det var också betecknande att sekreteraren i Awami-förbundet, Sheikh Mujibur Rehman, i september 1953 föreslog att ordet muhammedansk skulle utgå ur förbundets namn och detta bli ett sekulariserat parti. Förslaget antogs och i december 1953 koncentrerades de progressiva krafterna alla strävanden i Östpakistan kring de kommande valen, i vilka kommunistiska partiet spelade en viktig roll.

Muhammedanska förbundets regering i Östpakistan var en degenererad institution, typisk för förfallet och de halvfeodala motsättningarna på den östbengaliska landsbygden. Den saknade till och med en verklig social bas, till skillnad från dess motsvarighet i Västpakistan, där feodalismen fortfarande hade fasta rötter. Denna regering representerade de främmande godsägarnas intressen. Den kunde inte ens företräda och kämpa för intressena hos den arvlösa bengaliska bourgeoisin, som beredde sig att tillfoga förbundet ett slag från vilket det aldrig skulle återhämta sig. Hela Östbengalen väntade med otålighet på att förbundet skulle bryta ihop och när det slutligen blev fallet väckte det glädje i hela provinsen.

I hela Pakistan höll muhammedanska förbundet på att förlora sina anhängare därför att det visade sig ur stånd att genomföra ens borgerligt demokratiska reformer. År 1951 hade den förste premiärministern mördats av en fanatiker, Said Akbar, som var anhängare av Jamaat-i-Islami.¹ Khwaja Nazimuddin, vilken efterträdde Jinnah som generalguvernör, blev nu premiärminister. Han var varenda västpakistansk byråkrats favorit bland bengalerna och hans många svagheter gjorde honom till en idealisk premiärminister, som kunde manipuleras efter behag.

I december 1952 bildades ett nytt politiskt parti. Ganatantri Dal (demokratiska partiet) var den bengaliska motsvarigheten till Iftikharudins Azad Party i Västpakistan. De främsta krafterna bakom Ganatantri Dal var vänsterliberaler, medlöpare till dem samt de kommunister som inte velat ansluta sig till Awami-förbundet på grund av dess exklusiva rekrytering.

Från denna tidpunkt fram till general Ayubs förklaring om undantagstillstånd år 1958 styrdes politiken av partiintriger och ohöljd jakt efter ämbeten. Ingen överenskommelse uppnåddes om Pakistans författning och landet styrdes alltjämt genom lagar som fastställts av den brittiska imperialismen. Inom utrikespolitiken övergick landet från en passiv position till att bli Förenta staternas aktiva supportorer. Premiärministern, Mohammed Ali, hade en gång varit ambassadör i Washington. När han i juli 1953 mycket konsekvent invigde ett monteringsföretag, tillhörande General Motors, i Karachi förklarade han:

‘Vi hoppas uppriktigt att vi kommer att kunna ge ytterligare och större incitament för att påskynda takten i sådana investeringar. Det är genom ömsesidig vänskap och samverkan, inte bara på kulturens och politikens område, utan också inom handeln och industrin som goodwill och vänskap kan smidas på en *permanent grundval*.’ (förf.:s kurs.)

Förenta staterna svarade med att sända vetelaster till Pakistan som ‘hjälp’. Det faktum att dessa ingick i den amerikanska regeringens plan för att minska det stora veteöverskottet, som kunde ha drivit ner vetepriiserna i USA, nämndes naturligtvis inte. Pakistans regering förklarade ödmjukt sin tacksamhet och Dulles utsände en deklaration i vilken Pakistan hyllades som ‘ett frihetens bålverk i Asien’. *Pakistan Times* uttalade sig i en ledare den 27 juli 1953 på de pakistanska massorna vägnar:

¹ Det råder dunkel kring mordet på Liaquat. Mördaren massakrerades till döds sedan han skjutit Liaquat, trots att det fanns en mängd poliser närvarande. Många hävdade att anti-Liaquat fraktioner inom Pakistans härskande klass var ansvarig för mordet, men sanningen kom aldrig fram.

‘De [pakistanska massorna] kommer att finna det svårt att förstå premiärministerns uttalande, med anledning av den första vetelastens ankomst från USA, som senare upprepades av livsmedelsministern, att Pakistan och Amerika ”talar samma språk i fråga om frihetens och demokratin ideal”. De kommer verkligen att finna det svårt att få fram en gemensam faktor mellan sina frihetsideal och sådana uttryck för den amerikanska utrikespolitiken som de otaliga strategiska baserna jorden runt, det öppna stödet åt sammanstörtande imperier i väst och åt dess infödda marionetter i öst, förbunden med sådana reaktionära element som Kuomintang och Syngman Rheeligan samt stärkandet av Wall Streets grepp om skilda länders ekonomi i Mellersta östern. De kommer också att undra hur de skall förena sina drömmar om en demokratisk politisk och social ordning med sådana grymma realiteter i USA:s liv som rasdiskriminering och lynchning av negrer, förföljelser mot de intellektuella och häxjakt. Det skulle ha varit mycket klokare av oss att köpa det behövliga vetet än att få det som en barmhärtighetsåtgärd från välgörare som inte tvekar om det politiska pris de till slut förväntar sig för sin hjälp ... Och slutligen är det fullständigt klart att om den högtidliga garanti som premiärministern gett, att varje korn av det amerikanska vetet skulle skyddas mot ”svinn, spill, smuggling och snatteri”, kunde ha tillämpats på Pakistans eget vete under de senaste åren så hade vi inte i dag behövt motta en förödmjukande gåva som medför risken att vi indras i en politik som vårt folks breda lager avskyr.’¹

Men det var en ropandes röst i öknen. Den pakistanska politikens karusell fortsatte att virvla runt. Under de första sex år som Pakistan existerade hade inte ett enda av de problem som rörde arbetar- och bondemassorna lösts, inte ens de som rörde småbourgeoisin. Muhammedanska förbundet sviktade, men sökte vända uppmärksamheten från sitt förfall genom politiska förföljelser. I Östbengalen och i Nordvästra gränsprovinsen hölls många politiska fångar fängslade utan rättegång under lagar som en gång införts av britterna för att kuva frihetsrörelsen i Indien.

När Pakistans härskande klass firade sexårsdagen av Pakistans oberoende var de troligen alltför upptagna att gratulera varandra för att granska nationens läge och ta hänsyn till de bittra besvikelserna hos folket, som utlovats att Pakistan skulle bli ett ‘paradis’. Exploateringen av bönderna och arbetarna fortsatte. Ett barn på fem dog av undernäring och inga ansträngningar gjordes för att bekämpa tuberkulosen, som varje dag tog många arbetares liv. Än en gång blev det *Pakistan Times* förbehållet att höja sin röst mot stagnationen och tillbakagången under de senaste sex åren:

‘Inom landet har vi under de senaste tolv månaderna bevittnat en oroande intensifiering av den politiska förvirringen och fortsatt sönderfall av vår ekonomi, utan någon planerad strävan från myndigheterna att ta itu med krisen och utan någon samordnad politisk kampanj av oppositionspartierna för att tvinga muhammedanska förbundet att antingen ändra sin regim eller överlämna sitt maktmonopol. Det allmänna missnöjet och besvikelsen har nu nått gränsen till desperation. Människorna blir i en oroande utsträckning cyniska och apatiska eller benägna att lyssna till de gråtmilda appellerna från charlataner som ivrar efter att fylla politikens vakuum med teorier kalkerade från historien om fascismens maktövertagande ...’²

Det är Pakistans tragedi att inget organiserat revolutionärt socialistiskt parti gjort återkommande analyser av den politiska och ekonomiska utvecklingen och gett landets arbetare, studenter och bönder en vetenskaplig teori. Det gäller i dag liksom 1953. Under tiden från 1953 till 1958 skulle läget förvärras ytterligare tills armén, under förevändningen av att återställa ‘lag och ordning’, trädde fram, med aktivt stöd av byråkratin.

¹ *Pakistan Times*, 27 juli 1953.

² *Pakistan Times*, 14 augusti 1953.

2. Den parlamentariska fasaden: andra fasen, 1953-1958

‘För oss amerikaner är Pakistan ett nytt löftets land.’ USA:s generalkonsul i Lahore, citerad i *Pakistan Times*, den 22 oktober 1955.

Det finns ingen parlamentarisk väg

I ‘Staten och revolutionen’ skrev Lenin att ‘Marx på ett utomordentligt sätt fattade den kapitalistiska demokratins väsen när han sade att *de förtryckta en gång med några års mellanrum tillåtes bestämma vilka särskilda representanter för den förtryckande klassen som skall representera och förtrycka dem i parlamentet.*’ I Pakistan tillät den härskande klassen inte ens det pakistanska folket att välja sina förtryckare. Den påtvang folket den regering den själv önskade.

Att det inte fanns någon livskraftig revolutionär opposition mot systemet gjorde givetvis dess uppgift mycket lättare. De få aktiva socialisterna tycktes sysselsatta med att bara knäpa med systemet, upptagna av småborgerliga konstitutionella tvister. Byråkratins, de västpakistanska godsägarnas och arméns makt förblev obestridd fram till statskuppen 1958, då armén kände sig säker nog för att klara sig utan fasaden och styra landet direkt, i förbund med byråkratien. De senaste fyra åren av ‘parlamentariskt styrelseskick’ var ändå besvärliga för reaktionens krafter. Oppositionen växte både i Öst- och Västpakistan under åren före undantagstillståndets införande.

Östpakistan

Alltsedan 1951 hade oppositionspartierna krävt val på grundval av allmän rösträtt i Östpakistan men gång på gång gäckats. Massarresteringar av oppositionsmän hade genomförts och de medborgerliga rättigheterna inskränkts.

Det ekonomiska läget försämrades. Efter högkonjunkturen under Koreakriget blev det ett starkt prisfall på råvaror från jordbruket, sedan Pakistan vägrat att devalvera. Det krävdes tillstånd från staten för att så jute. ‘Överflödigt’ jute förstördes av myndigheterna. Efter en dålig skörd 1952-1953, som förvärrade den kroniska livsmedelsbristen, utbröt hungersnöd. Den ringa livsmedelstillgången exploaterades hänsynslöst av västpakistanska köpmän och spekulanter, ofta i förbund med byråkratien. Läget försämrades ytterligare därigenom att ett stort antal muhammedanska flyktingar från Indien bidragit till att öka armén av arbetslösa.

I denna situation krävdes radikala åtgärder, men muhammedanska förbundets regering i Östpakistan visade sig hopplöst inkompetent. Den bara höjde skatterna. Centralregeringen var ointresserad av Östpakistan på annat sätt än som en koloni vars agrara råvaror kunde utnyttjas för att förtjäna utländsk valuta för utvecklingen av Västpakistan. Dessutom utföll handelsbalansen mellan landets båda delar ogynnsamt för Östpakistan. Exporten från Västpakistan överskred exporten från Östpakistan med 909 miljoner rupier mellan 1948 och 1953.¹

Östpakistanens ekonomiska exploatering började omedelbart efter delningen, och 1956 hade ekonomerna kommit fram till att minst 300 miljoner rupier utvanns årligen.² Muhammedanska förbundets regering och byråkratien utnyttjade helt och fullt både utrikes- och inrikeshandeln för att använda Östpakistan resurser i syfte att utveckla vissa områden i Västpakistan.

Detta framgår klart vid en jämförelse av de summor som centralregeringen beviljat för

¹ *Statistical Bulletin*, februari 1959.

² *Pakistan Times*, 8 februari 1956.

utvecklingsprojekt. Mellan 1948 och 1951 anslogs 1 130 miljoner rupier åt utvecklingsarbetet. Av denna summa gick endast 22,1 procent, 250 miljoner, till Östpakistan.¹

Mellan 1948 och 1955 ökade klyftan och Östpakistan erhöi endast 12,6 procent av den totala summan, det vill säga att centralregeringen beviljade Västpakistan 10 000 miljoner och Östpakistan 1 260 miljoner. En undersökning av de industriföretag som upprättats i Östpakistan skulle också visa att det stora flertalet kontrollerades av icke-bengalesiska affärsmän, finansierade av kapital från Västpakistan. Östpakistan förvandlades därför gradvis till en fullständig koloni. Dess råvaror, som inbringade synnerligen välbehövlig utländsk valuta, användes för att utveckla Karachi och Punjab. Å andra sidan blev Östpakistan en marknad för industrivaror som producerades i Punjabs industricentra.

Bourgeoisin fruktade med rätta att om en nationell bourgeoisie fick utvecklas i Östbengalen skulle dess ekonomiska makt i förening med dess politiska makt göra den till en dominerande kraft i pakistansk politik. De var beslutna att förhindra detta. Östbengalerna var inte bara underkastade politisk och ekonomisk diskriminering, utan de mottogs heller inte gärna inom byråkratins led. Alla de viktigaste posterna besattes av ämbetsmän från Punjab som hade en klart rasistisk inställning. De hade tillägnat sig sina tidigare brittiska herrars ideologi så väl att de tyckte att bengalerna utgjorde en underlägsen ras.

Språkstriden kan betraktas som en symbol för bengalernas alla missnöjesanledningar. En massdemonstration av studenterna den 21 februari 1952 hade 'skingrats' av polisen, som öppnade eld, varvid tjugosex människor dödades och fyra hundra skadades.

I september 1952 hade Youth League tillsammans med kommunistiska partiet utsänt en maning till alla politiska partier i Östbengalen att bilda en enhetsfront mot muhammedanska förbundets regering, fastän kommunistiska partiet för att bevara sin självständighet beslutade att sätta upp tio egna kandidater, som skulle bedriva kampanjen på den principiella klasskampens grundval. Enhetsfronten framlade ett program känt som De tjugoen punkterna. Det var ett borgerligt-demokratiskt program, vars huvudkrav var jämlikhet mellan provinserna och provinsiell autonomi för Östbengalen och som syftade till att bana väg för kapitalismens fria utveckling i Östpakistan. I punkt 2 krävdes således att alla inkomster som härrörde ur räntor skulle indras utan kompensation och att överskottsjorden skulle överlämnas till jordlösa bönder. I punkterna 4 och 7 krävdes att bevattningen skulle förbättras, jordbrukskooperativ upprättas och åtgärder för att främja jordbruksproduktionen vidtas. I punkt 3 begärde man att jutehandeln skulle nationaliseras och jutet inköpas från producenterna till för dem rimliga priser. Andra punkter upptog krav om att diskrimineringen av bengalerna inom de väpnade styrkorna skulle upphöra och att flottans högkvarter skulle flyttas till Östpakistan; att de orättmätiga säkerhetslagar vilka tillät fängslande utan rättegång skulle upphävas och alla politiska fångar frigges; att ILO:s konventioner angående arbetskraft och arbetsskydd skulle förverkligas. Det var ett i alla avseenden radikalt program. För byråkratin och den härskande klickens i centrum innebar det en verklig revolution. Muhammedanska förbundet kunde inte bemöta det politiskt, så att med centralregeringens hjälp sändes mullaher och andra religiösa fanatiker ut på landsbygden för att sprida rykten om att enhetsfronten kontrollerades av hinduer och kommunister.

Valen i Östpakistan fastställdes slutligen till den 16 februari 1954. Regeringen uppsköt dem ett par veckor för att sätta i gång en undertryckningskampanj mot vänstern och på 48 timmar arresterades 1 200 personer, de flesta anhängare av det kommunistiska partiet. I tron att folket

¹ Gankovskij och Polonskaja, op. cit. s. 190.

skulle ta intryck av det nya förbundet med Förenta staterna övertalade regeringen sina herrar i Washington till att strax före valet bekantgöra beslutet om beviljande av militär hjälp åt Pakistan. Det gjorde Eisenhower den 21 februari 1954.

Valen ägde slutligen rum från den 8 till den 12 mars 1954. De ledde till ett förkrossande och förödmjukande nederlag för muhammedanska förbundet. Det fick endast tio av 309 mandat! Alla provinsministrar, däribland statsminister Nurul Amin, föll igenom. Inom enhetsfronten fick Awami-förbundet majoriteten av de muhammedanska mandaten (valen ägde rum på den reaktionära grundvalen att mandaten i distrikten uppdelades på skilda religioner). Följaktligen bildades i Östbengalen i april 1954 en enhetsfrontsregering med Fazlul Hag (från Krishak Sramik-partiet) som premiärminister. Byråkratin hade lidit sitt första verkliga nederlag sedan delningen.

Det var naturligtvis en högerorienterad regering, men sett mot bakgrunden av den pakistanska politiken vid denna tid fick valen radikaliserande verkningar i hela Pakistan. Kommunisterna hade vunnit fyra mandat i de tio valdistrikt i vilka det ställde upp. Alla de muhammedanska kommunisterna förlorade, medan de hinduiska kommunisterna vann två mandat i Chittagong, ett i Sylhet och ett i Barisal. Tjugotvå medlemmar av partiet som arbetade inom Awami-förbundet och i Ganantri Dal invaldes också. Den verkliga styrkan hos Pakistans kommunistiska parti i Östpakistan representerades således av 26 mandat. Efter valen var partiets lokaler ständigt överbefolkade och partiet utnyttjade detta tillfälle till att reorganisera sin bas i fackföreningarna och på landsbygden.

När kommunisternas inflytande ökade började affärsvärlden att gripas av panik. En ny kampanj mot enhetsfronten inleddes. För att lugna big business häktade regeringen på nytt många kommunister som frigetts omedelbart efter valsegern. Men det räckte inte för att blidka affärsvärlden och byråkratin. Polisprovokationer blev vanliga i fabrikerna. Arbetsgivarna provocerade fram sammanstötningar mellan bengaliska och icke-bengaliska arbetare vid Adamjees jutefabriker. Maulana Bhashani förklarade offentligt att detta var en konspiration för att misstänkliggöra enhetsfrontsregeringen och kommunistiska partiet varnade att dessa provokatörer syftade till att störta regeringen. Ett falskt meddelande om att Fazlul Haq under ett besök i Calcutta framlagt idén om ett oberoende Östpakistan ledde till mer bråk. Centralregeringen anklagade kommunisterna för oroligheterna i fabrikerna och begärde att Östpakistan regering omedelbart skulle vidta åtgärder mot dem. Det vägrade emellertid denna att göra.

Den 30 maj 1954 upplöste centralregeringen den lagstiftande församlingen i Östpakistan under återopande av sektion 92 A i författningen och förklarade att guvernören skulle styra provinsen. En gammal halvfascistisk byråkrat, generalmajor Iskandar Mirza, som hade utmärkt sig genom att hjälpa britterna att kuva pathanerna, tillsattes som guvernör. Han styrde Östpakistan med järnhand och häktade redan under den första veckan 659 aktiva medlemmar av enhetsfronten, däribland 13 ledamöter av den upplösta lagstiftande församlingen. Fazlul Haq och flera provinsministrar hölls i husarrest. Tydligt var även den parlamentariska vägen för farlig för Pakistan.

(Vid samma tid skulle centralregeringen underteckna en bilateral militärpakt med Förenta staterna. Etthundrasextiotvå ledamöter av den lagstiftande församlingen i Östpakistan hade framlagt en motion mot den föreslagna pakten. Den undertecknades efter församlingens upplösning.)

Den nye guvernören hade ett särskilt gott öga till det kommunistiska partiet. Den 5 juli 1954

förbjöd han det och tog initiativet till upprättande av poliskommittéer i industriområdena, med uppgift att avslöja kommunisterna och deras sympatisörer i fabriker och ange dem till arbetsgivarna. Arbetsgivarna varskoddes om att de antingen måste avskeda kommunisterna eller ådra sig regeringens onåd. Det blev också en förevändning för att avskeda många icke-kommunister inom industrin. Under denna förföljelseperiod blev det svårt för det kommunistiska partiet att bedriva verksamheten över huvud taget.

I september 1955 blev det, efter en rad lumpna kompromisser mellan centralregeringen och vissa medlemmar av enhetsfronten, slut på guvernörens välde och provinsens lagstiftande församling återupprättades. Ännu en gång frigavs politiska fångar. I Pakistans konstituerande församling såg sig till och med en högerorienterad bengalisk ledare tvungen att föra Bengalens talan:

‘Sir, redan i går sade jag att muhammedanska förbundets kottoris ståndpunkt uttryckte förakt för Östbengalen, för dess kultur, dess språk, dess litteratur och allt annat som rör Östbengalen ... I själva verket, Sir, måste jag säga att muhammedanska förbundets ledare, långt ifrån att betrakta Östbengalen som en likaberättigad partner, anser att bengalerna tillhör en ras av undersåtar och de själva till en ras av erövrare.’¹

Den 21 november 1955 strejkade polisen i Dacca för högre löner. Deras strejk bröts ner av East Pakistan Rifles (Östpakistan fältjägare) och regeringen tog strejken till förevändning för att arrestera alla kända medlemmar av kommunistiska partiet, som anklagades för att planera ett maktövertagande i provinsen. Partiets hela centralkommitté gick under jorden.

Efter den 20:e partikongressen i Sovjetunionen öppnades en debatt inom Pakistans kommunistiska parti. Den främsta oppositionen riktade sig inte mot avstaliniseringen, utan mot medaljens framsida – teorin om ‘fredlig samlevnad’ och den ‘fredliga övergången’ till socialismen. Även denna gång leddes oppositionen av kamraterna i fängelset i Rajshahi, men en minoritet i fängelset i Dacca gjorde sig också hörd. Medan dessa diskussioner pågick ägde en ny massresning rum, sedan regeringen låtit öppna eld mot en hungermarsch och flera deltagare i denna dödats. Över 20.000 människor, ledda av Awami-ledaren Sheikh Mujibur Rahman, angrep fängelset i Dacca. De fängslade kommunisterna jublade. Nästa dag, den 6 juli 1956, föll regeringen och den nye premiärministern, Aaur Rehman, skyndade omedelbart sedan han avlagt eden till fängelset och gav order om frigivning av alla politiska fångar. Under någon tid efter dessa frigivningar skulle kommunistiska partiet verka i enlighet med den tes om fredlig samlevnad som Chrusjtjov framlagt inför 20:e partikongressen.

Krisen 1954-1955 visade på ett övertygande sätt att det i Östpakistan behövdes en utomparlamentarisk massrörelse som kunde fortsätta kampen även om författningen upphävdes och den parlamentariska fasaden togs bort för att visa den härskande klassens verkliga ansikte. Om man hade lärt av och tillägnat sig läxorna från 1954 kunde läget i oktober 1958, när generalerna övertog makten, ha blivit ett annat. Man borde ha insett att enhetsfrontens högerflygel skulle tillgripa byråkratiska och inom-parlamentariska manövrer i kampen för nationell autonomi, och den förde också hemliga förhandlingar med sina ‘motståndare’ i Västpakistan. Det var vänsterkrafternas sak att, oavsett deras numerära styrka, förlita sig på massorna och fortsätta sin kampanj även sedan en enhetsfrontsregering tillträtt. Detta underlät de emellertid, och följden blev att denna vittrade sönder när byråkratin, de feodala jordägarna och bourgeoisin i Västpakistan förenade sig i angreppen mot den nationella rörelsen i Östbengalen.

¹ Keith Callard, *Pakistan: A Political Study*, London 1957, s. 173.

Västpakistan

Resultaten av valen 1954 återupplivade den politiska atmosfären i Västpakistan. Kommunistiska partiet förbjöds även i Västpakistan och dess generalsekreterare, Firozudin (Dada) Mansur, arresterades tillsammans med fackliga ledare och andra. Över 1.300 personer fängslades. Men trots förtrycket blev muhammedanska förbundets kandidater besegrade även i de följande valen.

I förening med den ständigt försämrade ekonomiska situationen – det rådde livsmedelsbrist och många nödvändighetsvaror fanns endast på svarta börsen – var det politiska läget allvarligt för de härskande grupperna. Byråkratin oroades dessutom av att om ett Bengalen som styrdes av enhetsfronten i valen förenade sig med minoritetsgrupperna i Västpakistan skulle de få en permanent majoritet och den privilegierade eliten i Punjab, däribland godsägare, affärsmän och byråkrater, skulle kunna förlora den politiska och ekonomiska kontrollen över landet. De uttänkte planen på En enhet, som skulle upphäva den provinsiella autonomi i Västpakistan och förena godsägarna i Punjab, Beluchistan, Sind och Gränsprovinserna. Ett 'enat' Västpakistan skulle också kunna bekämpa Östpakistanens krav på ett effektivare sätt.

De motsättningar som aktualiserades av planen En enhet var emellertid enorma. Många politiska ledare i provinserna (framför allt godsägare) ville inte ge sina kolleger i Punjab alltför stor makt. De uppfattade En enhet som ett hot mot utvecklingen av sina egna områden. Resultatet blev att när enhetsförslagen diskuterades av muhammedanska förbundets parlamentariska parti röstades dessa ner av en majoritet av muhammedanska ledare från Bengalen, Sind och Beluchistan. När planen kom upp inför konstituerande församlingen talade Sinds premiärminister, Pirzada, emot den, uppenbarligen med stöd av majoriteten bland ledamöterna av Sinds församling. Även ledamöterna från Bengalen motsatte sig planen, och den föll. En ny plan föreslogs, som stod i direkt motsättning till En enhet och avsåg att reorganisera Västpakistan i sex provinser. Detta förslag antogs och man förväntade sig med någon naivitet att den skulle förverkligas.

Godsägarna i Punjab, som var medlemmar av muhammedanska förbundet, hade en annan mening. Hade de godtagit konstituerande församlingens beslut skulle de ha undertecknat sin egen dödsdom. Å andra sidan var de muhammedanska ledarna från Bengalen (Nazimuddin, Nurul Amin, Tamizudin), Sind och Beluchistan inte beredda att kapitulera, eftersom de nu såg en möjlighet att beröva den härskande klikken från Punjab den politiska makten. Nazimuddin hade varit missnöjd alltsedan han avskedats som premiärminister av generalguvernören Ghulam Mohammed, en cynisk byråkrat från Punjab som var nära lierad med Förenta staterna. Enligt en källa hade kampen internationella aspekter:

'... den återspeglade imperialistiska motsättningar samt de amerikanska' och brittiska monopolens kamp för ett avgörande inflytande i Pakistan. Östpakistanens representanter i muhammedanska förbundet orienterade sig mot briter på grund av sina gamla förbindelser med dem, medan muhammedanska förbundets ledare i Punjab, med generalguvernören Ghulam Mohammed i spetsen, ansåg ett ytterligare närmande till USA mer fördelaktigt. Rivaliteten mellan imperialisterna och det direkta stöd som Punjab-klikken erhöll från de amerikanska monopolisterna påverkade otvivelaktigt utgången av den inre strid som utkämpades i Pakistan 1954.'¹

När det bengalisk-sindiska förbundet beslöt att åter gå till attack mot Ghulam Mohammeds grupp för att frånta generalguvernören en del av hans befogenheter beslöt denne och hans koteri också att gå till handling. Premiärministern Mohammed Ali Bogra (en tidigare

¹ Gankovskij och Polonskaja, op. cit. s. 212.

ambassadör i USA) och arméchefen general Ayub Khan sändes till Washington för att underhandla om en långfristig militär och ekonomisk hjälppakt. Vid sin återkomst till Karachi fördes de raka vägen till generalguvernörens residens, där man beslöt att upplösa konstituerande församlingen och förklara undantagstillstånd i landet. Ayub skildrar scenen i sina memoarer:

‘Generalguvernören låg i sitt sovrum en trappa upp. Han var sprickfärdig av ilska och stötte fram skurar av skymford ... Jag var på väg in i rummet då generalguvernörens sköterska ryckte mig i rocken. Han vinkade sedan till mig med en särskild glimt i ögat ... Så drog han fram två dokument som låg under hans kudde ...’¹

Enligt Ayub erbjöds han i dessa dokument att ta makten i landet med arméns hjälp och proklamera en ny författning. Han vägrade, kanske därför att hans överordnade i Washington hade förvarnat honom och rått honom att avvakta tills vidare.

Efter konstituerande församlingens upplösning styrdes landet av en halvt sinnessjuk generalguvernör. Denne bad Mohammed Ali Bohra att bilda en ny regering med Ayub som försvarsminister och i december inträdde också H. S. Suhrawardy i ministären. Det var han som skulle framlägga lagen om En enhet. Suhrawardy, som kämpat för provinsiell autonomi i Östpakistan, skulle kämpa för dess upphävande i Västpakistan. Planen att genomdriva En enhet förverkligades omedelbart. I Sind-församlingen avskedades premiärministern, som var mot planen, och han ersattes med en beprövad ‘stark man’, M. A. Khuhro. Denne gav polisen order att omringa Sind-församlingen och tvingade dess ledamöter att anta En enhet. Till och med Suhrawardy utbrast några månader senare: ‘Ni (Khuhro) spred skräck omkring er – och jag säger det i förtroende – ni spred skräck bland ledamöterna av Sind-församlingen när de skulle rösta.’²

Centralregeringen ville ‘ena’ Västpakistan under återopande av undantagslagarna, men högsta domstolen ingrep och meddelade generalguvernören att hans befogenheter inte sträckte sig till att slå ihop provinserna, vilket tillkom konstituerande församlingen. Den nya församlingen valdes av provinsförsamlingarnas ledamöter i juni 1955 och trots bengalernas behjärtade motstånd mot En enhet antogs lagen. Den 14 oktober 1955 tillkom den nya provinsen Västpakistan i en atmosfär av besvikelse, bitterhet och vrede. Hädanefter skulle kampen för att upphäva En enhet dominera den västpakistanska politiken.

I augusti tvingades Ghulam Mohammed av sin sjukdom att avgå och Iskandar Mirza ersatte honom som generalguvernör. En ny premiärminister tillsattes: Chaudhri Mohammed Ali, en annan byråkrat som blivit politiker, en fanatisk muhammedan och svuren fiende till vänstern. Han var ansvarig för den nya författning som trädde i kraft den 23 mars 1956, då Pakistan blev en islamitisk republik.

Den nya författningen kunde inte lösa någon av de grundläggande motsättningarna i Pakistan. Den stadfäste tvärtom den politiska diskrimineringen av Östpakistan genom att inte ge Öst-bengalen den vikt som tillkom det på grundval av dess befolkningsantal och upprättade En enhet som en ‘våg’ för att hålla tillbaka Östpakistan. De vidsträckta fullmakter som den gav presidenten och centralregeringen gjorde autonomi till en fullständig fars. Artikel 15 i författningen löd:

1. Ingen får berövas sin egendom utom i enlighet med lagen.

¹ Mohammed Ayub Khan, *Friends Not Masters – A Political Autobiography*, Oxford 1967, s. 52.

² Callard, op. cit., s. 191.

2. Ingen egendom får tvångsförvärfas eller tas i besittning utom för offentliga ändamål och utom i kraft av lagen som sörjer för kompensation och antingen fastställer summan för kompensationen eller specificerar de principer på vilkas grundval kompensationen skall ges och det sätt varpå den skall ges ... med 'egendom' avses fastigheter, handels- eller industriföretag och intressen i sådana företag.

Denna särskilda lags klasskaraktär tarvar inga kommentarer. Den nya författningen gav presidenten vittgående fullmakter. Detta skulle ha varit olyckligt även under de gynnsammaste omständigheter och i den politiska atmosfär som rådde i Pakistan var det ödesdigert, särskilt som presidenten Iskandar Mirza helt uppgick i politiska intriger.

Trots förändringarna i ministären förändrades knappast politiken. Den 14 augusti 1956 firade landet nionde året av sin 'frihet'. Den enda avvikande stämman, *Pakistan Times*, sörjde:

'I dag för nio år sedan blev Pakistan ett fritt land. Hur länge till skall det dröja innan vårt folk blir ett fritt folk ... de herrar som innehade makten när oberoendet kom började omedelbart tuta i folkets öron att eftersom Pakistan hade blivit fritt så betydde de pakistanska medborgarnas frihet inte ett dugg ... Var och en som hade en annan mening, var och en som motsatte sig stymningen av de medborgerliga rättigheterna eller det godtyckliga utnyttjandet av undantagslagar var antingen en dumbom eller en förrädare ...

Varje gång som de härskande godsägarna lyckas förvandla nationens angelägenheter till en särskilt hopplös röra, och det gör de med nästan automatisk regelbundenhet, ropar man från många intresserade läger inte på mer frihet för folket, utan mindre, inte på mera demokrati, utan mera diktatur. Det är därför nödvändigt att påminna vårt folk och ständigt erinra det om att vi aldrig kan hoppas bli kvitt det onda som ansätter oss förrän vi kan personligen behandla det, att det aldrig blir någon ordning i vårt hus med mindre än att vi själva tar hand om det.

Det är verkligen egendomligt att det ännu nio år efter oberoendet är nödvändigt att förklara att friheten är något gott och att demokrati varken är farligt eller icke-önskvärt. Detta fenomen kan emellertid lätt förklaras av vår politiska inriktning, eller snarare villospår, alltsedan oberoendet. A ena sidan har kärnan i vår härskande klass blivit allt räddare för att genom kontakt med massorna bli politiskt smittade, den har alltmer förlitat sig på styrkans sanktion i stället för den allmänna opinionens, och följaktligen skilt statens inrikes- och utrikespolitik från folkets nationella känslor och önskemål. Det är inte så mycket frågan om denna politik är bra eller dålig. Det avgörande är att denna politik uttänkts av byråkratiska skrivare i sekretariatet, av utländska experter, av pampar eller småfolk i statsapparaten och inte är någon praktisk kodifiering av folkets vilja. A andra sidan har i Västpakistan åtminstone de flesta intellektuella och de politiskt medvetna elementen gett upp kampen och mer eller mindre resignerat för oundvikligheten av en lång väntetid innan det åter kommer bättre dagar. Folket har utelämnats i kölden från båda håll ...

Utsikterna till allmänna val är lika mörka som någonsin, tvisterna och käbblet bland herrarna har blivit häftigare och förvrängningarna av författningens bestämmelser återkommer nästan lika ofta som solnedgången och gryningen. Det vore meningslöst att räkna upp exempel, händelserna är alltför välkända. Varje återstående föreställning om att den nya författningens upphovsmän och väktare alltjämt tillmäter detta dokument någon betydelse kommer att skingras av guvernör Fazlul Hags senaste bedrift. För att rädda några anhängare har Östpakistan församling prorogerats två gånger på några få veckor med en skamlöshet som måste vara enastående i de konstitutionella organens historia ...'¹

I september 1956 hade H. S. Suhrawardy vunnit president Mirzas förtroende och utnämnts till premiärminister. Det nödvändiga stödet i konstituerande församlingen lät inte vänta på sig länge. Under tiden hade ett antal stora jordägare i muhammedanska förbundet, som inte

¹ *Pakistan Times*, 14 augusti 1956.

trodde att det kunde värna deras intressen längre, beslutat att grunda ett nytt parti, kallat republikanska partiet. Det bildades uppenbarligen på president Iskan-dar Mirzas initiativ för att ge honom en spelbricka som kunde öka hans möjligheter till politiska manövrer. En av de nya ledarna för det republikanska partiet, som vände sig till ett partimöte i Abbotabad, sade att 'republikanska partiet var muhammedanska förbundets produkt under de senaste nio åren'.¹ Muhammedanska förbundet splittrades i Västpakistan's församling och ett republikanskt block fick majoriteten i parlamentet (189 av 306 mandat). Den västpakistaniska regeringen blev republikanska partiets regering. Liksom sin fadderorganisation försvarade republikanska partiet status quo och många godsägare som kontrollerade den lokala muhammedanska organisationen ändrade skylten ovanför partibyån och blev republikaner.

Vad som än kan sägas om Pakistans härskande klass måste man erkänna att den i försvaret av sina klassintressen visade en uppfriskande uppriktighet. Muhammedanska förbundets splittring i Västpakistan i förening med uppbyggnaden av enhetsfronten (eller det som återstod av den) i Östpakistan samt följande 'segrar' för republikanska partiet i väst och Awami-förbundet i öst bidrog också till att Suhrawardy blev premiärminister. Han presiderade över en koalition mellan de båda partierna. Den uppåtsträvande bourgeoisin i Östbengalen förenade sig med de mest reaktionära godsägarna och affärsmännen i Västpakistan. Det var således från första början uteslutet att regeringen Suhrawardy skulle försöka lösa den nationella frågan i Östbengalen. Under hans ämbets tid stärktes emellertid den östbengaliska bourgeoisins led.

I provinserna fortsatte jakten för att söka vinna över medlemmar av den lagstiftande församlingen med ny iver. De parlamentariska partiernas bedrägerier, trick och lockbeten kännetecknade det politiska spelet.

'Detta skådespel, som nu blivit en regelbunden inledning till varje session i Västpakistan's församling, skulle vara en utomordentlig underhållning om det tillhörde teaterns eller filmens skenvärld. Men det är tyvärr inte fallet. De lättköpta gentlemän som är indragna i spelet är våra lagstiftare och deras förförare är de nuvarande eller kommande härskarna i denna hälft av landet. Den amoraliska trafiken i MLA är inte roande, den är ytterst förnedrande och mycket sorglig.'²

USA-hjälpen och Pakistans utrikespolitik

Pakistan's regering hade blivit en av den amerikanska imperialismens mest krypande anhängare i Asien.

Sedan USA:s regering insett att den indiska bourgeoisin inte var beredd att ingå militära allianser överflyttade den sitt intresse till Pakistan och inbjöd dess förste premiärminister, Liaquat Ali Khan, till ett officiellt besök 1950. Vid hans återkomst, efter ett entusiastiskt mottagande i den allsmäktiga dollarns land, hade Pakistan svängt om till en antiamerikansk ståndpunkt i internationella angelägenheter. Han hälsades med en salva från *Pakistan Times*. I en ledare tog tidningen upp hans vägran att angripa den amerikanska Korea-politiken och påminde om vad han kunde ha sagt till State Department:

'... han sade inte att det av amerikanerna understödda koloniala kriget i Vietnam måste upphöra, att de brittiska trupperna i Mellanöstern och de amerikanska örlogsfartygen kring Formosa kränkte de nationella känslorna i Asien. Han sade inte att vår ekonomiska struktur förutom utländsk hjälp också behöver inre revolutionära reformer som måste genomföras utan hänsyn till de ekonomiska teorier som är heliga för Wall Street. Han sade inte att Truman-doktrinen, sådan den tillämpas i Japan, Korea, Turkiet och Iran, och det amerikanska stödet åt korrumpade och autokratiska regimer i

¹ *Pakistan Times*, 29 juli 1956.

² *Pakistan Times*, 8 september 1957.

Asien innebär en kränkning av både friheten och demokratin. Om han hade sagt allt detta skulle han ha gett de högfärdiga amerikanska politikerna en bättre bild av läget i Asien och kanske rentav i någon vrå av deras medvetande ha väckt tanken att alla inte är så dumma som de tror och att åtminstone i Asien den amerikanska politikens förgyllning knappt döljer metallen inunder den.’¹

Men om Liaquat hade sagt allt detta kunde han inte ha gjort anspråk på att tala för den härskande klassen i Pakistan.

I februari 1951 och februari 1952 erhöll Pakistan ökad hjälp från Förenta staterna, på villkoret att den fick användas endast i samråd med den amerikanska regeringen och med dess samtycke. Överenskommelsen gjorde det också klart att Pakistan inte fick motta teknisk hjälp från andra länder ‘utan samtycke från Förenta staternas regering’. Tillsammans med hjälpen kom ‘experterna’ och ‘rådgivarna’ som skulle övervaka dess användning.

1953 var Förenta staternas inflytande på den pakistanska politiken mycket kännbart och hädanefter skulle USA spela en viktig roll i orienteringen av den politik som följdes av de på varandra följande regeringarna i Pakistan. Vetebristen överdrevs över alla rimliga proportioner av de utländska experterna och en del av pressen och framställdes som en kris.² Priset för att få en del av Amerikas icke önskade veteöverskott var att Mohammed Ali Bogra, Pakistans ambassadör i Förenta staterna, utnämndes till premiärminister i Pakistan.³

Även i utrikespolitiken biträdde regeringen nu Förenta staterna, under påtryckningar från Eisenhowers regering, vars utrikespolitik utformades av Dulles. Medan de pakistanska byråkraterna och ministrarna alltid framhöll den amerikanska hjälpens karaktär av ‘välgörenhet’ och hävdade att inga krav var förbundna med den, underblåste USA:s talesmän i allmänhet inte dessa illusioner. En officiell publikation framlade vissa riktlinjer för utlandshjälp:

‘Den tekniska hjälpen skall, som statliga initiativ, inte lämnas för sin egen skull eller för andras skull. USA:s regering är ingen välgörenhetsinrättning och den skall heller inte ge utlopp åt det amerikanska folkets generositet. Denna har sina rätta instrument i de talrika privata filantropiska och religiösa institutioner vilka gjort ett så gott arbete utomlands (förf:s kurs.). Den tekniska hjälpen är endast ett av USA:s instrument för att genomföra sin utrikespolitik och främja sina nationella intressen utomlands. Vid sidan av den tekniska hjälpen omfattar dessa instrument för utrikespolitiken ekonomisk hjälp, militärt stöd, säkerhetsavtal, informationsprogram i utlandet, deltagande i FN och andra internationella organisationer, tull- och handelspolitik, utnyttjande av överskott från jordbruket och den diplomatiska representationens traditionella förfaringssätt.’⁴

Pakistans regering inte bara understödde den amerikanska politiken i Korea utan erkände också 1952 marionettregeringen i Sydvietnam. Det var endast en tidsfråga när Pakistan skulle drivas in i en militärallians mot Sovjetunionen och Folkets Kina.

I september och oktober 1953 besökte premiärministern och arméns överbefälhavare, Ayub, Förenta staterna och förhandlade om militär hjälp till Pakistan och villkoren för denna. Efter-

¹ *Pakistan Times*, 14 juli 1950.

² Krisen tjänade Förenta staternas syften eftersom vetebristen skrämde många människor till panik, priserna steg brant i höjden och stora veteförråd lagrades och såldes på svarta börsen. I februari 1953 vädjade regeringen till Förenta staterna om ‘vete hjälp’. Under två månader undvek USA att ta ställning. I maj 1953 föll regeringen Nazimuddin offer för en amerikansk och antibrittisk intrig. Sedan den nye premiärministern tillträtt sitt ämbete kungjorde USA sitt erbjudande om hjälp, men det var inte förrän vid årets slut som de första sändningarna anlände. En tidigare vetelast från USA hade välkomnats av regeringens talesmän i Karachis hamn med flockar av kameler vilka kring halsen bar plakat med orden: Tack Amerika.

³ ‘The Burden of U.S. Aid’, *Pakistan Today* (hösten 1961).

⁴ *Ibid.*, citerat ur *Technical Assistance: Final Report of Committee on Foreign Relations*, 12 mars 1957.

som varken Afghanistan eller Indien var berett att ingå ett militärt förbund med Amerika, eller ens med Pakistan, beslöt man att ta det första steget över Turkiet. Den 2 april 1954 undertecknades den pakistansk-turkiska militäralliansen i Karachi. Dessa två länder skulle hjälpa Förenta staterna att tygla Främre orienten och Mellanöstern. Förenta staterna hade uppnått tre syften, det hade vidgat sina inflytelsesfärer till Sovjetunionens södra gränser, försvagat Storbritanniens positioner i Mellanösterns oljeländer och isolerat Indien.

En månad senare, den 19 maj 1954, undertecknade Förenta staterna och Pakistan det ömsesidiga hjälp- och säkerhetsavtalet i Karachi. Som många socialister framhållit fanns det inget som rättfärdigade användningen av ordet 'ömsesidig' i överenskommelsen. Den var helt ensidig: Förenta staterna skulle på eget initiativ bestämma hur stor militär hjälp Pakistan skulle få och de flesta klausuler i denna 'ömsesidiga säkerhetspakt' var ålägganden som gick ut på att Pakistans regering skulle handla som en trogen förvaltare av amerikanska intressen i detta område. Den amerikanska militärpersonalen skulle få 'diplomatisk immunitet' och direkt insyn i Pakistans armé, vilket var ännu allvarligare. I den amerikanska strategin var Pakistan helt enkelt ett språngbräde för en invasion av Sovjetunionen. Sedan Pakistans härskande klass beslutat sig att spela marionetternas roll kunde ingenting hejda dem. I september 1954 undertecknade Pakistan, Thailand och Filippinerna Sydöstasiatiska försvarsavtalet (SEATO). De andra 'asiatiska' länderna var Storbritannien, Förenta staterna, Australien, Nya Zeeland och Frankrike. Avtalets syfte var att förhindra en social revolution i Asien eller, med amerikanskt språkbruk, 'kinesisk aggression'. Avtalets fullständiga vanmakt har bevisats av gerillans framgångar i Vietnam och Laos. SEATO-landet Thailand är för närvarande indraget i ett krig i de nordöstra provinserna. Dess huvudstad Bangkok är beryktad som Amerikas favoritbordell i Asien näst efter Saigon. SEATO blev ett avtal för papperstigrar.

Nästa avtal som Pakistan slöt, i september 1955, var Bagdad-pakten, genom vilken Pakistans härskande klass tillät de avtalslutande ländernas arméer att använda pakistans territorium om omständigheterna krävde det. Det kom som ett streck i räkningen för dessa länder (Pakistan, Iran, Turkiet, Irak och Storbritannien) att en armékupp i Irak ledde till monarkens och hans rådgivares avrättning och Iraks uppsägning av Bagdad-pakten. Det tvingade den 'fria världens' försvarare att ändra dess namn till Centrala avtalsorganisationen (CENTO), i vilken samma länder, utom Irak, ingick.

Samtidigt som Förenta staterna spelade på det utslitna temat att det försvarade Pakistan mot angrepp utifrån framhöll andra talesmän för USA att dessa avtal inte gällde i händelse av en konflikt mellan Indien och Pakistan. Deras främsta syfte var att göra Pakistans armé till legotrupper beredda att försvara USA:s intressen i Mellanöstern.

Det blev emellertid alltmer uppenbart att pakterna avsåg att bekämpa 'subversionen' inom landet likaväl som i utlandet. En studiegrupp från Royal Institute of International Affairs meddelade:

'Rådets [SEATO:s] representanter fick direktiv om att som en av sina första uppgifter organisera expertmöten för att överväga medlen att stärka samarbetet i kampen mot subversion och infiltration. Det var påtagligt att rådet sysselsatte sig mycket med denna särskilda uppgift...' ¹

En amerikansk liberal, professor Ralph Braibanti, höll på 'Konferensen för fredliga relationer'² i Lahore för SEATO ett föredrag i vilket han anmärkte: 'Således kan varje slag av

¹ Ibid.

² Konferensen, som ägde rum i mitten av 1950-talet, antogs vara en konferens för regionala CIA-agenter. Förenta

subversion tolkas som ett hot mot freden i detta område. Faran ligger i att denna makt kan utnyttjas för att avsätta en nations regering när denna regering inte kan accepteras av de avtalslutande länderna.’

Ett iögonenfallande resultat av Förenta staternas militära och ekonomiska hjälp är att mottagarlandet blir USA:s medlöpare även i de obetydligaste frågor som diskuteras i Förenta nationerna eller någon annanstans. Men hjälpens mindre uppenbara, försåtliga verkningar på landets inre regim har grovt underskattats. Den militära hjälpen framkallar en förändring i balansen mellan mottagarlandets sociala och politiska krafter till förmån för halvfascistiska, ultrareaktionära element. I länder som Pakistan, där det varken finns någon stark facklig rörelse eller någon mäktig bondeklass, leder detta till att armén smittas av den amerikanska imperialismens ideologi. Ett dokument om det ömsesidiga hjälpprogrammet erkände också: ‘Ur politisk synpunkt har USA:s militära hjälp stärkt Pakistans väpnade styrkor, *den största enskilda stabiliserande faktorn i landet*, och stimulerat Pakistan att delta i kollektiva försvarsöverenskommelser.’¹

Det är svårt att klart skilja mellan den militära och den ekonomiska hjälpen, eftersom båda har samma fastställda syfte: politisk och ekonomisk dominans över mottagarlandet. Det är inte svårt för detta land att använda de ekonomiska resurserna för militära ändamål, även om det obestridligen måste ske i samförstånd med ‘givaren’, Förenta staterna.

Utvecklingen av Pakistans utrikespolitik från och med 1954 medförde inga överraskningar. Så snart det fanns en reaktionär sak att försvara försvarades den av Pakistans regering. Höjdpunkten i den dekadenta utrikespolitik som fördes av de på varandra följande pakistanska regeringarna kom när den brittiska, franska och israeliska regeringen beslöt att invadera Egypten den 29 oktober 1956.

Den 26 juli hade Nasser nationaliserat Suezkanal-bolaget, sedan Storbritannien och Amerika beslutat upphöra att finansiera uppbygget av Assuan-dammen. Imperialisterna, förklarade han, skulle ‘få kvävas av ilska’. Nationaliseringen av kanalen hade välkomnats av Pakistans folk. Nassers aktion hade rört en sträng i själen hos alla folk som befann sig i en liknande ekonomisk situation. Imperialismen och sionismen beslöt då att angripa Nasser och straffa honom för hans förmätenhet. En våg av vrede sköljde då över Pakistan. Folkets avsky kände inga gränser när premiärministern, H. S. Suhrawardy, rättfärdigade invasionen. Allt tal om ‘muhammedanskt brödraskap’ hade glömts när Pakistans regering gav ett förbehållslöst och skamlöst stöd åt imperialisterna. Det är överraskande att denna särskilt skändliga handling förbigåtts av de flesta författare som skrivit om Pakistan.²

Det blev en omedelbar reaktion. Ännu en gång gick studenterna i spetsen för de massdemonstrationer som ägde rum i både Öst- och Västpakistan. I Lahore såg några av oss, som ännu studerade, universitetsstudenter marschera in i skolan och ge rektorn (en irländsk jesuit) order om att omedelbart stänga skolan som protest mot de imperialistiska aggressorerna. Sedan detta skett bad de oss följa med i en marsch till British High Commissions byrå. Vi var mer än villiga att ansluta oss till demonstrationen och när vi kom till British Deputy High Commissions byrå kastade vi sten mot den med intensivt hat.

staternas regering har varken bekräftat eller förnekat detta.

¹ Ibid.

² Detta gäller inte bara Callard, Khalid bin Sayed och Wayne Wilcox, utan också, av någon egendomlig anledning, Gankovskij och Polonskaja. Kamrudin Ahmed är dessutom, i sin bok *Social History of East Pakistan* (op. cit.) så ivrigt att prisa Suhrawardy att han inte ens nämner Suez-krisen(!) eller dess verkningar på Pakistans politik (dvs. en splittring i Awamiförbundet).

Massdemonstrationer organiserades av de radikala partierna i hela landet och inför de massiva protesterna tvingades regeringen Suhrawardy ändra sin linje. Förändringen hade emellertid inga praktiska konsekvenser, eftersom USA också beslutat att motsätta sig invasionen.¹ Från att ha understött invasionen övergick Suhrawardy till idén om en sammanslutning av länder som trafikerade kanalen, vilken också understöddes av Förenta staterna. Resultatet av allt detta var att Pakistans anseende sjönk ännu djupare i Mellanöstern och att i många arabiska länder de pakistanska diplomaterna ombads att stanna inomhus eftersom deras säkerhet annars inte kunde garanteras. Samtidigt uppkallade många araber sina barn efter den indiske premiärministern Nehru på grund av hans orubbliga stöd åt Egypten och hans otvetydiga brännmärkning av den brittiska, franska och israeliska aggressionen. I Mellanöstern betraktades Pakistan med rätta som imperialismens kloakbrunn.

Men Pakistans regering lärde sig ingenting av läxorna under Suezkrisen. Den fortsatte att stödja den imperialistiska politiken i hela världen och var fientligt inställd till det gerillakrig som det algeriska folket förde mot den franska imperialismen. Ju mer servil regeringen blev, desto större blev vreden bland folket, och när Pakistans president Iskandar Mirza i november 1957 besökte den franske presidenten René Coty väckte det bitter avsmak. *Pakistan Times* gav åter en riktig föreställning om stämningarna bland folket:

‘Gemensamt för de stater över vilka de presiderar är den snabba omsättningen av regeringar. De kunde till ömsesidig båtnad jämföra den takt i vilken deras kabinett försvinner och de utdragna förhandlingar som ofta är nödvändiga innan en ny regering kan träda till. Just nu övertrumfar den politiska instabiliteten i Frankrike läget i Pakistan. Sedan han lyckats få en ny koalition till makten i Pakistan är president Mirza i det läget att han kan ge president Coty en del tips ...’²

Mirza påstod att hans planerade resa till Frankrike var av privat natur och att han skulle följa med Coty på en jakttur. Ingen lät lura sig av detta. Till och med en del av byråkratin ansåg att det var helt onödigt att visa någon hjärtlighet i detta läge och att om Pakistans regering inte kunde stödja algeriernas kamp borde den i varje fall avhålla sig från att stödja dess fiender.

‘När president Mirza svingar en fransk bössa skuldra vid skuldra med Frankrikes president bör han erinra sig att franska gevär inte bara användes för att skjuta fasaner, utan att fransmännen också använder dem för att döda algeriska män och kvinnor – ett folk som hela Pakistans folk betraktar som bröder, för vilkas frihetskamp vi har den djupaste och uppriktigaste sympati.’³

Relationerna med Indien hade försämrats oavbrutet. Orsaken härtill var det besvärliga Kashmir-problemet. Före delningen hade det beslutats att invånarna i de övervägande muhammedanska områdena i Indien själva skulle få avgöra om de ville ansluta sig till Pakistan eller förbli en del av Indien. Drygt 70 procent av invånarna i staten Kashmir och Jammu var muhammedaner, men maharadjan av Kashmir var en hindu. Han vägrade att tillåta en folkomröstning i Kashmir och valde till slut Indien. Ett krig utbröt mellan Indien och Pakistan, men eftersom båda arméerna stod under befäl av brittiska officerare tilllätts det inte att fortsätta och eldupphör proklamerades den 1 januari 1949. Den indiska regeringen avgav en otvetydig förklaring om att den var beredd att tillåta en folkomröstning i Kashmir, men när Pakistan anslöt sig till militärallianser för vilka USA stått fadder tog den indiska regeringen detta till förevändning för att återta sitt löfte. Även den ståndpunkt som i denna fråga intogs

¹ Det sovjetiska ‘hotet’ att raketer skulle regna över London och Paris om inte aggressorn drog sig tillbaka väckte sovjetvänliga känslor, vilka emellertid avtog något när ryska tanks ungefär samtidigt bröt in för att krossa den ungerska revolutionen.

² *Pakistan Times*, 31 oktober 1957.

³ Ibid.

av Indiens kommunistiska parti kännetecknades av en blandning av chauvinism och opportunism.¹

Kashmir har alltid varit det främsta tvistefröet mellan de båda länderna. Pakistans regering måste å andra sidan bära det fulla ansvaret för att den aldrig tillåtit de kashmirer som lever på Pakistans sida om eldupphör-linjen, i det område som något eufemistiskt kallats Azad (Fria) Kashmir, att avgöra sin egen politiska framtid. (Behandlingen av Kashmirs folk på båda sidor om eldupphör-linjen är en fråga som behöver en grundlig undersökning.) Kashmir har också cyniskt utnyttjats för att avleda uppmärksamheten från de trängande problem som Pakistans och Indiens regering stått inför i det egna landet. Frågan om nationell självbestämmanderätt för Kashmir kan emellertid endast lösas av detta folk självt, och det är troligt att det måste kämpa mot både Indien och Pakistan, och hur fantastiskt det än kan förefalla, kanske även mot de härskande klasserna i Indien och i Pakistan i förbund med varandra.

Vägens slut

Under året före statskuppen 1958 inträffade inga större politiska förändringar. Att bilda och störta regeringar hade nu blivit de politiserande godsägarnas favoritsysselsättning i Pakistan. Det verkade nästan som de önskade sin egen undergång. Här är några drag i det politiska spelet i Pakistan:

‘För det första återkommer ständigt samma ansikten i rampljuset. För det andra angår spelet inte direkt de människor i vilkas namn det försiggår. Det högsta priset är MAKTEN och på dess altare är inget offer – av principer, anständighet eller lojalitet – för stort. De som berövats makten är galna av lust att återta den. De som gripit den med sina smutsiga händer är lika fast beslutna att behålla den. Det är spelets grundläggande kännetecken. Det inträffar emellertid variationer, beroende på det politiska klimatet, de ekonomiska förhållandena och personuppsättningarna i de rivaliserande lagen – de som är ”inne” och de som är ”utanför”. Mycket beror naturligtvis på egenskaperna hos ”inne”-lagets kaptan samt den lojalitet han kan vänta sig av laget och dess anhängare ... Inför de nya val som förestår i november 1958 är, för första gången i vår historia, alla – kaptener in spe samt spelare och kommittéledamöter – angelägna att förena sig med ”inne”-laget så att väljarna inte glömmer dem nästa år.

Vidare visar det sig att ett stort antal spelare yrkar på att utnämnas till kaptener innan de går med i nästa omgång av spelet. Det är inte möjligt att tillfredsställa alla aspiranter till kaptensvärdigheten utan att ändra på reglerna. Och om man gjorde det skulle det bli fler kaptener än lagmedlemmar.’²

Som läsarna torde ha förstått hade godsägarnas och byråkraternas bankrutt skapat fullständig oreda i landet, medan utrikespolitiken helt dirigerades av State Department i Washington. De länge väntade allmänna valen hade utlovats till november 1958 och de radikala och demokratiska krafterna i landet yrkade på att detta datum skulle bli slutgiltigt. Presidenten, Iskandar Mirza, var emellertid inte särskilt angelägen om detta. Även om man bortser från hans naturliga motvilja mot att uppmuntra massorna att delta i landets politik var han övertygad om att han och hans skapelse, republikanska partiet, skulle lida nederlag i vilka som

¹ Under en lång tid var CPI:s ståndpunkt att om Kashmir kom i Pakistans händer skulle det förvandlas till en militärbas mot Kina. Det är emellertid vad Kashmir efter den kinesisk-indiska konflikten och den kinesisk-sovjetiska brytningen blivit i indiska händer! Den motbjudande chauvinism som båda de indiska kommunistpartierna visade under det indisk-pakistanska kriget 1965 saknar motstycke till och med i den internationella stalinismens annaler. Det enda indiska parti som intog en på principer grundad ståndpunkt i Kashmir-frågan, det vill säga krävde självbestämmanderätt för Kashmirs folk, och den enda organisation som motsatte sig de kommunistiska partiernas chauvinism var Indiens socialistiska arbetarparti, som är den indiska sektionen av den trotskistiska Fjärde internationalen.

² *Pakistan Times*, 17 oktober 1957.

helst fria val i Pakistan. Han hade lärt av den internationella bourgeoisins erfarenheter: om ni inte tror att ni kan vinna ett val så uppskjut det eller styr det på lämpligt sätt. I Mirzas fall är det möjligt att han skulle ha förlorat även ett styrt val om han inte hade haft arméns hjälp för att tvinga byråkratin att stödja honom.

Under tiden ägde betydelsefulla händelser rum både i centrum och i provinserna, vid sidan av de politiska intrigernas smutsiga pölar. Bondeorganisationerna började få ett uppmuntrande stöd från bönderna både i öst- och Västpakistan. Strejkerna ökade i industrin. Och Maulana Bhashani hade beslutat att utträda ur Awami-förbundet på grund av dess proimperialistiska politik och grundat nationella Awami-partiet, det första politiska parti sedan delningen som vann betydande stöd i både Öst- och Västpakistan. Denna utveckling oroade byråkratin och Iskandar Mirza och de började manövrera för att kringgå de allmänna valen.

Maulana Bhashani hade indragits i den antiimperialistiska kampen långt innan han bröt med Suhrawardy i Awami-förbundet. På hans initiativ hade, med stöd från Mian Iftikharudin och Azad-partiet i väst, den 11 september firats i hela Pakistan som 'Antiimperialistiska kampdagen'. Hundratusentals människor hade samlats till möten och demonstrationer för att angripa regeringens proamerikanska politik. Det var därför inte överraskande att Maulana, när Suhrawardy blev premiärminister och började fjäska för den engelsk-amerikanska imperialismen ännu ivrigare än hans föregångare, inte längre stod ut med hans närvaro i Awami-förbundet. I början av år 1957 besökte Bhashani Västpakistan, där han konfererade med vänsterledarna, och i samverkan med dem beslöt han inkalla en allindisk konferens för de progressiva organisationerna.

Konferensen ägde rum i Dacca den 25-26 juli 1957 och ledde till bildande av nationella Awami-partiet (NAP). Partiets sammansättning varierade från provins till provins, men i stort sett kan det betecknas som det första socialdemokratiska partiet i Pakistan. Det förklarade som sina mål att skapa en antiimperialistisk demokratisk stat, att göra slut på feodalismen, att påskynda landets industrialisering och att hålla omedelbara allmänna val. I några delar av Västpakistan vann det anhängare inte på grund av sin radikala ståndpunkt mot imperialismen och för en jordreform, utan på grund av sin principiella och kompromisslösa ståndpunkt i fråga om den regionala autonomin för integrerade delar av Västpakistan och Östbengalen.

NAP:s bildande mottogs med raseri av en stor del av pressen och av alla högerpartier. Awami-förbundet, som tidigare varit föremål för en liknande förtalskampanj, instämde nu i den anti-kommunistiska hetskören. Partiets ledare, däribland H. S. Suhrawardy, kunde inte anföra några argument mot de anklagelser som riktades mot dem av Maulana Bhashani och hans anhängare, och inledde därför en förtals- och smädekampanj som nådde sin höjdpunkt när en del av Awami-förbundets hejdukar sökte spränga Maulanas möten, beväpnade med knivar och käppar. En medlem av Östpakistan regering, Mahmud Ali, avgick som protest mot dessa gangsterdåd. Regeringen fortsatte att beteckna försöken att spränga NAP:s möten som 'folkliga demonstrationer', medan det var kristallklart att dessa huligandåd var inspirerade av män vid makten. Den atmosfär som Awami-förbundets aktioner skapade i Östpakistan skulle senare ge generalerna en förevändning för att överta makten.

I september 1957 skrev pressen om en komplott som organiserats för att mörda Maulana Bhashani. Under någon tid vägrade Östpakistan regering att kommentera dessa rapporter och många människor ansåg att dess tystnad innebar att vare sig komplotten existerade eller inte så ansåg regeringen att en sådan idé var god. I september förklarade regeringen att valen kanske inte kunde hållas i mars 1958. Awami-förbundets splittring och nationella Awami-partiets bildande sades ha påverkat detta beslut.

Trots att NAP blivit det mest radikala partiet i Pakistans politiska liv var det på intet sätt något revolutionärt parti. Samtidigt som det var riktigt av kommunisterna att arbeta inom det för begränsade syften fanns det inget som helst berättigande för att de skulle göra det på bekostnad av uppbyggandet av sin egen självständiga organisation. Många kommunister lämnade klasskampen i fabrikena och på landsbygden för att bli funktionärer i nationella Awami-partiet och i Västpakistan övergav de helt uppgiften att bygga upp ett illegalt revolutionärt parti. I Östpakistan fortsatte det illegala partiet att existera men några av dess bästa kadrer uppslukades av NAP.

Även om nationella Awami-partiet i Västpakistan ägnade sig åt en del politiska intriger med det högerextremistiska republikanska partiet och muhammedanska förbundet måste man hålla det räkning för att det var det enda politiska parti i Pakistan som inte lät sig frestas av makten. I både Öst- och Västpakistan kunde NAP ha ingått fördelaktiga förbund för att ge sina ledare höga poster, men även om det var berett att ingå icke-principiella förbund för att upplösa En enhet i Västpakistan ville det inte sjunka djupare, och i Pakistans skumma politiska liv var detta något enastående.

I oktober 1957 hade regeringen Suhrawardy fallit och en ny regering avlagt eden. Två månader senare föll den nya regeringen och i december 1957 kom den sista parlamentariska regeringen till makten. Den leddes av en gammal godsägare från Punjab, Firoz Khan Noon.

Under 1958 försämrades det politiska och det ekonomiska läget ytterligare. På landsbygden 'minskade den odlade jordarealen, spannmålsavkastningen föll och landsbygdens produktions- och konsumtionsnivå sjönk ytterligare. Jordbruksproduktionen i Pakistan minskade med 4,2 procent 1958, och skörden av ris, det viktigaste livsmedlet, sjönk med nära 6 procent.'¹ Regeringen tvingades att höja priserna på de väsentligaste livsmedlen avsevärt. Orsaken var prisfallen i Amerika, som hade ökat trycket på producenterna av agrara råvaror, vilka närmast drabbades av recessionen i Väst. Länder som Pakistan är beroende av sin råvaruexport för att få den nödvändiga utländska valutan, och deras utrikeshandels beroende av Västertern gör det praktiskt taget omöjligt för dem att undgå konjunkturförsämringarna i Förenta staternas och Västeuropas kapitalistiska ekonomi. Förutom den ekonomiska recessionen blev det också en dålig skörd i Östpakistan och det blev nödvändigt för Östpakistan att importera spannmål från utlandet.

Pakistans härskande klass oroades emellertid inte av dessa trender utan den fortsatte lugnt att öka anslagen till militära ändamål i vårbudgeten 1958, samtidigt som den minskade de anslag som normalt utgick till den sociala sektorn. I februari 1958 upphävdes priskontrollen formellt och priserna på de viktigaste konsumtionsvarorna sköt i höjden. Arbetarnas levnadskostnader steg skyhögt. Enligt välvilliga uppskattningar steg levnadskostnaderna i skilda pakistanska städer med i genomsnitt 8,2 procent.²

Sedan slutet av år 1957 hade arbetarna blivit alltmer aktiva och för att komma till rätta med oron i industrin försökte Pakistans regering att på ett mer eftertryckligt sätt förbjuda dem att strejka. Strejkerna fortsatte emellertid och polisen tillgrep vålds- och terrormetoder av värsta slag för att slå ner dem. Där det inte fanns någon polis tillgänglig hade arbetsgivarna lejda hejdukar som fullgjorde samma uppgift.

Mellan 1957 och oktober 1958 hade statsproletariatets kampanda nått en ny höjdpunkt. Denna

¹ Gankovskij och Polonskaja, op. cit.

² *Financial Times*, 11 maj 1959.

var emellertid inte begränsad till arbetarna, utan började också smitta bönderna. I januari 1958 hade Maulana Bhashani upprättat Allpakistanska bondeförbundet. En kampanj för kravet om godsägarväldets avskaffande inleddes i hela landet. Dess klimax var en marsch genom gatorna i Lahore, Västpaki­stans huvudstad, som samlade hundratusentals bönder bakom kraven att avhysningen av arrendatorer upphörde, att godsägarväldet avskaffades och den icke upplade jorden överlämnades till jordlösa bönder.

Demonstrationerna gav inget resultat. I stället förföljdes många bondeledare och godsägarna hotade med att deras betalda gangsters skulle 'ta itu' med de bönder som deltog i liknande demonstrationer. Den 8 maj 1958 inträffade en sammanstötning i byn Lundo, i provinsen Sind. Den lokala polisen gjorde ett helt oprovocerat angrepp mot *haris* (bönderna) i byn, bemäktigade sig deras skörd, genomsökte deras hus, begick övervåld mot deras kvinnor och arresterade sjuttio av männen. De lokala godsägarna bidrog genom att sätta eld på några bönders hus.

'Den situation som belyses av denna förtvivlade historia om plundring, godtycke och olagliga förföljelser har inte uppkommit bara som ett resultat av en villfarelse av några hetsporrar bland godsägarna och några poliser som blev deras medhjälpare. Dessa händelser inträffar på grund av det mönster som råder för relationerna på landsbygden [i Västpakistan] ...'¹

Bara en månad senare publicerade tidningarna skräckinjagande berättelser om hur bönderna behandlades av de feodala jordägarna i Nordvästra gränsprovinsen. En av de anklagade godsägarna var naboben av Hoti, en av provinsens ministrar. Som vanligt utlovade regeringen undersökningar vilka inte ledde till någonting. Resultatet blev en växande kampvilja hos de fattiga bönderna.

Samtidigt skärpte andra samhällsskikt sina krav om bättre arbetsförhållanden. I april 1958 gick över 30 000 skollärare i strejk i Västpakistan och omkring 5 000 demonstrerade på Lahores gator. Över 2 000 av dessa lärare (de som tjänstgjorde i Multan) hade inte fått lön för föregående månad. Lärarna hotade med obegränsad generalstrejk tills deras krav tillgodosattes och myndigheterna tvingades göra en del medgivanden. Regeringen tycktes emellertid inte lära något av den ökande kampviljan. På morgonen den 20 juni 1958 sökte strejkande arbetare ockupera en fabrik i Lyallpur, sedan deras facklige ledare arresterats. Polisen öppnade eld mot dem utan föregående varning. Sex arbetare dödades och tjugosju blev allvarligt sårade. Trots att klasskampen började omfatta hela landet visade de självutnämnda lagstiftarna inga tecken på att de insåg betydelsen av de händelser som ägde rum i fabrikena och på landsbygden.

Det blev allt klarare att den härskande klassen inte var intresserad av allmänna val och det verkade nästan som om byråkratin medvetet sökte framskapa en situation i vilken 'lag och ordning' tycktes bli upphävda. Polisens övergrepp fick massomfattning under 1958. Man bör minnas att polisen i praktiken kontrollerades av byråkratin.

Även politikerna tycktes vilja provocera militären och byråkratin att träda fram öppet och utöva sin makt direkt. I Västpaki­stans lagstiftande församling tog man den 20 mars 1958 till knyt­nävarna. Händelserna har beskrivits på följande sätt:

'En del hetsigheter och passioner är begripliga när vitala nationella frågor kommer upp till diskussion ... Det var emellertid inte på grund av någon fråga som gällde nationens liv eller död som högt uppsatta partiledare löpte amok under debatten i parlamentet, ledamöterna steg upp på sina stolar, skrek för att överrösta varandra och packade balkonger och korridorer kring församlingen med hårda och välbeväpnade män ... Tumultet uppstod inte därför att ett parti sökte

¹ *Pakistan Times*, 16 maj 1958.

minska gemene mans elände och det andra sökte öka det ... Allt detta vilda bråk gällde ett dussin ministertaburetter som i dagens situation knappast är värda det trä som de är gjorda av ...

Feodala jordägare och deras klienter, gamla byråkrater och deras underordnade, affärshajar och lyckoriddare, män som aldrig försakat en dags vila eller en natts sömn för demokratins sak eller folkets rättigheter har föga bruk för rättigheter, konventioner och institutioner som vunnits efter århundraden av lidanden och kamp. De är bara intresserade av de fördelar som demokratins yttre rekvisita kan hjälpa dem att vinna . [Allt detta] förser dem som skulle vilja avskaffa även dessa med argument...'¹

Mordet på Västpakistan premiärminister och mordet på talmannen i Östpakistan lagstiftande församling, begånget av uppretade parlamentsledamöter gjorde inte situationen bättre. De växande antiamerikanska känslorna bland folket, som tvingade till och med Pakistans regering att erkänna att den kanske måste ändra sin utrikespolitik, ökade också reaktionens fruktan för att allmänna val skulle leda till en massresning. President Iskandar Mirza hade sedan en tid tillbaka intrigerat tillsammans med general Ayub och den 7 oktober 1958 tog armén den direkta makten.

3. Den militära och byråkratiska diktaturen I, 1958-1962

‘Vi måste inse att demokratin inte kan utövas i ett hett klimat. För att kunna ha demokrati krävs det ett kallt klimat som Storbritanniens.’

General Ayub Khan (sedan han blivit militärdiktator)

Undantagstillståndet

Huvudorsaken till arméns statskupp den 8 oktober 1958 var byråkratins obetvingliga strävan att förhindra Pakistans första allmänna val, som skulle äga rum i mars 1959. Inför de förestående valen hade massorna blivit allt oroligare, och det hade frestat oppositionspartiernas ledare till en rad svepande löften om radikala reformer. Bagdad-paktens sammanbrott efter Iraks befrielse från en korrumpad och feodal monarki hade stärkt de antiamerikanska och antibrittiska känslorna. Varje regering som valdes i Pakistan skulle bli tvungen att göra medgivanden för denna allmänna opinion och en ny regering skulle också tvingas dra sig ur militärvtalen. En vald regering skulle dessutom med större tillförsikt bekämpa byråkratins inflytande och upprätta civil kontroll över armén.

Vad Pakistans armé och offentliga förvaltning samt CIA beträffar ansåg de att Pakistan i detta stadium kunde avvara en vald regering. Pakistans president 1958 var en benhård gammal ämbetsman, utbildad av briter, som först lejt honom, i konsten att intrigera och bedöma den politiska maktens nyanser. Mirza hade fullkomnat sina talanger efter oberoendet och under senare år hade hans ställning som departementssekreterare inom försvarsministeriet, som byråkrat ansvarig för förbindelserna med armén, gett honom möjlighet att upprätta kontakt med dess överbefälhavare, general Ayub.

När armén och ämbetsmännen beslöt sig för en armékupp formaliserade de i själva verket en situation som hade rått nästan alltsedan delningen. Förenta staternas medverkan i statskuppen kunde inte bevisas, fastän Ayubs bror senare uppgav att CIA avgjort var indragen. Det är, trots bristen på bevis, en logisk slutsats. State Department kontrollerade i själva verket Pakistans hela politiska liv och utan den utländska hjälpen skulle feodalismens och kapitalismens själva existens i Pakistan ha hotats. USA:s ambassadörer i Pakistan var vana att uppträda som

¹ *Pakistan Times*, 22 mars 1958.

prokonsuler. Deras arrogans och nedlåtenhet förödmjukade en stor del av den pakistanska bourgeoisin.

Statskuppen påtvangs således Pakistans folk av ett militärt och byråkratiskt block med Central Intelligence Agencys tysta medgivande. *New York Times* skrev något inställsamt i en ledare om den nya regimen i Pakistan:

‘I princip beklagar vi den konstitutionella regeringens upphävande och dess ersättande med en regim stödd på undantagslagar. Därför kommer vi att med en viss oro följa den nuvarande krisen, under vilken ministerkabinetten och parlamentet avskedats och armén på presidentens order övertagit makten ... Samtidigt är det nödvändigt att förstå i vilka syften som dessa drastiska åtgärder vidtagits. I Pakistan har både president Mirza och arméns chef general Ayub klart framhållit att vad de föreslår och önskar att göra är att i sinom tid upprätta en riktig, ärlig och demokratisk regering. Det finns ingen anledning att tvivla på deras uppriktighet.’¹

Men andra, särskilt de progressiva pakistanerna, hyste inga tvivel om arméns och ämbetsmännens avsikter. Den offentliga förvaltningens makt hade ökat i hög grad därför att det inte fanns något starkt politiskt parti och därför att det politiska läget, som manipulerades av byråkratin själv, över huvud taget var instabilt. En ledande pakistansk socialist skrev:

‘I Pakistan har armén och byråkratin spelat en dominerande och avgörande roll. General Ayub Khans makterövring 1958, i arméns namn, var bara en dramatisk åtgärd under denna fortsatta dominans. Armén hade kommit till makten före krisen, men det var byråkratin som aktivt dominerade den politiska scenen både under krisen och i normala tider. Under det första årtiondet efter oberoendet fördunklade den parlamentariska regeringens fasad byråkratins roll men regeringen följde byråkratins bud. Sedan radikala politiska partier utmanat dess auktoritet gjorde emellertid byråkratin slut på statsmaktens konstitutionella apparat och tog makten direkt ...’²

I oktober fullföljde armén och byråkratin sin traditionella roll i kapitalistiska och feodala samhällen: de vidtog försiktighetsmått mot en revolutionär rörelse som hotade privategendomens heliga institutioner. Pakistan hade inte lyckats bygga upp ett solitt borgerligt-demokratiskt parti som med framgång kunde upprätthålla politisk stabilitet och samtidigt avleda revolutionära resningar. Detta misslyckande kom väl till pass för armén och byråkratin, som var välorganiserade, välbetalda och i arméns fall välutrustad, vilket gjorde dem till de två starkaste ‘politiska partierna’ i Pakistan. När britten styrde Indien stod ämbetsmännen och armén direkt under deras kontroll, men sedan de uttågat från den politiska arenan tenderade armén och byråkratin att dominera situationen, eftersom det inte fanns några starka infödda klasstyrkor i Pakistan. Till skillnad från Indien, där kongresspartiet i stor utsträckning var den infödda bourgeoisins parti, kunde muhammedanska förbundet i Pakistan inte fullfölja denna roll. Dess snäva feodala bas gjorde dess existens som politiskt parti till något av en anomali även i Pakistan. Bourgeoisin hade inget annat val än att vända sig direkt till byråkratin, som i sin tur blev de kapitalistiska intressenas försvarare i Pakistan.

Eftersom regeringarna växlade snabbt och ministrarna ersattes med enformig regelbundenhet blev ämbetsmännen ansvariga för beviljandet av import- och exportlicenser, regeringslån och trafikillstånd för privata bussbolag, och genom denna fördelning av ynnestbevis fick de stort politiskt inflytande. Många byråkrater fick på detta sätt sin ekonomi tryggad. Ibland använde de sina talanger för att samla profiter mera direkt och förena sig med bourgeoisins led. Byråkratin hade också direkta förbindelser med de feodala jordägarna på landsbygden genom

¹ *New York Times*, 12 oktober 1958.

² Hamza Alavi, ‘Army and Bureaucracy in Pakistan’, *International Socialist Journal*, årgång 3. nr 14 (mars-april 1966).

lambardarerna, som hade till uppgift att samla in skatterna och i de flesta fall var de av regeringen (dvs. byråkratin) direkt utnämnda lokala godsägarna.

Byråkratin hade således förbindelser med både godsägarna och bourgeoisin. Den senare tvekade i det längsta att stödja en rörelse som kunde utmana byråkratins makt. Oppositionen mot byråkraterna var därför begränsad till småbourgeoisin. Småföretagarna visade ofta tecken på allmänt missnöje, men deras ställning var alltför svag för att de skulle våga sig på en direkt konfrontation med byråkratin. De handelsförbund genom vilka de möjligen kunde ha framlagt sina krav tystnade i själva verket några år efter statskuppen, när de införlivades med det federala nätet under handelskammaren, som dominerades av storbourgeoisin.

Den förvirring som efter delningen rådde på praktiskt taget alla områden inom förvaltningen gjorde att byråkraterna hade en synnerligen stark ställning. De muhammedanska politikerna var oerfarna, det var däremot inte de muhammedanska byråkraterna. Ministrarna hade inget annat val än att överlämna statens angelägenheter åt ämbetsmännen medan de själva helt gick upp i kampen för att hålla sig kvar vid den politiska makten. I den ovan citerade artikeln underströk Hamza Alavi den pakistanska civilförvaltningens (CSP) sammanhållning:

‘Byråkratins överhöghet underlättas av det faktum att toppbyråkratin är en tätt sammanknuten grupp, karakteriserad av kaster. Fem hundra personer inom Pakistans civilförvaltning sitter nu i toppen för en förvaltningsapparat som räknar över 500 000 människor. Inom denna lilla grupp finns det en inre elit – de överlevande bland de åttiotvå medlemmarna av den tidigare indiska civilförvaltningen som kom till Pakistan. Deras särställning har understrukits av de särskilda konstitutionella garantierna för deras status och tjänstevillkor – en faktisk garanti för deras oavsättlighet. CSP är en sluten grupp. Rekryteringen och den följande utbildningen kontrolleras av byråkratin genom Kommissionen för den offentliga förvaltningen, vars autonomi bevakas svartsjukt.’¹

Den pakistanske ämbetsmannen är en karikatyr av den brittiske ämbetsmannen i Indien. Han har sina särskilda klubbar, sin egen privata och slutna cirkel och han söker till och med odla sina överordnades manér, som dessa tagit efter britererna. Men han har inte lyckats att med framgång efterapa briterernas paternalism, eftersom hans hudfärg inte skiljer sig från hudfärgen hos det folk som han utvalts för att styra över. Det betyder att han måste upprätthålla sin känsla av överlägsenhet med andra medel, vilket gör honom ännu mer tyrannisk. Resultatet av allt detta är att de civila tjänstemännen utgör ett av de mest föraktade och hatade samhällsskikten. Men deras självbelåtna hållning och deras utbildning har gjort dem oemottagliga för känslorna hos folket, som enligt vad de påstår uppenbarligen manipuleras av kommunister, indiska agenter eller antiislamitiska element i vårt samhälle ...

Pakistans armé spelar, trots sina likheter med byråkratin, en annan roll. Medan officerarna förblir trogna de ‘ärorika traditioner’ som britererna efterlämnat betyder armén för soldaterna i ledet främst en anställning. I de flesta fall rör det sig om bönder i uniform som i stället för att söka arbete i städerna vänt sig till armén, där genomsnittslönerna och förhållandena är långt bättre. I stället för att proletariseras har de militariserats.

Fram till sekelskiftet hade den brittiska armén i Indien rekryterat sina officerare uteslutande från de vita. De infödda ansågs användbara endast som kanonföda. Under det första världskriget ställde emellertid slagfältet nya krav på den brittiska politiken och en del indier blev officerare. Rekryteringen var mycket begränsad och endast välkända gamla godsägarfamiljer uppmuntrades att skicka sina unga män till armén. Den nationalistiska vågen 1918-1919 och

¹ Ibid.

det faktum att den brittiska armén i Indien hade ont om officerare tillät britterna att lösa sitt officersproblem samtidigt som de tillgodosåg den moderata nationalismens krav. Dessutom skulle de infödda officerarna bli användbara för att 'bekämpa subversionen och terrorismen i själva Indien'.

Rekryteringen koncentrerades till Indiens politiskt apatiska och efterblivna områden, främst landsbygden. I städerna hade man större benägenhet för nationalistisk politik. Sir George MacMunn har skrivit helt öppet om detta i sin skrämmande bok 'The Martial Races of India':

'Den trofaste gamle indiske odalmannen som höjde sig över leden eller den unge indiske jordägaren blev den indiske officeren såsom vi känner honom ... De briljanta unga männen vid universiteten passade inte alls för militärlivet ... arméns officerare hade för länge sedan insett att de indiska intellektuella aldrig kunde bli några officerare.'¹

För att rationalisera denna politik skapades myten om 'krigarraserna'. Sikherna, gurkhar och muhammedanerna från Jhelum- och Campbellur-områdena i Punjab rekryterades för att utföra den brittiska imperialismens smutsiga arbete både inom och utom Indien. Efter delningen fortsatte Pakistans armé samma rekryteringspolitik, vilket ledde till att bengalerna i Östpakistan var praktiskt taget uteslutna från armén, liksom de hade varit under rajens dagar. Bengalen hade nämligen alltid varit en stark nationalistisk bas i Indien. Samma rasmyter propagerades i hela Västpakistan: bengalerna var små och fula, de var inga kämpar, de var feiga, med många andra grova och halvfascistiska generaliseringar. Bengaler som jag diskuterat denna fråga med var knappast trakterade av dessa betraktelsesätt. De framhöll att deras fysiska egenskaper skilde sig från vietnamesernas endast däri att vietnameserna i genomsnitt var mindre än bengalerna.

Flera av de indiska officerarna insåg att de utnyttjades för att bekämpa sitt eget folks intressen. I de flesta fall rationaliserade de denna motsättning genom att hålla sig till den yrkesdoktrin som uppammats hos dem av britterna för att hålla dem ifrån politiken och de infödda politikerna: armén skulle stå över politiken. På tal om den roll som spelades av muhammedanska indiska officerare i brittisk tjänst skrev en pakistansk general: 'De kämpade och dog inte som legoknektar utan som lojala soldater, medvetna om sitt värde och stolta över den glänsande roll som de spelade i försvaret av *sitt eget land, sin egen kultur och tro.*'²

Men historiska realiteter kan inte förvändas genom pompösa fraser. De indiska officerare som tjänade i den brittiska armén var i grunden legoknektar och den behandling de fick av britterna var mycket sämre än den som vita legoknektar i dagens Afrika får av sina svarta arbetsgivare. De försvarade *inte* sitt eget land, utan de försvarade de brittiska intressena i hela världen. Deras land styrdes av britterna och genom att tjäna i armén bevarade de detta välde. Så enkelt är det. Britterna använde brittiska trupper för att kuva resningar i Kina, Malaya, Burma och Iran. När Ho Chi Minhs arméer 1945 hade upprättat kontroll över de viktigaste städerna i Vietnam återtog indiska trupper under general Graceys befäl kontrollen på fransmännens vägnar. Det är omöjligt att föreställa sig detta som indiska officerare vilka försvarade 'sitt eget land, sin egen kultur'. Sådan var bakgrunden för de indiska officerare som skulle bilda kärnan i Pakistans och Indiens blivande arméer.

Sedan britterna beslutat att göra armén mer indisk sände britterna varje år ett antal indier för utbildning i Sandhurst. Ayub Khan var en av dem som fick sin utbildning där. Han var, som han med stolthet erinrar sig, 'den första utländska kadett som befordrades till korpral och

¹ Citerat i R. Palme Dutt, *India Today* (London 1940).

² Generalmajor Fazle Muqem Khan, *Story of the Pakistan Army* (Karachi 1963).

erhöll två tränsar'.¹ Vad den unge Ayub gjorde för att i Sandhursts rasistiska atmosfär bli den första *färgade* kadett som blev korpral kommer vi aldrig att få veta, om inte någon av hans kolleger i den indiska armén beslutar sig för att skriva sina memoarer.

De massakrer som ägde rum under delningen och åtta miljoner muhammedanska flyktingars utvandring från Indien till Pakistan gjorde ett djupt intryck på en del officerare. Många muhammedanska officerare tvingades också lämna sina familjer, liksom sin egendom, bakom sig. Många av dem bevittnade massakrerna utan att kunna förhindra dem. Andra försvarade flyktingarna mot angrepp. Konflikten med Indien om Kashmir påverkade armén ytterligare.

'Därför var armén alltsedan delningen djupt indragen i den politiska konflikt med Indien som hade dominerat Pakistans utrikespolitik. Patriotismen i Pakistan har i grunden antagit en negativ form med den indiska konflikten som bakgrund. Annars betraktar människorna sig själva som bengaler, punbas, sikher, pathaner eller beluchistaner, med skilda språk- och kulturrötter. Eller också är de muhammedaner, en kategori som överskrider den nationella patriotismen. Att finna en identitet är ett huvudproblem i Pakistan.'²

I början av 50-talet, och särskilt sedan den brittiske generalen Gracey inte längre var överbefälhavare för den pakistanska armén, fanns det en klar och tydlig tendens att upprätta närmare förbindelser med Förenta staterna. Under den förste pakistanske överbefälhavaren, general Ayub Khan, förvandlades denna tendens till ett mönster och senare blev det en fastställd princip att USA, inte Storbritannien, skulle kontrollera den pakistanska arméns utveckling. I februari 1954 mottog armécheferna en amerikansk militärmission i Rawalpindi och i oktober upprättades Förenta staternas militära rådgivningsgrupp (USMAAG) vid arméns högkvarter i Rawalpindi. Det är ingen hemlighet att den pakistanska regeringen visste mycket litet om vad som pågick.

De ekonomiska, militära och politiska förbindelserna med USA innebar att Pakistan hade 'vunnit inträde i den fria världen' på samma sätt som Sydvietnam, Sydkorea och Thailand. Pakistans inrikes- och utrikespolitik blev med andra ord helt underordnad amerikanska intressen. Pakistans regering var inte så mycket en diktatur för den infödda bourgeoisin som USA:s klientregering. Förenta staternas inflytande i armén blev alls-mäktigt. Officerarna mutades med av USA organiserade studieresor i Amerika och särskilda utbildningskurser. Enskilda amerikanska officerare knöts till pakistanska arméenheter och högkvarter. Det var under dessa omständigheter som armén tog den politiska makten den 7 oktober 1958 och proklamerade undantagstillståndet. Dess ledare, general Ayub, blev 'Undantagslagarnas chefsadministratör' (Chief Martial Law Administrator).

Ayub var inte helt oförberedd för denna uppgift. Han hade i själva verket sedan flera år tillbaka aktivt planerat maktövertagandet tillsammans med president Iskandar Mirza. År 1957 skulle Ayub ha dragit sig tillbaka. Politikerna var angelägna om att han skulle göra det, men de fick böja sig för Iskandar Mirza, som var personligen ansvarig för förlängningen av Ayubs tjänstgöring som överbefälhavare. Under tiden hade Ayub inlett diskussioner inom armén med en grupp 'likasinnade' officerare – tyvärr fanns det en hel del sådana i armén – om hur landet borde styras. Det är möjligt, men knappast sannolikt, att Ayub kunde ha fortsatt att dela sin makt med Mirza. Presidenten, som inte förmådde stå emot något tillfälle till intriger, ifrågasatte emellertid Ayubs auktoritet och gav denne en förevändning för att avlägsna honom. På blott tjugo dagar blev Ayub Pakistans obestridde härskare.

¹ Mohammed Ayub Khan, *Friends Not Masters – A Political Autobiography* (Oxford 1967).

² Hamza Alavi, op. cit.

Administratörer för undantagslagarna tillsattes och blev ansvariga för styrelsen både i Öst- och i Västpakistan. De stöddes helt av Pakistans civila förvaltning (PCS), som i verkligheten hade hela landets administration i sina händer. PCS:s stöd var desto tillförlitligare som militärregeringen hotade att annars undersöka en del ämbetsmäns finansiella resurser.

Under den första tiden av sin maktutövning utlovade Ayub översvallande en mängd reformer, och kommissioner tillsattes för att framlägga rapporter inför militärregeringen. Där fanns exempelvis rapporter om jordreformen, om undervisningen, om löner och tjänster, om livsmedlen och jordbruket, om hälsovårdsreformer, om idrott och kultur, om äktenskapet och familjerätten. Den viktigaste av dem alla var rapporten om jordreformen. Hela frågan om jordreformen och själva rapporten är värda att granskas närmare.

Jordreformen

Den nya regimens snabba upprättande av en kommission för jordreform hälsades med entusiasm av många pakistaner som sökte en ursäkt för att välkomna de nya härskarna. Även människor som var mindre positivt inställda till regimen såg en glimt av hopp i kommissionen, och tolkade det så att det fanns av Nasser inspirerade element inom armén.

Rapporten, som i stor utsträckning begagnades som en propagandagimmick för att bevisa regeringen Ayubs 'progressiva' karaktär, visade sig vara ett av den härskande klassens gamla trick: några abstrakta reformer vilkas huvudsyfte i praktiken var att bevara status quo. Ayubs regim dekretade att ingen jordegendom fick överskrida 500 acre bevattnad jord eller 1.000 acre icke-bevattnad jord. Undantag gjordes emellertid, exempelvis ett tillskott av 150 acre för fruktträdgårdar eller jord som användes för boskapsskötsel. De godsägare som överlämnat en del av sin jord till sina arvingar eller andra av dem beroende personer, för att undgå skatterna, eller därför att de blivit förvarnade om de förestående reformerna, blev inte allvarligt berörda. Godsägarna själva sjöng jordreformens lov. Mir Ghulam All Talpur, en tidigare provinsminister och en stor jordägare i Sind, förklarade att reformerna var ytterst generösa mot godsägarna och att det berodde på '... presidentens goda hjärta'. Arbab Norr Mohammed Khan, en framstående godsägare i Nordvästra gränsprovinsen, var ännu öppenjärtigare: 'Om dessa reformer hade fördröjts skulle en våldsam revolution ha ägt rum och det nuvarande förhållandet mellan arrendatorer och godsägare ha förstörts.'

Jordreformens främsta syfte var att ge intryck av att den nya regimen var en reformregering och att den tog itu med godsägarnas makt. Ingenting kunde vara mera fjärran från sanningen. Den princip som låg till grund för reformerna var inte jämlikhet för bönderna utan jämlikhet för godsägarna. Medan de allra största jordägarna irriterades något av reformen berördes den genomsnittlige godsägaren inte alls. Avgörande var framför allt att den pakistanska landsbygdens huvudproblem inte alls angreps. Den främsta orsaken till landsbygdens efterblivenhet, separationen mellan uppodlande och ägande, förblev precis densamma. Visserligen fastställdes att en del av överskottsjorden som togs från en del godsägare skulle lämnas ut till försäljning eller att de arrendatorer som levde på den skulle få första hands-rätten till den, men i de flesta fall saknade arrendatorerna medel för att köpa jorden och penningutlåningen i Pakistan kontrolleras av godsägarna.

Men jordreformerna hade ett ännu mer fundamentalt fel. Problemet i Pakistan var inte att helt enkelt dela upp de stora egendomarna och ge bönderna dessa bitar. Bönderna odlade redan större delen av denna jord. Man måste göra dem till självägande jordbrukare, ge dem laglig egendomsrätt till den jord som de och deras förfäder hade odlat under årtionden. Det var löjligt att genomdriva ett högsta tak på 500 acre och låta det förbli därvid. Taket borde ha

begränsats till det antal acre som jordägaren själv brukade och egendomsrätten skulle ha gjorts beroende av att vederbörande själv odlade jorden. Det var vad som hade krävts om regeringen menat allvar med jordreformerna. Ayubs jordreform understödde bara det rådande arrendesystemet. Det var inte underligt att bondeledarna skrattade åt regimens egna 'intellektuella' när dessa talade om jordreformens fördelar.

Vid tiden för 'reformerna' ägde 6 000 jordägare, som representerade 0,1 procent av alla i jordbruket sysselsatta människor, 7,7 miljoner acre jord, fördelad på egendomar på 500 acre och däröver. 2,2 miljoner bönder ägde mindre än 5 acre. Ytterligare 2,5 miljoner ägde ingen jord alls och var antingen lantarbetare eller arrendatorer. Trots denna koncentration är jorden vanligen uppstyckad i små brukningsenheter därför att godsägarna hyr ut jorden på 'share-cropping'-bas. I Punjab exempelvis brukade bonden överlämna över 50 procent av sin skörd till godsägaren. En lag som sänkte denna andel till 40 procent ignorerades.

Godsägareväldet infördes i Indien av britterna. Lord Cornwallis plan för 'permanent bosättning' hade två huvudsyften: för det första att skapa 'en stor kår av rika jordägare som var starkt intresserade av att det brittiska väldet fortsatte och som hade fullständig makt över folkets massor' (lord Bentinck). För det andra att använda de nya godsägarna för att samla in jordskatten åt den brittiska förvaltningen. De jordbrukare som fanns tvingades på detta sätt att bli arrendatorer och blev ännu fattigare. Det är den situation som alltjämt råder i stora delar av Pakistan. Regeringen Ayubs jordreformer berörde på intet sätt böndernas behov.

Naturligtvis var det få socialister som väntade sig att Ayub skulle lösa jordfrågan. Erfarenheterna har visat oss att agrarproblemet endast kan lösas av en arbetarnas och böndernas regering som handlar i överensstämmelse med den vetenskapliga socialismens teorier. Det frapperande i Ayubs jordreform är att den så uppenbart innebar ett bevarande av status quo att även dess propagandistiska effekt var liten – i varje fall bland Pakistans folk, även om det är möjligt att den hade de önskade verkningarna på dem som utdelade utlandshjälpen i Washington, Bonn och London.

Pakistans godsägare lever alltjämt i en medeltida värld som de själva byggt upp och de styr 'sina' arrendatorer med järnhand. De feodala jordägarnas makt ökade efter delningen. Den främsta orsaken till detta var att de hinduiska och sikhiska penningmånglarna, som utgjorde den största gruppen av penningutlånare, emigrerade till Indien. Det är sant att de plundrat och förtryckt bönderna, men de erbjöd dem i alla fall en oberoende tillgång till kontanter. Nu fyller denna funktion liksom många andra av godsägaren.

En kort tid efter delningen hade det varit mycket tal om en jordreform och *Pakistan Times* framhöll att 'till och med en konservativ institution som muhammedanska förbundets kommitté för jordreform rekommenderade en övre gräns på 150 acre bevattnad jord'.¹ Bördan på *haris* i Sind tvingade provinsens regering att upprätta en kommission för att undersöka deras problem. *Hari*-kommittén, som den kallades, bestod av sir Roger Thomas, en godsägare och en statlig tjänsteman. Thomas framlade en rapport avsedd att fria godsägarna och måla en rosig bild av läget på landsbygden i Sind. Provinsens myndigheter hade emellertid gjort ett misstag i sitt val av den tredje kommittéledamoten, som antogs vara en foglig tjänsteman i statens tjänst. Han framlade 1948-1949 en avvikande rapport som först undertrycktes av regeringen och senare släpptes fri under starkt tryck från delar av pressen. Rapporten har blivit känd som Masud-rapporten, efter namnet på tjänstemannen, som själv blev bekant som *Hari* Masud. Den bild Masud lämnar skiljer sig på nästan alla punkter från Thomas rapport:

¹ *Pakistan Times*, 26 januari 1969.

‘De [haris] är mänskliga varelser och som sådana rationella djur. Trots att de sliter som dragdjur åtnjuter de inga av förnuftets privilegier eller några mänskliga rättigheter. Sådana är haris i Sind ...

När jag kom till Sind chockerades jag över haris eländiga villkor ... de har det inte bättre än trälar. De lever under de mest primitiva förhållanden utan något begrepp om sociala, politiska eller ekonomiska rättigheter. De har bara ett intresse i livet – mat – med vilken de håller ihop kropp och själ. Inget annat problem tilldrar sig deras intresse därför att det grundläggande försörjningsproblemet förblir olöst för dem.

Haris har inget organiserat liv. Medvetandet om ett sådant har inte trängt fram till dem ännu. De lever utspridda långt från varandra, i små byar som består av halmtäckta lerhus ... De flesta haris delar hyddorna med boskapen ... De haris som under flera generationer odlat samma stycke jord vet inte hur länge de får vara kvar på den. Frukten råder över allt annat ... frukten för att fångslas, för att förlora sin jord, sin hustru eller sitt liv. Zamindaren (godsägaren) kan när som helst tröttna på honom och avhysa honom. Han kan tvingas lämna sin skörd halvmogen. Hans boskap kan också tas ifrån honom och han kan bli fördriven från byn med hugg och slag. Zamindaren kan när som helst skicka efter harin för tvångsarbete och tvinga honom att arbeta för att bygga upp hans hus, borra en brunn eller något annat mindre arbete. Harin kan tvingas komma med sin plog och sina oxar för att odla zamindarens privata jord, följa honom några dagar ut på jakt eller göra honom någon annan tjänst. Han vågar inte vägra ...

Valen medför bara olyckor för den fattige harin. De rivaliserande kandidaterna rycker honom hit och dit men han är inte intresserad av någon av dem. Hans zamindar har fått en stor summa pengar ... och kallar harin till sig för att tala om för honom att han skall rösta på den kandidat zamindaren själv valt ... Om den rivaliserande kandidaten skulle vinna blir det nya olyckor ... Han är förvirrad och plågad ...

Harin uppför sig som en hjälplös slav när han står inför zamindaren. Man kan se hur många haris kommer för att röra vid zamindarens fötter. Så fort som zamindaren syns ute på fälten går harin och hans barn fram och bugar sig inför honom tills de når hans fötter och reser sig sedan för att kyssa hans hand. De gör inte detta på grund av respekt utan för att han skall förstå att de är hans ödmjuka kreatur som nedfaller för hans fötter och lever på hans nåd ...

Islam inger honom föreställningen om Guds allmakt och budet att han inte skall underkasta sig någon annan. Men när islam prövas ute på fälten där zamindaren tagit jordens alla tillgångar i besittning i islams namn och när som helst kan svälta den fattige harin till döds försvinner islams ideal urharinsmedvetande. Han glömmar Guds storhet och bugar i vedervärdig underkastelse för zamindaren. Harin har levt under förtryck och tyranni i flera generationer. Han tror att det kanske är hans öde och de lokala religiösa ledarna, *pirer* och *mullaher*, tröstar harin med denna fatalistiska lära.

Låt oss nu se på zamindaren. Han är en feodalherre och består sig med en mängd tjänare, fina hästar, kor och bufflar. Han har en mängd eldvapen och hans jaktutgifter uppgår varje år till tusentals rupier. Han väljer att förbruka sina inkomster på extravaganta kläder och maträtter, grova och vulgära sexuella excesser och skrytsamt prål. Han har feodala tvister med godsägarna i närheten och måste därför uppvisa en viss makt. Det gör han genom att hålla ett band tjuvar och rövare ... Ett annat sätt att sprida skräck är att ta polisen i sin tjänst, särskilt den underinspektör som är ansvarig för den lokala polisstationen ...

Så länge som harin lever som en godtyckligt behandlad arrendator kan han inte genomdriva några rättigheter genom en lag som reglerar hans förhållande till zamindaren. Hans fattigdom avskräcker honom från att tillgripa dyrbara processer ... Arrendelagarna som antagits i vissa delar av landet har opåttalt kunnat förbigås av godsägarna ...

Jag kan inte dra någon annan slutsats än att vi – för att kunna åstadkomma en verklig och vital förbättring av levnadsförhållandena för de stora massorna i Sind, inte bara beträffande det fysiska

välbefinnandet utan också socialt, intellektuellt och moraliskt – måste radikalt förändra vårt arrendesystem. Det är bara när jordbrukaren är jordens verkliga ägare och avkastningen av hans arbete på den jord han brukar är hans egen som ett maximum av livsmedel produceras, ett maximum av mänsklig glädje kan skapas av odlingen och jordbrukaren i regel bli frisk och nöjd.’

Tio år efter denna rapport förbigick general Ayubs jordreform fullständigt det grundproblem som *Hari Masud* framhöll.

Politiskt förtryck

Den nya militärdiktaturens klasskaraktär hade aldrig betvivlats och snart blev regimen fördomsfulla hat till socialisterna uppenbart för alla. I Östpakistan fängslades en mängd socialister, däribland den populära bondeledaren Maulana Bhashani. I Västpakistan arresterades en del vänsterorienterade poeter och intellektuella. Ett hemligt memorandum, varigenom spridning av kommunistisk litteratur förbjöds, utsändes av undervisningsministeriet. Den mäktigaste vänsterkraften i landet var den förut nämnda tidningskedjan, Progressive Papers Limited. Trots att tidningarna varit ytterst försiktiga alltsedan undantagstillståndet proklamerats och inte utsatt regimen för direkta angrepp var det inget tvivel om att deras fortsatta existens i hög grad irriterade den nya regimen. Dagen efter undantagstillståndets införande, när pressen ställts under censur, publicerade alla tidningar utom *Pakistan Times* ledande artiklar i vilka Ayub betecknades som en frälsare. Times hade en ledare om jorderosion.

Ägaren till Progressive Papers Limited, Mian Iftikharudin, hade en gång varit en mäktig person i Västpakiastans politiska liv och den ende som i parlamentet höjde sin röst för att angripa feodalismen och Förenade staternas imperialism. Hans tidningar hade orienterat ett stort antal studenter mot radikala åsikter och det var *Pakistan Times* som med sina kompromisslösa angrepp mot den brittiska imperialismen och den pakistanska regeringens medbrottslighet hade inspirerat massdemonstrationerna i Västpakiastans städer. Det var uppenbart att militärdiktaturen inte kunde räkna med något stöd från *Pakistan Times* och *Imroze*, de största och mest inflytelserika tidningarna på engelska respektive urdu i landet.

En arméofficer, brigadchefen F. R. Khan, som tjänstgjorde i inrikesministeriet, vilket hade att göra med 'kommunistisk subversion' och liknande verksamhet hade läst Goebbels och förstod värdet av propaganda. Han rådde regeringen att överta Progressive Papers Limited. Två ministrar, general K. M. Sheikh och Zulfikar Ali Bhutto, fick i uppdrag att handha det faktiska övertagandet. Den formella motiveringen lämnades av regimen 'hjärna', Manzur Qadir. Han hade förut varit en framgångsrik brottmålsjurist, men accepterat en post i Ayubs regering och därefter inskränkt sin praktik till åtal mot politiska 'förbrytare'. Varje nytt övergrepp av regimen rättfärdigades av Manzur Qadirs sofismer

Övertagandet av Progressive Papers Limited krävde ett svepskäl. Detta kunde tillhandahållas tack vare de förenade talangerna hos brigadchefen F. R. Khan och Mian Anwar Mi, som var chef för regimen 'säkerhetstjänst'. Ett 'fall' konstruerades av Anwar Mi, utbroderades av F. R. Khan, motiverades intellektuellt av Manzur Qadir och accepterades av Ayubs regering. De föraktliga kommunisterna skulle kastas ut och regimen få en kedja av propagandatidningar. Den anklagelse som riktades mot Mian Iftikharudin var inte ny, utan liknande anklagelser hade halvfascistiska regeringar riktat mot sina motståndare i hela världen: tidningarna finansierades med pengar från utlandet. Vilka främmande länder? Ryssland och Kina naturligtvis.

Den 16 april 1959 antogs en särskild lag som gav regeringen behörighet att ersätta ledningen

för tidningar som 'enligt regeringens åsikt publicerade eller innehöll material som kunde äventyra Pakistans försvar, utrikespolitiska angelägenheter eller säkerhet'. Den 17 april övertog staten Progressive Papers Limited. I en presskommuniké från regeringen hette det:

'Centralregeringen har på grundval av informationer från mycket tillförlitliga källor erfarit att den tidigare ledningen för Progressive Papers Limited låg i händerna på personer av vilka en del hade kontakt med vissa utländska källor, från vilka de erhöll vägledning och finansiellt stöd, direkt eller genom indirekta metoder ... Det fanns i vad de skrev anstötliga insinuationer vilka, även om de inte var uppenbara i en enstaka artikel, var avsedda att genom samlat inflytande på läsarnas sinnen uppmåna subversion ...'¹

En ämbetsman tillsattes som administratör för tidningarna, som från och med detta datum blev regeringens trogna och slaviska språkrör. En viss Quadratullah Shahab, som tjänstgjort som sekreterare åt tre statsöverhuvuden och var en 'respekterad' ämbetsman, skrev en ledare kallad 'Det nya bladet', i *Pakistan Times* den 19 april 1959. I den osammanhängande ledaren, som skrivits brådslande, hävdades att 'avlägsna omloppsbanor och främmande horisonter – långt från Pakistans territoriella och ideologiska gränser – hade utövat ett växande inflytande på tonen och linjen i denna tidning, som gradvis började likna en främling i huset ...: *Pakistan Times* chefredaktör, Mazhar Ali Khan, avgick i protest, och några månader senare följde chefredaktören för *Imroze*, Ahmed Nadeem Qasmi, efter. Anklagelsen att tidningarna finansierades med pengar från Moskva bevisades aldrig. Mian Iftikharudins energiska försök att få upp saken inför domstol ledde inte till några resultat. Diktaturen var inte ens beredd att förlita sig på sina egna lagar.

Alla andra tidningar i landet stödde regeringens åtgärd och välkomnade att Progressive Papers tagits ifrån radikalerna. Deras chefredaktörer hävdade senare vid internationella presskonferenser att det i Pakistan rådde fullständig pressfrihet. Så djupt hade de sjunkit i sin prostitution. Många tidigare progressiva skribenter i *Pakistan Times* och *Imroze* upptäckte förut oanade förtjänster hos Ayubs regim och började lovprisa den i sina artiklar. En del av dessa journalister hade en gång varit medlemmar av kommunistiska partiet och undergått fängelsestraff. De var uppenbarligen beslutna att glömma det förflutna och koncentrera sig på nuet.

När undantagslagarna upphävdes 1962 blev det för en kort period en viss frihet för pressen. Zuhair Siddiqui, som på nära håll bevittnat övertagandet av *Pakistan Times*, skrev härom i *Civil and Military Gazette*, innan den tvingades till nedläggning av det nya trycket från Ayubs regering efter undantagstillståndets upphävande. Under pseudonymen Rambler skrev Siddiqui en artikel med rubriken 'Främlingar i huset':

'Den 7 juni förra året [1962] meddelade tidningarna att Mian Iftikharudin – en feodalherre som blivit vänsterman, en framstående politisk ledare och en exproprierad tidningsmagnat – dött. Denna nyhet var försenad. Mian Iftikharudin dog inte den 6 juni 1962 utan tre år tidigare, den 18 april 1959. Denna dag hade den kedja av nyhetstidningar som han grundat kommit ut med "ett nytt blad" – ett blad som visade sig inleda det mörkaste och mest bedrägliga kapitlet i deras historia ... Under mer än ett årtionde hade han ägnat det mesta av sin tid och sin fantastiska energi, liksom en stor del av sina pengar, åt de tidningar som han grundat. Med hjälp av en hängiven skara journalister hade han lyckats att göra var och en av dessa publikationer till en ledare på sitt eget område.

Den 18 april 1959 övertog staten plötsligt hela tidningskedjan, genom ett av de mest orättfärdiga påbuden i vår politiska historia. I gryningen utposterades civilklädda agenter från säkerhetstjänsten på skilda ställen i fastigheten ... när redaktionen anlände blev den mållös av förbluffelse över att finna att en mängd främlingar ockuperat huset ... I nära tre timmar fick de vänta i korridorerna

¹ *Pakistan Times*, 1 maj 1969. (Förf. kursiv.)

medan dessa gick omkring och stoltserade i huset. Vid middagstiden hade dessa helt övertagit kontrollen, sedan ledaren för den främsta tidningskedjan i protest gått därifrån ... Nästa morgon innehöll det tidningsnummer som meddelade nyheten om hans avgång på ledarplats också en mängd osanningar och förtal på dålig engelska ... I Det nya bladet – den ledare i vilken en okänd skrivkuli sökte framställa Mian som en utländsk agent – betecknades *Pakistan Times* som ”en främling i huset”. Orden skulle kunna tillämpas både på tidningen och på mannen som byggde upp den – men i en helt annan mening än den i vilken skribenten i Det nya bladet använde dem. Iftikharudin började strax efter delningen att verka som en främling i vår politiska värld. Alltefter som allas krig mot alla blev allt vildare verkade han alltmer främmande ... Han försvarade de medborgerliga rättigheterna när makthavarna höll på att lära sig att ta itu med sina motståndare med hjälp av godtyckliga och förtryckande lagar som efterlämnats av den brittiske rajen ...

Även dessa tidningar verkade därför främmande i en press som dominerades av principiösa skribenter, häxjägare, leverantörer av hat och fanatism och opportunisterna ... Pressens historia i Pakistan kommer säkert att registrera att ”främlingarna i huset” under ett helt årtionde sökte göra huset beboeligt och höjde vår press anseende i världen ...¹

Det är inte överraskande att den pakistanska pressens borgerliga krönikörer under Ayubs regim antingen helt förbigått de presslagar som den instiftade eller, när de nämner dem, inte inser betydelsen av beslaget på *Pakistan Times*. Denna tidning var vänstern i Västpakistan. Ett angrepp mot den var ett angrepp mot den progressiva rörelsen i Västpakistan. Många vänstermän vägrade att inse detta faktum och en del av dem till och med samarbetade med regimen, ibland helt öppet. De hjälpte exempelvis till med att reorganisera regimen kulturella fasad.

I stället för att bygga upp eller söka bygga upp en rörelse mot Ayub Khan antingen samarbetade vänsterflygeln med regimen eller drog den sig ut ur politiken. Vänstermännen sökte inte ens upprätta en illegal propagandaorganisation för att förklara det politiska läget för folket. Sedan regeringen väl lagt beslag på Progressive Papers Limited blev vänstern fullständigt desorienterad och modlös, i stället för att lära av dessa erfarenheter.

Medan månaderna gick och folkets grundläggande mänskliga rättigheter alltjämt förnekades började en underström av oro att märkas. Många vänsteranhängare hade fängslats, bland dem Maulana Bhashani. Han hade arresterats den 12 oktober 1958 och skulle tillbringa de närmaste åren som centralregeringens gäst. Andra behandlades inte lika väl. En militant kommunist från Karachi, Hasan Nasir, arresterades och fördes till Lahores fort. Där blev han grymt torterad av män som lärt sig konsten av britterna och nu använde den i de nya tyrannernas namn. Hasan Nasir dog slutligen under tortyren, som det första offret för Ayubs diktatur. Hans kropp brändes i hemlighet till aska. När allmänheten protesterade och en undersökning begärdes sade myndigheterna att han begått självmord. Det lik som de förevisade var i upplösningstillstånd och oigenkännligt. Hasan Nasirs mor, som kommit från Indien för att identifiera det, sade att det inte var hennes sons kropp. Hon tröstade Nasirs kamrater med försäkringar om att han hade dött för en god sak och att Pakistans folk en dag skulle hämnas hans död.

Studentkretsarna i både öst- och Västpakistan började bereda sig till kamp. Mordet på Patrice Lumumba 1961 gav många studenter det tillfälle de väntade på och demonstrationer genomfördes i Karachi och Lahore. Det var de första stora protestmötena sedan införandet av undantagstillståndet, som strängt förbjöd alla demonstrationer. I Lahore ‘tågade demonstranterna, skanderande paroller riktade mot Förenta nationerna och Förenta staterna, till det

¹ *Civil and Military Gazette*, Lahore, 6 juni 1963. Tidningen förbjöds några månader senare.

amerikanska generalkonsulatet ... i en starkt formulerad resolution betecknade de mordet på Lumumba som ”ett av de mest kallblodiga, oförlåtliga och omotiverade brotten i modern historia”!¹

Nästa dag upprepade provinsregeringen förbudet mot alla möten och demonstrationer och underströk att undantagslagarna alljämt gällde: ‘Distriktets polisdomare sade att förbudet trätt i kraft därför att man med hänsyn tagen till situationen i Kongo fruktade fler demonstrationer.’²

Som deltagare i demonstrationen kan jag styrka att studenterna i Lahore inte blundade för den inrikespolitiska situationen. Åtskilliga paroller utropades mot Ayub och undantagslagarna – en försyndelse som kunde straffas med döden. Dagen därpå utmanade vi åter förbudet och angreps av polisen med tårgas. Även om demonstrationerna slogs tillbaka kom många studenter på detta sätt för första gången sedan oktober 1958 i kontakt med statsmaktens förtryck, vilket blev en stärkande erfarenhet. I Karachi dödades några studenter och sårades åtskilliga under demonstrationer mot USA och FN. Revoltandan spred sig. Under de följande månaderna, under vilka Ayub beredde sig för att påtvinga Pakistans folk sin egen författning, ökade oron.

I Västpakistan hade Ayub tillsatt naboben av Kalabagh som sin guvernör. Det var en gammal feodalist som tänkte och handlade som en medeltida rövare. Han betraktade Västpakistan som sin egendom och folket som sina arrendatorer. Det är inte möjligt att här omtala alla de brott för vilka denne man var ansvarig. Det skulle kräva en hel bok. Vi nöjer oss med att konstatera att Kalabaghs styre i Västpakistan präglades av grymt förtryck. Mot militärdiktaturens motståndare begagnade han brutalt våld, eller, när detta inte var möjligt, ekonomiska påtryckningar. Naboben var inte bara emot principen en man, en röst, utan också mot allmän upplysning och undervisning. Han brukade framhålla att det inte fanns en enda skola i hans by och att han inte tänkte ge folket någon undervisning, för då skulle det till slut skära halsen av honom. Om fackföreningarna hade försvarat sina klassintressen lika energiskt som Kalabagh försvarade sina skulle Ayubs regim ha störtats långt tidigare än den gjorde.

I maj 1961 vägrade Kalabaghs administration att ge studenterna vid universitetet i Lahore tillstånd att fira Protestdagen i solidaritet med det algeriska folkets kamp mot imperialismen, eftersom ‘Pakistans regering hade vänskapliga förbindelser med Frankrike’. Men det rådde oro på universitetet – en oro som snabbt växte.

I början av år 1962 kom minister Bhutto för att tala inför studenterna i Lahore, vid Punjabs universitet, om Kashmir-frågan. De som lyckats komma in i den trånga salen där mötet hölls var beslutna att protestera mot själva den inrikespolitiska situationen. Därför kunde Bhutto inte göra sig hörd under stormen av paroller som ropades mot Ayub och diktaturen. Studenterna framhöll att samtidigt som de var för en folkomröstning i Kashmir var de för stunden mer intresserade av en folkomröstning i Pakistan. I ett givet ögonblick beslöt Bhutto att göra slut på den politiska ‘diskussionen’ genom att säga till en envis häcklare: ‘Jag är också ung. Kom upp hit får vi se vem som är starkast.’ Häcklaren vägrade men fortsatte att avbryta Bhutto. Denne blev till slut tvungen att lämna salen, efter att ha lämnat otillfredsställande svar om den politiska situationen i Pakistan.

Betydelsen av detta intermezzo ligger däri att det var första gången som en av central-

¹ *Civil and Military Gazette*, Lahore, 21 februari 1961.

² *Ibid.*

regeringens ministrar, som representerade militärdiktaturen, angripits offentligt. När en annan minister, Manzur Qadir, begav sig till Östpakistan för att försvara Ayubs författning var studenterna vid Daccas universitet nära att döda honom. Den bitterhet och vrede som länge undertryckts höll på att komma i dagen. När författningen slutligen offentliggjordes brändes kopior av den av studenterna i Östpakistan.

Den 27 oktober 1959 utsändes, för att fira statskuppens första årsdag, en kungörelse om ett system av lokala råd genom vilka enligt Ayub Khan 'varje by och varje invånare i varje by i vårt land kommer att bli en med administrationen likaberättigad partner när det gäller ledningen av statens angelägenheter'. Detta system, som senare intogs i Ayubs författning, betecknades som 'demokrati från grunden' (*basic democracy*) och var ett trapps-system av 'valda' råd. Avsikten bakom det var att befästa byråkratins makt. Systemet gjorde det möjligt för byråkratin att skärpa sin kontroll på bynivå, samordna övervakningen och upprätta förbindelser med de stora jordägarna. Det ökade också de senares makt genom att stärka deras förbindelser med byråkratin.

Enheterna i 'demokrati från grunden' skulle utgöras av byråden och stadskommittéerna, vilka skulle väljas på grundval av allmän rösträtt. En befolkning på 100 miljoner människor skulle välja 80 000 representanter, vilka sedan skulle bilda en församling av elektorer för landet i dess helhet. Över by- och statsråden stod en hierarki av råd vilkas medlemmar alla nominerades av byråkratin. 'Grunddemokraterna' skulle i själva verket bli 'grundbyråkrater' vilka uppmuntrades att hjälpa den etablerade byråkratin och polisen i deras administrativa funktioner. De var också avsedda att göra de gamla politikerna överflödiga.

De politiker vilka man inte kunde lita på hade Ayub tagit itu med i kraft av Förordningen om diskvalificering av valorgan (EBDO), genom vilken politiker anklagades för korruption och förbjöds delta i det politiska livet fram till 1966. Många politiker bestred dessa anklagelser och bevisade sin oskuld. Men Ayubs regering var både åklagare och domare, och systemet var alltför sinnrikt uppbyggt för att de oskyldiga skulle kunna frias. Diskrediteringen av politikerna fortsatte således, samtidigt som marken förbereddes för att under den nya författningen genomföra förfalskade val. Eftersom 'grunddemokraterna' vederbörligen 'valt' Ayub som Guds representant på jorden skulle de nya valen endast gälla ledamöterna i det nya parlamentet. Detta hade i praktiken inga befogenheter. Det var ett parlament som kastrats redan före födelsen. Valen styrdes i verkligheten av byråkratin, som såg till att det blev en majoritet av Ayubs marionetter, men även en del representanter för oppositionen valdes. Sommaren 1962 sammanträdde den nya nationalförsamlingen i Rawalpindi. Undantagstillståndet upphörde.

Det 'valda' parlamentets feodala karaktär underströks när Västpakistanens provinsförsamling enade sig för att förhindra en diskussion om avhysningen av 5 000 arrendatorer från statlig jord i skilda distrikt i Punjab. Och när en del politiker började angripa systemet blev de strängt tillrättavisade av Bhutto: 'Det var oförsvarligt av politikerna att överflytta sin skuld till byråkraterna, de feodala jordägarna och bourgeoisin.'¹ Men Bhutto förklarade inte närmare vem som i själva verket var ansvarig för det system av ägandeförhållanden som dominerade Pakistanens politiska och ekonomiska liv.

Oppositionens ledare var en gammal ledare i muhammedanska förbundet, Sardas Bahadur Khan, som råkade vara Ayubs bror. Under de första månaderna av det nya parlamentets existens kände sig Ayub tillräckligt säker för att tillåta några avvikande röster. Oppositionen begagnade sig av detta och inledde en effektiv propagandakampanj inom parlamentet.

¹ *Civil and Military Gazette*, Lahore, 29 juni 1962.

Oppositionens medlemmar från Östpakistan var särskilt fientliga mot Ayubs regim. Masihur Rehman förklarade i parlamentet att det fanns 1 500 politiska fångar i Pakistan och begärde deras frigivning.

Den 28 juni 1962 talade Sardar Bahadur i nationalförsamlingen om läget i Beluchistan, där en stark rörelse mot En enhet och för autonomi hade utvecklats alltsedan 1954. Ibland antog den till och med formen av gerillakrig. Bahadur avslöjade att regeringen upprättat koncentrationsläger och bedrivit omfattande politiska förföljelser i detta område. Parlamentsreportern i *Civil and Military Gazette* skrev: 'En tyst nationalförsamling åhörde Sardar Bahadur Khans avslöjande, med alarmerande detaljer om ett koncentrationsläger nära Quetta och om fångar som halvnakna hängdes upp vid fötterna.'¹

För första gången hördes det också offentlig kritik av de rikedomar som samlats av Ayubs söner. Vid en presskonferens i juli angrep Sardar Bahadur åter sin bror:

'Vi känner oss förrådda. Aldrig har korruptionen blomstrat mer, administrationen varit så svag och folket så demoraliserat som nu ... En hänsynslös minoritet styr vårt öde. Vi är under inga förhållanden beredda att kratsa kastanjerna ur elden för den. Svaret på det nuvarande allvarliga politiska läget måste vara att folket återfår makten och att dess oförytterliga rättigheter återställs.'²

Han förklarade senare

'att om han vetat att han skulle tillbringa "sista delen av sitt liv under dessa politiska villkor" skulle han ha intagit en annan ståndpunkt till grundandet av Pakistan. Han sade också att jordreformerna snarare hade varit i godsägararistokratins än i arrendatorernas intresse.'³

Sardar Bahadur Khan förblev inte ledare för oppositionen under någon längre tid, utan brodern lyckades genom påtryckningar tysta honom. Men att den tystnad som undantagslagarna ålagt nationen brutits verkade som en viktig psykologisk sporre. I början av juli gick studenterna i Östpakistan ut på gatorna för att häftigt anklaga Ayubs diktatur. Polisen for fram brutalt i Chittagong, Östpakistanets största hamn, och studenterna beslöt att den 19 juli 1962 skulle högtidlighållas som protestdag. De manade till strejker, möten och demonstrationer för att ännu en gång bevisa att studenterna kunde anta utmaningen som framkastats av 'fascistiska, reaktionära och folkfientliga krafter'.⁴

I Dacca och andra östpakistaniska städer genomfördes massomfattande studentdemonstrationer den 19 juli. Studenterna krävde frigivning av alla politiska fångar, däribland Suhrawardy och Bhashani, samt yttrande- och pressfrihet. Uppmuntrat av dessa protester utsände nationella Awamipartiet några dagar senare en maning till enhetsfront för att verka för 'fullständig demokratisering av författningen'. I augusti höll järnvägsarbetarna i Lahore protestmöten och deras generalsekreterare genomförde en femdagars hungerstrejk. Regeringen tvingades tillmötesgå de flesta av deras krav. Man bör emellertid komma ihåg att endast den press som inte stod under regeringens kontroll kunde rapportera alla dessa händelser⁵ och att även deras möjligheter minskade när nya presslagar instiftades. Informationsministern, Fazlul Quader Chowdhury, förklarade: 'Som informationsminister är det min plikt att tillse att pressen i

¹ *Civil and Military Gazette*, Lahore, 29 juni 1962.

² Ibid. 23 juli 1962.

³ Ibid. 27 april 1963.

⁴ *Civil and Military Gazette*, Lahore, 15 juli 1962.

⁵ Detta gäller en del av de tidningar som utkom på urdu och bengaliska, liksom *Civil and Military Gazette* i Lahore och *Pakistan Observer* i Dacca. Tidningen *Dawn*, som inte var något regeringsorgan, var ändå mer servil än de tidningar som nu står under regeringens kontroll.

Pakistan är fullständigt fri från kommunistiska element. De som vill uppnå detta syfte kommer att få en betydande hjälp av regeringen.’¹ *Pakistan Times*, som nu var diktaturens ledande språkrör, släppte loss en flod av grov propaganda mot kommunisterna, i en ledare med rubriken ‘Patriotismens normer’:

‘Patriotism är för ett land vad luften är för en människa. Man kan inte leva utan den. Liksom demokratin är patriotismen ett modernt begrepp ... Men detta älskade lands mest oförsonliga fiende är kommunisten. Genom själva sin tro är han fientlig till Pakistans upkomst ... Vad gör vi för att gäcka deras planer? Naturligtvis är deras parti förbjudet och deras antal litet. Men förbudet bekymrar dem inte, de är vana att arbeta illegalt. Vad deras lilla antal beträffar så bekänner de sig till minoriteten. Lenin kallade med stolthet sin fraktion för bolsjeviker, minoriteten ... När presidenten manar patrioterna att stiga fram och tjäna nationen accepterar han också plikten att sopa bort landets fiender. Kommunisterna är de bittraste av dessa fiender.’²

Den löjliga definitionen av bolsjevikerna och den halvlitterära stilen får inte föranleda någon underskattning av den antikommunism som existerade i skilda delar av statsapparaten och som uppmuntrades av regeringen. En Byrå för nationellt återuppbygge inrättades på initiativ av brigadchefen F. R. Khan. Den var avsedd som en propagandabyrå för diktaturen. Trots att regeringen anslog stora summor till den kom den aldrig i gång. Khan hade avskedats ur statens tjänst och det kan ha varit en av orsakerna till att byrån inte kunde fungera som en organisation i Goebbels anda.

Under tiden ökade oron bland studenterna i Pakistan. En av de många kommissioner som inrättats av regeringen var en kommission för den nationella undervisningen. En rapport utarbetades 1960. År 1962 skulle regeringen förverkliga dess plan men studenterna, som inte rådfrågats, beslöt att sabotera den. Själva rapporten var en anhopning av utopiska, delvis lömska klichéer och dess förslag var ägnade att göra det ännu svårare för de fattiga massorna i Pakistan att få någon utbildning. Rapporten koncentrerade sig på den högre undervisningen – och detta i ett land där huvudproblemet var utbildningen i grundskolan. Den rekommenderade en utökning av examenskurserna med ett år, vilket i praktiken skulle ha hindrat många studenter att i brist på medel fullfölja sina studier fram till examen. Dessutom tyckte många studenter att ytterligare ett år vid universitetet skulle vara bortkastat. Undervisningens kvalitet skulle knappast förbättras om inte lärarnas löner höjdes. Biblioteken och andra hjälpmedel var så otillräckliga att studenterna inte effektivt kunde arbeta på egen hand.³

En annan viktig faktor som bidrog till oron bland studenterna var att provinsregeringarna unilateralt hade påtvingat dem de hatade universitetsförordningarna i både Väst- och Östpakistan. Dessa förordningar förbjöd studenterna att delta i politiken. De som inte åtlodde dem riskerade att få sina examina upphävda. (Den praktiken följde man vid universitetet i Dacca.) Systemet med direkta val på universitetsnivå skulle också avskaffas, men förbudet infördes först senare. I Västpakistan införde regeringen en rad förbud, genom vilka manliga och kvinnliga studenter som setts tala med varandra efter undervisningen kunde ställas till ansvar och uppförande av skådespel med medverkande av båda könen förbjöds.

Den 12 september 1962 samlades studenterna i Dacca i stora demonstrationståg för att

¹ *Civil and Military Gazette*, Lahore, 19 augusti 1962.

² *Pakistan Times*, 19 augusti 1962.

³ I allmänhet återspeglade oron bland studenterna i Östpakistan läget i provinsen, som var mycket svårt, både politiskt och ekonomiskt. Det hade varit stora översvämningar under sista augustiveckan 1962 och hjälpen var knappast effektiv. Ayub besökte den flodhärjade provinsen och uttalade: ‘Jag har aldrig sett så mycket vatten i hela mitt liv.’ (*Civil and Military Gazette*, 2 september 1962).

protestera mot undervisningskommissionens rekommendationer. De kallade till generalstrejk den 17 september. Trots upprepade polischocker stod studenterna kvar på valplatsen. Över fyrtio studenter sårades under sammanstötningarna och armén kallades in för att ockupera vissa delar av staden. Studenternas maning till generalstrejk besvarades av proletariatet i Dacca och den övriga provinsen. I Tejgaons och Postogolas industriområden demonstrerade ett stort antal arbetare sin solidaritet med studenterna. Demonstrationer av samma art genomfördes dagen därpå i Lahore och Karachi, liksom i andra västpakistanska städer, fast de där begränsades till studenterna. Samtidigt fortsatte strejkrörelsen i Östpakistan. I Dacca avled en fjortonårig skolpojke av de skullskador som en polis tillfogat honom med sin *lahti* (batong).

Studenterna i Dacca formulerade politiska krav som uttryckte inte bara deras utan också massornas behov, men i Västpakistan begränsades kraven till undervisningen. De innebar:

1. Att treårskursen skulle avskaffas.
2. Att en drastisk nedskärning av kursavgifterna skulle genomföras.
3. Att lärarnas löner skulle höjas.
4. Att studentförbunden skulle få fungera i enlighet med demokratiska principer.

Studenterna i Dacca krävde att hela rapporten från undervisningskommissionen skulle förkastas och uppmanade till massdemonstrationer tills detta blivit fallet. I Karachi utvisades tolv studentledare ur staden. De reste då runt i provinsen. Eleverna i läroverk som hittills varit fullständigt apatiska gick efter de tolv besök också ut på gatorna och demonstrerade.

Den 30 september 1962 gav regeringen vika. Den upphävde treårskursen och godtog andra krav från studenterna. Den dåvarande undervisningsministern, som förklarat att några koncessioner inte kunde göras utom över hans döda kropp (varvid han fick svaret: 'Må det ske!') var tyvärr alltjämt vid liv. Studentmakten hade emellertid segrat och byråkratin föreföll något demoraliserad. Maulana Bhashani frigavs den 3 november 1962. Som om regeringen inte redan hade händerna fulla utgavs en annan kommissions rapport – om löner och tjänster – som rekommenderade drastiska förändringar av den byråkratiska strukturen. Rapporten bordlades i tysthet och finansministern Abdul Qadir medgav att 'I fråga om organisatoriska förändringar av kadreerna, strukturerna och rörligheten i tjänsterna var dessa rekommendationer så radikala att ett fullständigt antagande av dem skulle medföra stora risker'.¹ Denna risk var betydande: en allvarlig revolt från byråkratins sida hotade.

Utrikespolitiken

Under det första sammanträde som Ayubs ministär höll sedan undantagslagarna införts såges den nye presidenten ha klargjort sina åsikter om utrikespolitiken med dessa ord till sina ministrar: 'För min del finns det bara en ambassad, det är den amerikanska.'² Det finns ingen anledning att betvivla denna historia. Det var Ayub som, i egenskap av överbefälhavare för den pakistanska armén, i stor utsträckning var ansvarig för förhandlingarna om programmet för militärhjälp 1953-1954. Denna ärelösa uppgörelse har skildrats med stolthet av en sykofant som skrivit en biografi över Ayub.³ Författaren berättar också att amerikanerna var misstänksamma mot de pakistanska politikerna. De föredrog att underhandla direkt med armén och ha denna på sin sida.

¹ *Civil and Military Gazette*, 17 oktober 1962.

² En förutvarande minister meddelade mig detta under ett privat samtal.

³ Överste M. Ahmed, *My Chief* (London 1963). Boken utgör en nöjsam läsning och innehåller också en del intressanta fakta.

Ayubs utrikespolitik var öppet proamerikansk, och häri skilde den sig inte från tidigare regeringars. Förenta staternas syfte i denna del av världen 1959 var att driva Indien ur 'neutralismen'. De var också angelägna om att Indien och Pakistan skulle ha ett gemensamt försvarssystem mot Folkets Kina. Pakistans relationer med Sovjetunionen var under denna tid inte vänskapliga. De försämrades ytterligare genom nedskjutningen av ett amerikanskt U 2-plan över Sovjetunionen, eftersom Peshawar i nordvästra Pakistan användes som bas för U 2-planen.

I april 1959, sedan presidenten krossat socialisterna inom landet, riktade han sin uppmärksamhet mot utrikesangelägenheterna. Eftersom han så lyckosamt övertagit Progressive Papers trodde han att samma metoder kunde användas inom utrikespolitiken. Han föreslog den indiske premiärministern, Jawaharlal Nehru, att Indien och Pakistan gemensamt skulle utarbeta vägarna och medlen för att försvara denna del av kontinenten. Nehru avvisade honom. I september närmade sig Ayub ännu en gång Nehru, tydligen på inrådan från sina vänner och herrar i Förenta staterna. Nehru replikerade: 'Gemensamt försvar mot vem?' I november förklarade Ayub för en brittisk korrespondent att 'en rysk-kinesisk framstöt mot Indiska oceanen är ett av de främsta syftena i de kommunistiska planerna på världsherravälde'. Till och med när Indiens härskande klass beslutat sig för en konfrontation med Kina och gränsstrider ägde rum skrev Ayub till Nehru för att försäkra denne om Pakistans naturliga intresse av 'fred och stabilitet i området' och om dess önskan om fredliga relationer med Indien. Det var grönt ljus för indierna, som kunde föra sina trupper från den pakistanska gränsen och överflytta dem till den kinesisk-indiska gränsen. Men även under dessa omständigheter betraktade den socialdemokratiskt orienterade, gamle Harrow-eleven Nehru den halvlitterate, Sandhurst-utbildade Ayub med förakt. Det var en antipati som han aldrig kunde övervinna. Själva idén om ett förbund med en militärdiktator var honom motbjudande. Dessutom – varför förhandla med marionetten när dennes herre, Förenta staterna, var beredd att lämna hjälp?

Trots Nehrus avvisande hållning fanns det stora sympatier för Indien i dess gränskonflikt med Kina. Militärens och byråkratins kärna var våldsamt antikommunistisk. Som en följd av den kinesisk-indiska gränskonflikten kom New Delhi och Washington närmare varandra. Storbritannien och Förenta staterna sände skyndsamt hjälp till Indien och i brådskan för att utplåna Indiens neutrala fasad blev Pakistan bortglömt. För USA var det vida fördelaktigare att bekämpa den kinesiska kommunismens utbredning från en bas i Indien än från en bas i Pakistan. Det idealiska vore om båda länderna gjorde gemensam sak, men eftersom det av någon anledning inte var möjligt klargjorde Förenta staterna sin egen prioritering och lät inte något stå hindrande i sin väg.

År 1962 vädjade president Kennedy om bättre relationer mellan Indien och Pakistan. Ayubs svar är utomordentligt intressant eftersom det sätter hans regims motsättningar på pränt. Å ena sidan vädjar han till Förenta staterna, å andra sidan försöker han sig på lite försiktig utpressning. Han angriper den indiska utrikespolitiken och förklarar samtidigt för den amerikanske presidenten på vilka punkter han anser att Indien har fel:

'Varför har ett sådant läge uppstått på denna del av kontinenten och kring Indien? Vi anser att det är det direkta resultatet av mr Nehrus och hans anhängares förvrängda och vilseledande tänkesätt och en konsekvens av den grundlösa utrikespolitik som han fört ... Den har baserats på följande faktorer:

- a) reträtt för att lugna kommunismen;
- b) höjande av neutralismens vita flagg för att blidka kommunismen och få andra vacklande nationer

att ansluta sig till Indien i syfte att kunna i världen skapa olägenheter som är till nytta för dem själva;

c) skrämma och hota Pakistan i syfte att isolera det politiskt och försvaga det ekonomiskt; och

d) skymfa Västern, och särskilt USA, i tid och otid.

Händelseutvecklingen har bevisat att allt som händer mr Nehru är en direkt följd av hans snedvridna tänkesätt.¹

Naiviteten och enfalden i detta närmande visar att Ayub själv var ansvarig för brevets avfattning. Hans mer intelligenta underordnade skulle inte ha tillåtit att ett svar på ett sådant språk avsänts till den amerikanske presidenten. Ayub kröp i stoftet likt en hund som tigger hos sin husbonde och gnällande söker bevisa att han är mer lojal än hunden bredvid.

När det blev helt klart att Förenta staternas ynnest inte kunde vinnas började Pakistans regering att ordna sina relationer med Kina. En delegation hade sänts till Peking, där man med framgång förhandlade om demarkeringen av den pakistansk-kinesiska gränsen. Kineserna gav Pakistan 750 engelska kvadratmil och Pakistans regering samtyckte till kinesisk kontroll över övriga delar av det omtvistade området. Det bör tilläggas att detta territorium aldrig stått under vare sig den pakistanska regeringens eller britternas kontroll.²

Allt detta behagade inte Förenta staterna, men för tillfället var USA upptaget av sitt frieri till Indien och hade inte tid för Ayubs svartsjuka flirt med Kina. I USA visste man mycket väl att Ayub bara behövde en vink för att åter kasta sig i dess armar, och senare händelser visade hur väl man där kände sina underlydande.

4. Den militära och byråkratiska diktaturen II, 1963-1968

‘Alltför länge har Pakistan varit ett tystnadens land. En tystnad som uppstått ur fruktan, apati, cynism och okunnighet, en tystnad som är så tryckande att sanningen ofta endast finner sitt uttryck i osäkra viskningar.’

Civil and Military Gazette, 10 mars 1963.

Ayub raj

Andra delen av Ayubs årtionde kan indelas i två perioder. Den första, från 1963 till 1965, då regimen befäste den nya diktaturen och undanröjde alla hinder, slutade när den statliga undertryckningsapparaten hade utkämpat och ‘vunnit’ valen 1965 för Ayub – trots den behjärtade opposition som förekom. Den andra fasen kännetecknades av byråkratins blinda självbelåtenhet, som emellertid skakades av de pakistanska studenternas och arbetarnas spontana aktioner i november 1968.

En rad oväntade händelser hade inträffat sedan undantagstillståndet hävts, vilket ledde till två särskilt viktiga beslut. För det första upphävdes förbudet mot de politiska partierna, en åtgärd som måste ha mött motstånd hos Manzur Qadir, eftersom han utarbetat författningen för Ayub och Ayub ensam. Det förutsattes att ingen skulle kunna störa regimen. För det andra beslöt Ayub Khan att bilda sitt eget politiska parti.

Det senare visade sig bli en samling medlöpare och banditer ur politikens undre värld. Det var en lämplig kombination, som väl symboliserade oligarkins välde. Ayubs parti blev känt som konventionens muhammedanska förbund, emedan det bildades efter en konvention med

¹ Mohammed Ayub Khan, op. cit. s. 141-143.

² Se Alistair Lamb, *The China-India Border* (Oxford 1964). Boken förbjöds av den indiska regeringen.

medlemmar av muhammedanska förbundet. Det 'riktiga' muhammedanska förbundet kallades hädanefter rådets muhammedanska förbund. Det omfattade de flesta av de politiker som verkat inom muhammedanska förbundet både före och efter delningen. I själva verket kunde Ayub ha fått med sig även dessa. De flesta av dem skulle gärna ha kompromissat och flera hade visat sin vilja att göra det, men Ayubs marionettministrar betraktade de gamla politikernas nya uppdykande som ett hot mot sina egna positioner. Dessa positioner byggde i de flesta fall inte på något verkligt stöd utan på deras underdånighet för chefen. Ur vänsterns synvinkel var splittringen olycklig, eftersom den innebar att de avvisade politikerna i muhammedanska förbundet kunde spela oppositionens roll i stället för att bli politiskt komprometterade genom sitt förbund med Ayub raj.

Undantagstillståndets avskaffande och den övergångsperiod under vilken detta ersattes med byråkratins lagar hade positiv betydelse för den pakistanska press som inte kontrollerades av regeringen. Det gav under en kort tid dessa tidningar möjlighet att kritisera Ayubs regim tämligen skarpt, även om detta skedde inom ramen för en borgerligt-demokratisk uppfattning. I Karachi hade en liberal veckotidning, Outlook, grundats. Den hade liten spridning men verkade ändå mycket irriterande på regeringen. Så småningom började byråkratiska lagar inskränka den begränsade pressfriheten ytterligare. Den 28 mars 1963 utfärdade regeringen en ny pressförordning som förbjöd publicering av allt nyhetsmaterial om strejker eller oro inom industrin. Diktaturen var fast besluten att helt jämna vägen för 'valet' av chefen och störande faktorer som Outlook undanröjdes.

I september 1963 utfärdade regeringen en ny förordning. Inga nyheter om vad som hände i parlamentet vilka inte auktoriserats av talmannen eller om domstolsförhandlingar vilka inte auktoriserats av högsta domstolens president eller den presiderande myndigheten fick publiceras. Enligt samma förordning måste också alla tidningar i sin helhet publicera de presskommunikéer som utsändes av centralregeringen eller provinsregeringarna.¹ En del av de journalister som var närvarande vid den presskonferens under vilken Västpakiastans justitieminister meddelade den nya förordningen tågade ut därifrån som protest. Nästa dag upphörde *Civil and Military Gazette* att utkomma. Under sin sista tid hade denna tidning helt brutit med sitt proimperialistiska och regeringsvänliga förflutna.

Undertryckandet av de östpakiastiska studenterna fortsatte. En ny guvernör, Monem Khan, hade tillsatts. På grund av sina tidigare meriter som lokal tyrann ansågs han vara mest lämpad att ta itu med studenterna. Han började sitt ämbete med att avskeda vice kanslern vid Daccas universitet, dr Mahmud Hussain. Hussain var en liberal akademiker av den gamla skolan, som motsatte sig myndigheternas försök att göra honom till polis och tvinga honom till hårda åtgärder mot studenterna. Guvernören hävdade att dr Hussain inte förmått upprätthålla ordningen vid universitetet. Det lyckades emellertid inte heller hans efterföljare göra. Strejkerna och demonstrationerna fortsatte.

När studenterna krävde att man skulle göra slut på analfabetismen och att regeringen skulle satsa mer på undervisningen gjorde undervisningsministern några egendomliga anmärkningar: 'Ministern sökte också rättfärdiga analfabetismen genom att anmärka att Profeten varit analfabet. När en del oppositionsmedlemmar hånskrattade åt detta slog ministern hastigt till reträtt och sade att regeringen var fast besluten att bekämpa analfabetismen men att dess

¹ När en journalist frågade, 'Även om språket inte är korrekt?' svarade ministern 'Ja'. *Civil and Military Gazette*, 3 september 1963.

resurser var begränsade ...’¹ Tillgångarna förblev begränsade, eftersom Pakistans armé och offentliga förvaltning anslog mer än någonsin åt sig själva ur landets budget. Det ledde till en betydande höjning av lönerna för ämbetsmän och militärer, medan det rådde lönestopp för arbetarna och vissa delar av småbourgeoisin. Enbart de extra utgifterna för ovannämnda lönehöjningar uppgick till ungefär lika mycket som de totala årliga kostnaderna för utvecklingen av hälsovården och undervisningen för 90 miljoner människor. Samtidigt som regeringen beviljade pengar åt sig själv anslogs väldiga summor till fantastiska byggnadsarbeten nära Rawalpindi. Det skulle bli Pakistans nya huvudstad, som på förslag av Manzur Qadir (vilken en gång varit agnostiker) skulle kallas Islamabad.

Efter de fyra och ett halvt år som undantagstillståndet varat hade böndernas missnöje med regeringens jordpolitik nått kokpunkten. Militärregeringen påstod att dess främsta mål var att låta odla upp största möjliga jordareal på kortast möjliga tid. Den jord som regeringen förfogade över kunde indelas i fem olika kategorier:

1. Jord som ägdes av staten, tidigare kallad kronogods.
2. Jord som blivit tillgänglig som resultat av ‘jordreformen’ i provinserna.
3. Evakuerade områden som hade stått tomma sedan deras icke-muhammedanska ägare utvandrat till Indien och som inte tilldelats nya ägare.
4. Jord i området kring Sukkur-dammen som förblivit ouppodlad trots att dammen var färdig sedan trettio år tillbaka.
5. Jord som blivit odlingsbar till följd av att Ghulam Mohammed- och Gudu-dammarna uppförts.

Ingen kunde vara motståndare till att denna jord uppodlades så snart som möjligt, men det fanns naturligtvis skilda sätt att låta göra det. Den metod som Ayubs regim valde var att stärka den västpakistanska landsbygdens feodala och halvfeodala karaktär. Regeringen sålde jorden till godsägare eller medlemmar av byråkratin som antingen hörde till feodalherrarna eller ville tillhöra deras klass. De två mest använda försäljningssätten var öppen auktion och jordens reservation för nuvarande eller förutvarande statstjänstemän, både civila och militära. Det ledde ofta till att jordägarna köpte upp mer jord under nya namn, eller till att affärsmännen stärkte sitt grepp om landsbygden. Eftersom byråkrater och officerare äger stora jordområden hade det naturligtvis varit löjligt att förvänta sig att armén skulle utfärda förordningar som förändrade feodalsamhällets karaktär, det vill säga att armén handlade mot sina egna intressen.

I många fall hade den bortauktionerade jorden, som en gång varit karg och ofruktbar, utarrenderats till bönderna under kampanjen för mera spannmål. De hade utlovats förtursrätt vid jordens slutliga fördelning. Bönderna arbetade som slavar på denna jord, men blev ändå avhysta vid det bittra slutet.

‘100 000 acre av den jord som i Västpakistan uppodlats av arrendatorer auktioneras nu bort, varigenom 200 000 arrendatorer hotas med avhysning, därav 25 000 enbart i Lyallpurdistriktet. Det angivna syftet med jordreformen var att fördela jorden bland dess brukare. Även i detta avseende har man i praktiken frångått det uppgivna syftet. Vi förfogar inte över statistik för hela Västpakistan men uppgifterna om Sind visar att av 832 000 acre återtagen jord har endast 235 000 acre utdelats till haris ... Uppriktigt sagt är det för en vanlig medborgare obegripligt varför jord skall förbehållas regeringstjänstemän. Jordens reservation för civila och militära tjänstemän har öppnat vägen för korruptionen ... De flesta ämbetsmän är hela tiden upptagna antingen av manipulationer för att

¹ Ibid., 14 juli 1963.

erhålla denna jord eller med att utveckla sina egendomar när de lyckats få den, genom missbruk av sin officiella ställning. Dessutom skapar förvaltningen av dessa nyligen förvärvade egendomar andra sociala problem. Om ämbetsmännen-jordbrukarna själva odlar sin jord får de mindre tid för att sköta sina officiella plikter. Det kommer också att utöka antalet lantarbetare, som exploateras hårdare än de jordlösa bönderna. Och om de låter arrendatorer bruka denna jord ökar de missförhållandena som följer med ett välde av godsägare vilka inte uppehåller sig på sina gods, så att de syften i vilkas namn jordreformen genomförts förfalskas. Det har framkommit en mängd klagomål om korruption och maktmissbruk i samband med fördelningen av denna jord. För sex månader sedan lovade finansministern i Lyallpur en undersökning med anledning av anklagelsen att högt uppsatta statliga tjänstemän lyckats få stora jordområden i öppen strid med reglerna, men naturligtvis uppfylldes inte löftet. Maktmissbruket och korruptionen är inte begränsade till utdelning av reserverad jord, utan lystnaden efter jord har dåliga verkningar på ett mycket vidare område. Sättet att förfoga över evakuerade jordbruk är en stor skandal. De som gör anspråk på dem men bara har normala tillgångar får inte denna jord. De kan i årtal vandra från den ena byrån till den andra utan resultat. Om statistiska uppgifter insamlades om hur mycket evakuerad jord som nu äges av skattetjänstemän och deras anhöriga, skulle en sådan undersökning ge alarmerande resultat.’¹

Sommaren 1963 framlades riktlinjerna för tredje femårsplanen av vice ordföranden för Pakistans planeringskommission inför nationella ekonomiska rådet. I sin rapport framhöll han för rådet att ‘planen kommer att ha avgörande betydelse i vår politiska historia och bestämma mönstret för vårt sociala och ekonomiska liv under kommande årtionden’.

‘Resultaten av denna [ekonomiska] politik är i dag tydliga. Tillgångarna koncentreras i några få händer snabbare än de själva utvecklas. Avvecklingen av de statliga investeringarna bidrar i hög grad till detta ekonomiska fenomen. Samtidigt som nationalinkomsten stiger förbättras inte, utan försämras snarare folkets levnadsförhållanden. Enligt FN:s statistiska årsbok 1962 förbrukade pakistanerna i genomsnitt 1960-1961 mindre kalorier per dag än för tio år sedan. Under det sista år för vilket FN haft tillgång till sifferuppgifter var kaloritillgången per capita i Pakistan 1 970 kalorier per dag. Tio år tidigare, 1949-1950, uppgick den till 2 010 kalorier per dag ... Gemene mans realinkomst, det vill säga hans levnadsförhållanden, har inte förbättrats med nationalinkomstens ökning ... ökningen i inkomster per capita betraktas som ett indicium på ökad samhällslig välfärd, men dessa genomsnittssiffror är helt illusoriska ... Begreppet inkomst per capita är användbart endast för att jämföra produktiviteten i två skilda länders ekonomi, men de ger inte någon riktig bild av ekonomin i ett enskilt land och kan inte brukas som ett riktigt mått för att bestämma graden av välfärd ...’²

I själva verket visar nedgången i konsumtionen av livsmedel i förening med en genomsnittlig ökning av inkomsten per capita bara hur de breda massornas ekonomiska läge kan försämrats i en annars expanderande och ‘sund’ ekonomi. Det enda riktiga sättet att bestämma levnadsstandarderna är att fastställa inkomsten efter befolkningsgrupper, men Pakistans regering var naturligtvis inte intresserad av en sådan precisering, utan propagandan gick före allt annat. I ett ekonomiskt läge som försämrades alltmer gjorde sig regimens finansminister, Mohammed Shoaib, knappast populär bland folket när han förkunnade att den privata företagsamhetens och den fria marknadens ekonomi ‘är de enda sätten att leva och den enda vägen till framsteg’. Shoaibs ‘bekymmer’ över den växande koncentrationen lurade heller inte någon. Ayubs regim hade utnyttjat statsmakten för att upprätta nya industrier för att sedan överlämna dem till privata intressenter. Och eftersom regeringen bekände sig till den fria marknadsekonomin var det ingen tillfällighet att den sanktionerade alla nya företag som grundades av rika industrimän eller av högt uppsatta byråkrater som kunde skaffa sig investeringstillstånd,

¹ *Civil and Military Gazette*. 13 april 1963.

² *Ibid.* (förf. kurs.), 8 juni 1963.

licenser och ekonomiska medel från de bankföretag som kontrollerades av staten. Fusionen mellan big business och byråkratin hade genomförts för länge sedan.

I denna atmosfär hade oppositionspartierna knappast någon framgång, främst därför att de var illa organiserade, men också därför att offentliga möten som hölls av oppositionsledare som H. S. Suhrawardy sprängdes av gangsters som lejts av regimen. Den taktik som Suhrawardy själv använt mot Maulana Bhashanis nationella Awami-parti utnyttjades nu mot honom. I slutet av 1963 hade de radikala partierna alltså inget inflytande på folkets politiska medvetande. Ayub hade med sin opportunistiska 'anti-amerikanska ståndpunkt' delvis lyckats desorientera vänstergrupperna. Efter Suhrawardys död i december 1963 hade oppositionen från mellanskikten ingen ledare. I detta läge skulle nationella Awami-partiet ha kunnat spela en viktig roll genom att leda folket till kamp mot Ayub. I Västpakistan kunde man visserligen inte uträtta mycket, eftersom de flesta av partiets ledare och kadrer satt i Ayubs fängelser, men alldeles bortsett från detta gjorde bristen på organisation partiet helt ineffektivt. Även riktigheten i NAP-ledningens politik betvivlades.

'... Den roll som spelades av nationella Awami-partiets ledare tycktes alltmer passa regeringssidan i stället för oppositionssidan, men ändå sitter den i oppositionen i nationalförsamlingen och i provinsernas lagstiftande församlingar. Maulana Bhashani friade till presidenten i Rawalpindi i september. Sedan besökte han Kina med regeringens välsignelse. Vid sin återkomst sade han i Chittagong att han skulle bli en lojal talesman för regeringen. Kanske han alltså uppvaktar presidenten och söker förmå honom att frige politiska fångar. Vilket denne uppenbarligen inte är villig att göra. Det underliga är att Maulana alltså tycks hysa goda förhoppningar. Eller kanske han är rädd att försvaga presidentens situation i förhållande till den amerikanska lobbyen i Pakistan.'¹

Även om denna rapport kanske överdriver är det ingen tvekan om att Maulanas uttalanden efter hans återkomst från Peking var ytterst tvetydiga.

Suhrawardys död blev också den faktiska döden för nationella demokratiska fronten som han hade lett. Den hade innefattat några 'ledare' i de politiska partierna från tiden före undantagstillståndet, men eftersom dessa hade få anhängare och var beroende av pressen för att få någon publicitet om sin verksamhet gjorde regimen påtryckningar på pressen att de nästan försvann från den politiska scenen. Den enda grupp som på ett organiserat sätt motarbetade Ayub var det halvfascistiska partiet Jamaat-i-Islami. Det leddes ganska effektivt och utnyttjades uppenbarligen av CIA som påtryckningsgrupp för att påverka Ayub. I januari 1964 förbjöds Jamaat-i-Islami och dess Föhrer, Maulana Maudoodi, arresterades. Regeringen hävdade att partiet finansierades med utländska medel sedan sexton år tillbaka. Det var antagligen sant, men regeringen framlade aldrig några bevis för saken. Det var helt naturligt. Pakistans regering hade upprätthållits med subsidier från samma utländska makter som försåg Jamaat-i-Islami med pengar. Folket kunde på samma sätt ha beslutat bannlysa Pakistans regering därför att den mottog pengar från utländska makter vilkas intressen stod i direkt motsättning till de pakistanska böndernas och arbetarnas intressen.

Det politiska förtrycket i både Väst- och Östpakistan utövades effektivt av de två hejdukar som var Ayubs prokonsuler i respektive provinser. Naboben av Kalabagh i väst och Monem Khan i öst hade gjort sig förtjänta av sin herres bevågenhet och båda hade fått fria händer när det gällde att fördela politiska och finansiella ynnestbevis så länge som dessa inte kolliderade med centralregeringens favörer.

Att Ayub bildat ett eget parti uppmuntrade dräggen i den pakistanska politiken till att söka

¹ *Outlook*, 28 december 1963, s. 4.

klamra sig fast vid den segrande sidan. Där fanns de gamla opportunisterna i ny förklädnad. En del hade mutats med statliga licenser, andra hotats men de flesta hade själva beslutat att ansluta sig till framtidens parti. Konventionens muhammedanska förbund 'konsoliderades', dock inte utan svårighet eftersom skilda fraktioner tävlade med varandra om chefens stöd och om att bli funktionärer i den nya, dynamiska organisationen. Så förbereddes scenen för presidentvalen 1965.

För att bekämpa oppositionen hade regeringen skärpt undertryckningsåtgärderna vid universitetet, upprättat en nationell pressstrut för att samordna sin propaganda och vågat sig in i kulturlivet för att se om inte nationens författare kunde utnyttjas. Ett författarförbund bildades under ledning av Quadratul Shahab för att samordna denna sida av propagandakriget. En ledande kapitalist, Adamjee, uppmuntrades att uppsätta årliga pris till 'förtjänta författare' som ytterligare en lockelse för dem att skriva vad regeringen önskade höra. Flera progressiva författare anslöt sig till förbundet och några av dem skulle erhålla Adamjee-pris. När de första av dessa belöningar presenterades vände sig författarförbundets sekreterare till president Ayub, som nådigt samtyckt till att överbringa dem, med följande ord:

'Det var ni, den främsta komponenten i denna era, den centrala kraften i all denna aktivitet, som utlovade författarna frihet att uttrycka vad de ville under de dagar då de ansattes av tvivel på sitt öde. Under er har vi åtnjutit fullständig uttrycksfrihet och vi är stolta över det faktum att vi inte missbrukat den.'¹

Den nationella pressen meddelade inte om någon kräktes efter detta tal. De intellektuella hade med några hedrande undantag salubjudit sig själva och regimen beslutat att köpa dem med pengar från en av Pakistans rikaste män. Även en liberal intellektuell skulle ha ryggat tillbaka för detta, men våra 'progressiva', av vilka flera hade varit antingen medlemmar av eller sympatisörer till kommunistiska partiet, visade inga tecken på obehag.

I mitten av 1964 lade Ayubs regering sista handen vid sina planer för valkampanjen. De östpakistanska tidningarna hade förbjudits att publicera några nyheter om oron bland studenterna och fick, nog så betecknande, order att heller inte publicera nyheten om detta förbud.

Den 1 juli meddelade Västpakistans undervisningsminister, Yasin Wattoo, att de läroanstalter som inte stod direkt under regeringens kontroll måste förbjuda sina lärare att delta i politiken (lärarna i de statliga läroanstalterna var automatiskt avstängda från politiken därför att de var 'statstjänstemän'). Regimen försäkrade sig på alla sätt om att den inte skulle behöva möta någon artikulerad opposition. I ett brev som undervisningsministeriet sände till alla rektorer hette det:

'... beträffande läroanstalter som erhåller finansiellt stöd från staten är ett villkor härför att vederbörliga institution på eget initiativ utformar regler och förordningar som garanterar att tjänstemännen, antingen de är anställda på heltid eller på deltid, inte ställer upp som kandidater i några val ...'

Senare kommenterades detta av en skribent som konstaterade:

'I ett land med en befolkning på över hundra miljoner människor är endast tjugo procent läs- och skrivkunniga och bland dessa tre procent av kvinnorna. På grund av de rådande förhållandena räknas knappast dessa analfabeter. Av de återstående sjutton procenten är omkring sju procent diskvalificerade för politiken därför att de är statliga tjänstemän, vilket gäller även journalister och lärare. Lärarna och studenterna utgör den största gruppen "litterata" människor i landet. De får

¹ *Outlook*, 16 maj 1964.

emellertid inte delta i politiken.’¹

Varje manifestation av självständighet från arbetarnas sida skulle också slå ned med våld. Under en strejk vid en jutefabrik blev arbetare hotade och dödade, med regeringens tysta medgivande, av gangsters i fabriksägarens sold. Detta endast stärkte arbetarnas beslutsamhet och slutligen måste Östpakistanens generalguvernör, Monem Khan, ingripa. Arbetarnas ledare arresterades och i fängelset förmåddes de underteckna en uppmaning om återgång till arbetet. Arbetarna vägrade och i sin desperation tvingades guvernören godta kravet om en lönehöjning med 16 rupier i månaden. Arbetarnas löner steg därmed från 65 till 81 rupier i månaden. Deras seger innebar ett allvarligt bakslag för regeringen.

‘Arbetarna har visat att till och med om deras ledning sviker dem kommer de att fortsätta kampen. Den traditionella metoden att vinna över de fackliga ledarna och sedan slå ner en facklig rörelse misslyckades ... de strejkande arbetarna fick stöd – moraliskt och materiellt – från hela arbetarklassen. Denna enhetsdemonstration var så mäktig att alla försök att fjärma de icke-bengaliska arbetarna från strejken inte gav något resultat. Och i industriområdena, som flera gånger störts av organiserad kommunalism, tycks arbetarna nu betrakta sig själva uteslutande som medlemmar av arbetarklassen ...’²

Generalens val

Alltsedan början av 1964 hade oppositionspartierna försökt att upprätta något slag av enhetsfront mot Ayub. Det var ingen lätt uppgift, eftersom alla normala kanaler, som pressen och radion, praktiskt taget var stängda för dem. Det enda verkliga alternativet var en illegal revolutionär organisation som inledde en sabotagepolitik med noggrant utvalda mål. En ledande politiker medgav att det var svårt att tänka sig något annat sätt att bekämpa Ayub än ‘en revolutionär rörelse för vilken vi inte är rustade’.³ Före valen i oktober–november 1964 av ‘grunddemokraterna’, som i sin tur skulle välja presidenten, samlades emellertid oppositionspartierna och bildade förenade oppositionspartiet (COP), som skulle ställa upp i valen.

COP var en ohelig allians mellan nyfascister, liberaler och radikaler, bestående av fyra och ett halvt olika partier: rådets muhammedanska förbund, nationella Awami-partiet, Awami-förbundet, Jamaat-i-Islami och Nizam-i-Islam-partiet. Det sistnämnda representerade endast ett fåtal människor i landets båda delar och hade någon betydelse endast därför att det räknade en före detta premiärminister och byråkrat, Chowdhuri Mohammed Ali, i sina led. COP kunde emellertid inte få fram någon enhetlig kandidatlista för valen av ‘grunddemokrater’ och i olika delar av landet ställde COP-kandidater upp mot varandra.

När COP upprättades i augusti 1964 gled partiernas ledare förbi skillnaderna mellan dem, i stället för att öppna dem och klargöra sin politiska linje samtidigt som de drev kampanjen för att avlägsna Ayub. Därför blev deras niopunktsprogram ett urvattnat aktstycke som begränsade sig till krav om ‘demokratisering av författningen’ och inte alls berörde utrikespolitiken. Nationella Awami-partiet exempelvis var så ivrigt att i enhetens namn göra koncessioner att det tävlade med Jamaat-i-Islami-partiets krav om att familjelagstiftningen skulle ändras så att den överensstämde med islams lära. (Familjelagarna var förmodligen den enda progressiva reform som genomförts av Ayubs regim, så tillvida som den erkände att kvinnorna i det pakistanska samhället var diskriminerade och gav dem ett visst skydd genom att ändra

¹ *The Black Dwarf*, 10 januari 1969.

² Sirajul Hosain Khan, *Outlook*, 15 augusti 1964.

³ Mian Mumtaz Daultana, ledare för muhammedanska förbundet, i en intervju med författaren i Lahore, juli 1969.

de förut rådande äktenskaps- och skilsmässolagarna.) Det var fullständigt principiellt av radikalerna att för enhetens skull samtycka till detta förslag. COP:s plattform under valkampanjen var starkt högerorienterad. Dess krav på en man, en röst var emellertid utan tvivel mycket populärt bland massorna, som avskydde Ayubs diktatur. Det faktum att kampanjen ändå misslyckades belyste nödvändigheten av en principiell revolutionär plattform.

COP:s största framgång var att den förmådde Fatima Jinnah att ställa upp som presidentkandidat mot Ayub. Miss Jinnah, syster till 'nationens grundare' Mohammed Mi Jinnah, omfattades med djup respekt av folket och verkningarna av hennes kampanj var överväldigande. Hon kallades 'nationens moder' och under sina rundresor på landsbygden, där hon talade mot Ayub, kom miljoner människor för att lyssna på henne. Hon angrep regeringens undertryckningsåtgärder och manade till kamp för de politiska rättigheter som alltför länge förvägrats Pakistans folk. Hon avslöjade regimens korrupktion och framhöll att Ayubs söner samlade väldiga rikedomar. För många blev denna spröda, silverhåriga gamla dam en symbol i kampen mot förtrycket. Själva hennes bräcklighet tycktes emellertid symbolisera det hopplösa i situationen. COP hävdade att 63.000 av 'grunddemokraterna' skulle rösta för miss Jinnah, men de hade inte räknat med de repressionsmedel som Ayubs regim förfogade över.

Miss Jinnahs beslut att anta COP:s erbjudande och hennes utomordentliga framgång överraskade och chockerade Ayub och hans hovmän. Ayub hade varit så säker på sin makt att hans parti, konventionens muhammedanska förbund, inte ens deltog i valet. Hans eget stöd hade till stor del köpts. Till och med de människor som välkomnade Ayub på flygplatserna och järnvägsstationerna var betalda, ett faktum som veckotidningen Outlook avslöjade innan den förbjöds.

'Konventionens muhammedanska förbund i Karachi hade samlat in 50.000 rupier för mottagningen [av Ayub] ... Arbetare hämtades från industriområdena i lastbilar till ett pris av 1 rupie per man. De visade sig vara värda pengarna men en del av dem måste traska hem till fots. Om man inte visar den allra största vaksamhet visar sig transportanordningarna vid sådana tillfällen vara organiserade endast åt ena hållet.

För några barn blev detta en grym lek. Barn från en del skolor i staden fördes till Karachis flygplats. Sedan mottagningen var över lämnades en del av dem kvar ... I vissa fall hade de oroliga föräldrarna under tiden anmält till polisen att deras barn saknades...'¹

I ett skede var Ayub så skakad att han hotade att återinföra undantagstillståndet för att rädda landet från 'kaos'. Men det var ju 'grunddemokraterna' och inte folket som skulle välja och regeringen var i stånd att motstå folkets krav och försäkra sig om 'grunddemokraternas' stöd. En del köptes helt enkelt med pengar eller statliga licenser, andra hotades. I en del fall arresterade polisen 'grunddemokrater' dagen före valet och tog dem i polisbilar till vallokalerna, där de tvingades rösta för Ayub.

Tack vare byråkratins och polisens gemensamma ansträngningar vann Ayub valet. Med tanke på svårigheterna var det överraskande att över trettio procent av 'grunddemokraterna' motstod diktaturens påtryckningar och röstade på miss Jinnah. En känsla av att de blivit förrådda, en chock förlamade många människor och de började inse att de aldrig skulle lyckas störta Ayub med de regler som han fastställt. Det blev ytterligare ett slag mot oppositionens försvagade moral när det grundlösa ryktet spreds att en del av nationella Awami-partiet uppmanat sina 'grunddemokrater' att rösta på Ayub. Detta har energiskt förnekats av Maulana Bhashani,

¹ Outlook, 1 augusti 1964.

men förebärande 'sjukdom' avstod han från att delta i en effektiv kampanj för miss Jinnah.¹

Valkampanjen för miss Jinnah hade på ett övertygande sätt visat hur djupt föraktet var för Ayubs regering. Man kunde ha väntat sig att lismarna kring Ayub skulle ha lärt av denna valkampanjs erfarenheter. Men det gjorde de inte. Medan en del av dem som arbetade i regeringspartiet 'medgav att de vunnit valet men förlorat folket' förblev regeringen i stort lika självbelåten som förut. Ayub själv skrev:

'Nationen hade avgett en klar och slutgiltig dom om författningen. Allmänna val hade aldrig hållits i landet tidigare. Folkets intresse och gensvar var mycket upplyftande. Landet hade valt stabilitet i stället för kaos, framsteg i stället för stagnation... Jag tackade folket som stött mig och även de som hade en annan mening än jag: även de hade tjänat demokratins sak. Jag ville att segrers stund skulle bli en symbol för varaktig enhet. Inget spår av illvilja eller beklagande skulle avhålla någon från att glädjas åt folkets triumf ...'²

Tyvärr gav Ayub inte detta råd åt sin son, kapten Gohar Ayub. Berusad av sin fars 'seger' ledde han hundratals lejda legoknektar in i de delar av Karachi som hade röstat mot Ayub och hängav sig åt en orgie av meningslösa brutaliteter. Ironiskt nog beboddes de flesta av dessa distrikt av muhammedanska flyktingar som lämnat Indien för att komma till det land som skulle bli deras 'paradis'. Hus brändes, unga flickor våldtogs och Gohar Ayub och hans gangsters öppnade eld mot obehäpnade människor. En del dödades och många sårades utan att polisen eller byråkratin kände det som sin förpliktelse att ingripa.

Denna episod censurerades i pressen men nyheten härom spred sig från mun till mun i hela landet och folket greps av vrede. Det fanns emellertid ingen organisation som kunde kanalisera dess indignation och vägleda det. COP existerade alltjämt i teorin, men i praktiken hade den fallit sönder och en känsla av vanmakt och besvikelse grep omkring sig i landet. Man bör ha detta klart för sig vid bedömningen av resningen 1968.

Oppositionens ledare sökte åter att samla sina styrkor och sammanträffade i Lahore i mars 1965. Sheikh Mujibur Rehman framlade en plan i sex punkter för Östpakistanens autonomi.³ Detta desorienterade de västpakistaniska ledarna fullständigt. En del av dem påstod att de sex punkterna utarbetats av regimens marionett Altaf Gauhar enbart för att sabotera oppositionspartierna. En diskussion om kompromissformuleringar började men den oböjliga hållning som intogs av en del västpakistaniska ledare omöjliggjorde en överenskommelse och konferensen slutade i kaos. (Konferensen hölls i Gulberg-området i Lahore, där bourgeoisin bor, och Gulbergs fullständiga isolering från arbetarnas slumkvarter i Lahore symboliserade klyftan mellan 'ledarna' och massorna.)

Trots förvirringen i de politiska partierna och bland deras ledare rådde det alltjämt kampanda

¹ Khalid bin Sayeed, *The Political System of Pakistan* (Oxford 1967); 'Maulana Bhashani, ledare för nationella Awami-partiet, som hade ett betydande inflytande i Rajshahi-området, kampanjerade inte aktivt för miss Jinnah, antagligen därför att han inte ville störa Ayubs utrikespolitik, som svängde mot ökad vänskap med Kina.'

² Mohammed Ayub Khan, *Friends, Not Masters – A Political Autobiography* (Oxford 1967), s. 240-241.

³ De sex punkterna var: 1) ett federalt regeringssystem, parlamentariskt till sin karaktär och grundat på allmän rösträtt; 2) den federala regeringen skulle endast handha försvaret och utrikespolitiken. Alla andra områden skulle skötas av den federativa staten; 3 a) två skilda men fritt växlingsbara valutor för landets båda delar eller b) en valuta för hela landet. I detta fall skulle effektiva åtgärder vidtas för att hindra kapitalflykt från Östpakistan till Västpakistan; 4) beskattningen och skatteindrivningen skulle tillkomma de federativa enheterna och inte centralregeringen; 5) skilda handelskonton för den utländska valuta som förtjänades i landets båda delar, under kontroll av respektive regeringar; 6) upprättande av en milisstyrka i Östpakistan. Dessa sex punkter avslöjar klasskaraktären hos Sheikh Mujibur Rehman's parti, Awami-förbundet. Det var uppenbarligen den missgynnade östpakistaniska bourgeoisins parti. Denna bourgeoisie krävde lika andel av den kapitalistiska kakan.

bland massorna. De kände sig bedragna av valen och var helt beredda på att återuppta kampen när det indisk-pakistanska kriget började i september 1965 och gjorde slut på de inrikes-politiska striderna. För en tid framåt greps landet av chauvinism och Ayub fick ökat stöd, men ledningen och resultatet av kriget ledde till en ny våg av fientlighet mot Ayub i hela Väst-pakistan. Tasjkent-överenskommelsen betraktades som ett förräderi och muhammedanska förbundet gjorde ett don quijotiskt försök att motsätta sig den. Men inte heller nu fanns det någon organiserad rörelse och ledarna för rörelsen mot Tasjkent-avtalet sattes i fängelse. De hade hoppats att en massrörelse skulle följa på deras arrestering men, som en ledare i muhammedanska förbundet, Mian Mumtaz Daultana, uttryckte sig: 'Inte en hund skällde, inte en fågel kvittrade.' Daultana var vid denna tid förhindrad att delta i det politiska livet och han hävdar att han avrådde förbundet från att medverka i denna kampanj.

Utrikespolitiken

Den 'progressiva' karaktären i Pakistans utrikespolitik från 1962 till 1968 anfördes av många vänstermän som ursäkt för att avstå från opposition mot Ayubs regim. Deras ståndpunkt hade vittgående verkningar på ledningen av resningen 1968-1969. Som framhållits i det tidigare kapitlet sökte Ayub efter förmåga att uppnå en överenskommelse med Indien strax sedan han kommit till makten. I juli 1960 skrev han i den amerikanska tidskriften *Foreign Affairs*:

'Under mitt studium av kriget och strategin har jag fått en klar uppfattning om Norrs obevekliga framstöt i riktning mot Indiska oceanens varma vatten. Denna framstöt kommer att drivas hårdare om Indien och Pakistan fortsätter att kivas med varandra ... Om vi å andra sidan löser våra problem och i stället för att engagera våra väpnade styrkor i frontställning mot varandra ställer dem med fronten utåt tror jag vi har en god chans att förhindra en upprepning av den tidigare historien, då denna del av kontinenten var splittrad och någon alltid inbjöd främlingen tillträde till den.'¹

Bakom denna enkla syn på historien ser man klart en inbjudan till en militärallians mot den kinesiska kommunismen. Förenta staterna ville att Pakistan skulle återuppta sina relationer med Indien och det försökte Ayubs regim lydigt att göra. Men den indiska regeringen var inte intresserad av detta. Pakistan vände sig åter till Förenta staterna, men vid denna tid var de själva upptagna av Indien. Pakistans regering, som var vältränad i den politiska prostitutionens konst, såg sig då om efter andra kunder.

Kineserna var beredda att upprätta vänskapliga relationer med Pakistan och en gradvis förbättring av relationerna mellan de båda länderna hade för övrigt ägt rum alltsedan 1962. I februari 1964 besökte premiärminister Chou En-lai Pakistan i tre dagar. Här förklarade han otvetydigt att Kina stödde Kashmirs folk och dess rätt att handla som det önskade – vilket var en viktig förändring i Kinas politik. Diskussionerna mellan den kinesiske ledaren och Pakistans diktator var mycket vänskapliga.

Förenta staterna tyckte inte om denna utveckling – vilket Pakistans regering var helt medveten om – och för att inte reta USA fortsatte Pakistan att stödja dess politik i Vietnam. I maj 1965 undertecknade Pakistans utrikesminister, Bhutto, en kommuniké som utsändes av Seato-rådet i London. Det var uppenbarligen ett propagandadokument som förberetts av State Department, i vilket Ho Chi Minhs regering anklagades för att som aggressor ha invaderat Syd-vietnam. Kommunikéns innehåll stred mot åsikterna bland pakistanerna, som hade visat sin inställning mot den amerikanska politiken genom att ödelägga den amerikanska informationstjänstens bibliotek i Dacca dagen efter USA:s första bombningar av Nordvietnam.

¹ *Foreign Affairs*, 4 juli 1960. 132

Pakistans ekonomi var beroende av den amerikanska hjälpen och det kapitalistiska världssystemet i dess helhet. Om det velat kunde USA ha gjort slut på Pakistans flirt med Kina utan större svårighet. Förenta staterna hade emellertid ett visst intresse av Pakistans vänskapliga relationer med Kina. Det faktum att Pakistans flygbolag fick flyga in i Kina och de möjligheter att besöka landet som erbjöds pakistanska 'akademiker' utnyttjades av det amerikanska underrättelseväsendet för dess speciella syften.

Pakistans relationer till Kina överskuggades emellertid snart av utbrottet av kriget mellan Pakistan och Indien i september 1965. Mycket litet material som inte är propaganda har publicerats om kriget av den ena eller den andra sidan, så att det är omöjligt att analysera dess speciella orsaker. Vi har emellertid redan sett att regeringen i Pakistan efter valen 1965 var helt isolerad från folket. Det politiska läget i landet hade försämrats i sådan utsträckning, och regimens motsättningar var sådana att om den inte kunde åstadkomma ett ekonomiskt mirakel måste den finna något slag av avledning.

Man beslöt att åter inrikta uppmärksamheten på Kashmir. I Pakistan tränade agenter sändes över eldupphör-linjen, i förhoppningen att de skulle kunna utnyttja den rådande oron i det av Indien besatta Kashmir för att framkalla en väpnad konflikt. Pakistans militära överkommando tycks uppenbarligen ha räknat med att kriget skulle begränsas till Kashmir. Sammanstötningar ägde rum mellan agenterna från Pakistan och indiska trupper och Pakistans armé gick in i Kashmir för att engagera den indiska armén i direkt strid. De pakistanska styrkorna omfattades med sympati i Kashmir, men den allmänna resning som de hade hoppats på uteblev. De indiska trupperna drabbades av allvarliga motgångar i Kashmir och igångsatte därför en attack över den internationella gränsen nära Lahore och började övergå den pakistanska gränsen för att avleda de pakistanska styrkorna från Kashmir. De följande sammanstötningarna slutade oavgjort, även om båda sidor tillskrev sig segern.

Om kriget hade fortsatt ytterligare några veckor skulle båda länderna ha drabbats av en allvarlig ekonomisk kris, vilken skulle ha lett till massresningar. Ayub, som inte väntat sig att en begränsad intervention skulle övergå i ett regelrätt krig, förstod vilka risker han löpte. Han var synnerligen nervös under hela kriget och stod i ständig kontakt med amerikanska ambassaden.

'Medan striderna pågick vände han sig till president Johnson för att denne skulle intervensera och sade att presidenten borde förklara för både Indien och Pakistan, vilka var starkt beroende av USA:s hjälpprogram, att Förenta staterna "inte kommer att finna sig i denna konflikt" och att de två länderna skulle komma överens om ett effektivt och permanent eldupphör.'¹

Samtidigt vädjade han till kineserna om hjälp och dessa gick honom omedelbart till mötes. Hotet om en kinesisk aktion tvingade Förenta staterna och Sovjetunionen att ingripa för att göra slut på kriget och bidrog också i stor utsträckning till de indiska härskande klassernas beslut att inte angripa det sårbara Östpakistan.² Härigenom insåg många östpakistaner för första gången de risker som följde med deras geografiska läge och det ökade deras politiska medvetande.

Eldupphör-överenskommelsen ledde slutligen till ett möte mellan de indiska och pakistanska ledarna, under rysk ledning, i Tasjkent, där ett avtal slöts den 10 januari 1966. (Det var kanske paradoxalt att Sovjetunionen medlade mellan två borgerliga stater och förmådde dem att

¹ Khalid bin Sayeed, op. cit.

² Under ett samtal med författaren i augusti 1969 förklarade Bhutto att kineserna i Warszawa klagat för Förenta staterna att de inte tänkte bara sitta och titta på om Östpakistan ockuperades. Hotet var verksamt.

acceptera status quo.) Med hänsyn tagen till de ryska manövrerna i samma område kan Tasjkent-avtalet betraktas som ett försök att närma Indien och Pakistan till varandra för att stå emot Kina och minska det kinesiska inflytandet i Pakistan. De amerikanska och ryska intressena sammanföll på denna punkt och de amerikanska monopolkapitalisterna applåderade den ryska byråkratins aktioner. Peking Review förklarade den 4 februari 1966 otvetydigt Kinas ståndpunkt: 'Den kurs som de sovjetiska ledarna slagit in på i Vietnam, Indo-Pakistan och Japan överensstämmer helt med imperialismens behov, särskilt med dess politik för att inringa Kina!'

Som man kunde vänta glömde man i Tasjkent helt folkets öde i Kashmir och Pakistans illa övertänkta intervention i detta land har, om något, fört kampen i Kashmir fem år tillbaka.¹ Den hade emellertid en positiv effekt: den övertygade många unga kashmiren om att de inte kan stödja sig på Pakistans härskande klass utan måste kämpa för sin nationella befrielse på egen hand och detta – ännu viktigare – på båda sidor om eldupphörlinjen. Tasjkent-avtalet bör ha gjort detta tillräckligt klart för dem som tidigare var tveksamma *Sunday Telegraph* har publicerat rapporter om ett hemligt protokoll i vilket Pakistans regering lovat att överge Kashmirs sak, men detta har förnekats och *Telegraph* har inte framlagt några verkliga bevis.

Eftersom Kina var den enda stormakt som understödde Pakistan i konflikten var det naturligt att dess popularitet i Pakistan skulle öka kraftigt. Så snart Chou En-lai syntes i journalfilmerna på de lokala biograferna hördes höga och ihållande applåder. När å andra sidan Ayubs ansikte framträdde ljöd visslingar. Den kinesiska regeringen gick emellertid långt utöver vad diplomatin krävde. Efter Ayubs seger i de förfalskade valen mottog han en hälsning från den kinesiske premiärministern vari denne hävdade att hans framgång klart visade att han hade folkets stöd. Och när marskalk Chen Yi efter kriget 1965 besökte Lahore påstod denne att 'grunddemokratierna' hade en del gemensamt med folkkommunerna. Dessa opåkallade uttalanden kunde inte annat än skada den kinesiska ledningens anseende i Pakistans radikala kretsar. Kanske var de ämnade för prokinesiska pakistaner. I så fall hade de den önskade effekten, för de prokinesiska grupperna blev helt lyriska i sitt stöd för Ayub. De hade tidigare förklarat att det indisk-pakistanska kriget var ett 'folkets krig'! Nu anförde de Ayubs utrikespolitik som ursäkt för att nedgöra all opposition mot honom och glömde att för marxister är 'utrikespolitiken överallt och alltid en fortsättning av inrikespolitiken, för den genomföres av samma härskande klass och fullföljer samma historiska syften'.²

Det finns redan en lång historia om intressekonflikten mellan en antiimperialistisk arbetarstat och de krafter som arbetar för social revolution. Sovjetunionens statsintressen hade förestavat dess undertecknande av Brest-Litovskpakten med den tyska monarkin. Men samtidigt hade Lenin och Trotskij inte alls kompromissat när det gällde stödet åt de revolutionära socialisterna i Tyskland. Lenin förklarade tvärtom att den tyska revolutionen var av största betydelse för den ryska revolutionens utveckling. Efter Lenins död, Trotskij's utvisning och byråkratiseringen av det kommunistiska partiet omkastade Stalin denna kurs och Sovjetunionens statsintressen ställdes över behovet av en europeisk revolution. De stalinistiska partiernas följande förräderi i Europa och dessa partiers utveckling är kända.

Eftersom det i dag inte finns någon kinesisk motsvarighet till Komintern kan man inte utan

¹ Förhållandena är svåra för Kashmirs folk både i Azad (fria) Kashmir – kontrollerat av västpakistanska byråkrater – och i det ockuperade Kashmir – kontrollerat av den indiska armén. Pakistans härskande klass skulle motsätta sig ett verkligt befrielsekrig av Kashmirs folk eftersom det otvivelaktigt skulle utsträckas till Azad Kashmir och driva bort de byråkrater som gjort området till sin egen jaktmark.

² Leo Trotskij, *The Revolution Betrayed* (New York 1969), s. 186. [på svenska: [Den förrådade revolutionen](#)]

vidare tala om 'oriktiga råd', 'förräderi' osv., men den kinesiska regeringens politik gentemot diktaturen i Pakistan innebar klassamarbete i internationell skala. Endast en idiot skulle påstå att det var orätt av kineserna att utveckla vänskapliga relationer med Pakistan och söka bryta den imperialistiska inringningen av Kina, men samtidigt vore det oansvarigt av socialisterna att inte kritisera vissa sidor av denna politik, som drivit kineserna att göra uttalanden i strid med de pakistanska arbetarnas, böndernas och studenternas intressen. En del kinesiska talesmän underblåste till och med inbillningarna hos Pakistans härskande klass att Pakistan skulle ha existerat i århundraden. Det tycktes passa dem att glömma att själva idén om Pakistan knappt var trettio år gammal. Vice presidenten i Vänskapsförbundet Kina-Pakistan skrev exempelvis på tioårsdagen av Republikens dag:

'Pakistan är ett land med en gammal kultur och ärorika traditioner i den antikoloniala kampen. För att vinna frihet och oberoende har Pakistans folk fört en *långvarig, hård och heroisk kamp*. Efter Pakistans oberoende har Pakistans folk under ledning av president Ayub Khan under de senaste åren uppnått glädjande framgångar ... Sedan gammalt har en djup, traditionell vänskap rått mellan det kinesiska och det pakistanska folket ... Den fredliga samverkan mellan Kina och Pakistan har grundats på den tillförlitliga bas som de fem principerna om fredlig samlevnad och Bandung-andan utgör ... På denna stora festdag, tioårsdagen av Islamitiska republiken Pakistans grundande, tillönskar vi *den pakistanska regeringen* och folket nya och ännu större framgångar i utvecklingen av den nationella ekonomin, befästandet av det nationella oberoendet och värnandet av statens suveränitet.'¹

Man kan inte ignorera historiska förvanskningar som till och med Pakistans officiella historieskrivare skulle ha svårt att godta. Men hela frågan om en 'nationell ekonomi' och ett 'nationellt oberoende' förutsätter på något sätt att dessa företeelser inte är förbundna med det världsomfattande systemet av kapitalistiska och imperialistiska relationer. Det förbigår det faktum att Pakistan är medlem av Cento och Seato och att landet är helt beroende av Förenta staternas finansiella stöd, att det enda sättet att bryta dessa relationer är en social revolution liknande den som det kinesiska folket genomfört under Maos och Chu Tehs ledning. Kineserna borde ha ställt frågan om ett revolutionärt parti som kunde genomföra en socialistisk revolution i Pakistan och bli en styrkekälla för den kinesiska revolutionens utveckling samt ett hammarslag mot Förenta staternas imperialism.

Eftersom någon kan invända att den som skrivit ovan citerade artikel bara är en obetydlig funktionär glömmar vi bort honom och vänder oss ett ögonblick till den kinesiske utrikesministern, marskalk Chen Yi, som i ett tal i Lahore efter undertecknandet av Tasjkent-avtalet sade:

'Under president Mohammed Ayub Khans ledning triumferade det pakistanska folket, enigt och uppfyllt av gemensamt hat mot fienden, över denna fiende ... och slog slutligen tillbaka aggressorn för att värna sitt lands oberoende och suveränitet...'²

Marskalk Chen Yi gick inte in på huruvida den utarmade indiske bonden var fiende till sin motsvarighet i Pakistan eller huruvida det var Indiens och Pakistans härskande klass som stod enade mot bönderna och arbetarna i de båda länderna. Han sade ingenting om samarbetet mellan Pakistans och Indiens härskande klass i Tasjkent. Han nämnde heller inte det faktum att för Kashmirs folk hade kriget blivit ett nederlag. Den uppgiften överläts åt ledaren för en kinesisk akrobatrupp på fyrtioåttio medlemmar som under sitt besök uttryckte sitt stöd åt det

¹ Chang Chieh, vice ordförande i Vänskapsförbundet Kina-Pakistan, *Dawn*, Karachi, 23 mars 1966. (förf. kurs.)

² *Pakistan Times*, 30 mars 1966.

kashmirska folkets självbestämmanderätt.¹

Medan den kinesiska akrobatgruppen alltjämt var i landet anlände en facklig delegation från Kina som gäster hos Pakistans landsorganisation – en av regeringen dirigerad organisation som handlade i arbetsgivarnas intresse och skapats för att förekomma oberoende fackliga organisationer. Om de hade velat kunde delegationen av kinesiska fackföreningsmän ha ställt frågan varför den fackliga rörelsen hade slagits ner av regeringen. De kunde ha riktat uppmärksamheten på de fruktansvärda arbetsförhållandena för det överväldigande flertalet av städernas proletariat och de kunde för de kinesiska arbetarna ha rapporterat att de pakistanska arbetarna levde i halvfeodala samhällen. Det minsta den kinesiska delegationen kunde ha gjort hade varit att avhålla sig från taktlösa uttalanden. Men till och med detta var för mycket begärt. När ledaren för delegationen, Wang Chieh, talade i Lyallpur, familjen Saigols fäste, rapporterade en tidning:

‘Pakistan har gjort imponerande framsteg på kort tid och dess framgångar på skilda områden av den nationella ekonomin lovar folket en ljus framtid. Han tillade att ett starkt och blomstrande Pakistan skulle spela en betydande roll för att säkra fred i Asien. Den kinesiske fackföreningsledaren sade att under hans resa genom Västpakistan hade han noterat att arbetarna var uppfyllda av tillförsikt och fast beslutna att stärka sitt lands ekonomi.’²

Två år senare skulle Pakistans arbetare visa hur djupt ‘uppfyllda av tillförsikt’ de var.

Dessa tal av skilda kinesiska representanter gick långt utöver ramen för vänskapliga relationer mellan länderna. De gjorde vad ryssarna hade gjort länge och för vilket dessa upprepade gånger angripits av Mao. Samtidigt som kinesiska delegationer lovprisade Ayub i Pakistan fortsatte Folkets Dagblad i Kina att avslöja Indiens härskande klass och manade till väpnad kamp för att störta den indiska bourgeoisin. Kinas kommunistiska partis organ förklarade inte hur det kunde vara riktigt att samtidigt stödja en revolution i Indien och en militärdiktator i Pakistan.³

Trots Kinas vänskap höll militärregimen på att återgå till sin gamla ställning som fullständigt underordnad Förenta staterna. Ayub hade besökt Washington omedelbart efter det indisk-pakistanska krigets slut och ‘förklarat Pakistans ståndpunkt’ för den amerikanske presidenten – vilket, sedan de diplomatiska eufemismerna avskalats, betyder att han hos sin herre bad om ursäkt för sin tvist med en annan av USA:s vasaller.

Som en följd av de amerikanska påtryckningarna hade Ayub också beslutat att avskeda sin talföre utrikesminister, Z. A. Bhutto, som misshagat amerikanerna med en del antiamerikansk retorik vid afro-asiatiska möten. Även om Bhutto otvivelaktigt var radikal i jämförelse med alla andra i Ayubs regering var han på intet sätt någon förblindad fiende till USA och han hade vid flera tillfällen i sina tal understrukt betydelsen av vänskap med Förenta staterna. Efter hans samtal med Dean Rusk i april 1966 hade en journalist frågat honom om dessa samtal fört Pakistan och Amerika närmare varandra. Bhutto svarade: ‘Vi har alltid stått varandra nära. Och kanske vi slutligen kommit Förenta staterna ännu närmare genom att ha

¹ Ibid. 17 oktober 1966.

² *Pakistan Times*, 31 oktober 1966.

³ Den 24 mars 1967 skrev *Folkets Dagblad* i Peking: ‘Det indiska folket har en ärorik revolutionär tradition. Telegana-böndernas stora väpnade resning 1949-1951 spred skräck inom Indiens härskande klass I dag går landet havande med en ny kamp mot hunger och svält ... en ny revolutionär storm håller på att blåsa upp i Indien.’ Man kan vara helt överens om detta, men vad säges om Pakistan?

närmat oss andra.’¹

Avlägsnandet av Bhutto sammanföll med att den amerikanska hjälpen till Pakistan återupptogs och Pakistans regering gjorde sitt bästa för att frysa ned sina relationer med Kina. En del formaliteter måste emellertid upprätthållas, eftersom Pakistans folk var Kina-vänligt och kineserna själva alltjämt uppförde sig ytterst vänskapligt mot Ayub. En delegation från Pakistan, ledd av Ayubs informationsminister Khwaja Shahabudin, anlände till Peking för att delta i firandet av nationaldagen i oktober 1967.

‘Enligt Pekings radio samlades tusentals revolutionärer och rödgardister med plakater och porträtt av ordförande Mao Tsetung och president Ayub vid flygplatsen för att varmt välkomna ministern.

Informationsministern berättade för journalisterna vid sin avfärd från Daccas flygplats att han hade med sig ett exemplar av ”Friends Not Masters” som han skulle överlämna till ordförande Mao.’²

Varken den kinesiska pressen eller radion meddelade om ordförande Mao fick boken eller vad han tänkte om den.

En kinesisk handelsdelegation kom till Pakistan på ett svarsbesök den 29 oktober 1967. Dess ledare, Chia-Shih, utmärkte sig genom följande anmärkningar när han besvarade en välkomstadress under en lunch som organiserats av handels- och industrikammaren: ‘Under president Ayubs inspirerade ledning har Pakistan gjort betydande framsteg inom industrins och jordbrukets sektorer och den dag är inte avlägsen då Pakistan kommer att vinna fullständigt ekonomiskt oberoende.’³

Mr Shih förklarade sig inte närmare, men skärskådar man hans uttalande närmare innebär det en fullständig revision av Marx, Lenin och Mao! Han påstod att det är möjligt att bygga upp en oberoende ekonomi – i direkt strid med den vetenskapliga socialismens teori, som redan en ytlig läsning skulle ha visat mr Shih. Men han begick ett ännu större brott genom att ignorera vad Mao mycket klart hade undervisat om i sin skrift ‘Om folkets demokratiska diktatur’:

‘Det går inte att sitta på ett staket, och det finns ingen tredje väg. Vi bekämpar illusionen om en tredje väg. Inte bara i Kina utan i hela världen måste alla folk utan undantag stödja sig på antingen imperialismen eller socialismen. Neutralitet är bara ett kamouflage, det finns ingen tredje väg.’

Delegationer kom och for, men det var tydligt att Pakistan var fastare knutet än någonsin till Förenta staterna, och det var uteslutet att Ayub eller armén skulle ta initiativet till att ändra sin lojalitet. En fullständig förändring av utrikespolitiken kunde uppnås endast om regimen genomförde en fullständig förändring av den rådande sociala strukturen, vilket omöjliggjordes av dess egna klassintressen. Pakistan förblev en medlem av Cento och Seato. Samtidigt som det uttalade sin sympati för anti-sionismens sak fortsatte det att utveckla sina militära och politiska kontakter med regimen i Iran, som stod sionismen nära och föraktades av den palestinska gerillan, till och med av en del regeringar i Mellanöstern.

‘Vänstern’ och Ayubs regim

Det är svårt att uttala allmänna omdömen om vänsterns roll. För det första är läget inte detsamma i landets båda delar. Därför använder vi här beteckningen ‘vänster’ i en mycket vidsträckt bemärkelse, som innefattar både radikala och progressiva element i *pakistansk politik*. Under de första skedena av Ayubs välde var vänstern praktiskt taget enhällig i sin opposition mot regimen. Men alltefter som tiden gick blev det klart att en del vänstergrupper

¹ *Morning News*, Karachi, 25 april 1966.

² *Dawn*, Karachi, 29 september 1967.

³ *Pakistan Times*, 29 oktober 1967.

inte förmådde organisera sig själva, medan andra, som var organiserade, fann det svårt att opponera sig mot militärregeringen. För många av dem tedde sig Ayubs utrikespolitik som en utväg. Regimens egen ståndpunkt var ytterst rättfram: vi har redan berättat om mordet på Hasan Nasir.¹ Maulana Bhashani hade arresterats så snart han återkom till Pakistan från Egypten, där han varit president Nassers gäst. I Östpakistan hade hundratals människor arresterats, däribland många aktiva kommunister, och i Västpakistan hade regeringen fängslat vänsterintellektuella samt fackliga ledare (efter undantagstillståndets upphävande frigavs dock flera politiska fångar i Västpakistan).

Sedan Maulana Bhashani frigetts ur fängelset 1963 gick han med på att leda en regeringsdelegation till oktoberfirandet i Peking. Där hade han diskussioner tillsammans med de kinesiska ledarna, däribland Mao Tse-tung och Chou En-lai. Enligt Pakistans guvernör i Kina vid denna tid, general Raza, som var närvarande vid Maulanas samtal med Chou, sade den senare i oförblommerade ordalag att kineserna skulle välkomna ett närmande mellan nationella Awami-partiet och Ayubs regering. Enligt Raza var Maulana överens härom. Vad som än är sant i denna historia råder det inget tvivel om att den ståndpunkt som Bhashanis parti intog gentemot Ayubs regim var föremål för diskussion i Peking. När jag var i Östpakistan i juni 1969 frågade jag under ett bandinspelat samtal:

‘När ni var i Kina, vad diskuterade ni med Mao när ni träffade honom?’

Maulanas svar var helt entydigt och tycks bekräfta general Razas intryck:

‘Mao sade att för närvarande var Kinas relationer med Pakistan ytterst bräckliga och att Förenta staterna, Ryssland och Indien skulle göra sitt yttersta för att bryta dessa relationer. Han sade: ”Ni är våra vänner, och om ni just nu fortsätter er kamp mot Ayubs regering kommer det endast att stärka Rysslands, Amerikas och Indiens kort. Det är mot våra principer att lägga oss i ert arbete, men vi skulle råda er att gå fram långsamt och försiktigt. Ge oss en chans att fördjupa vår vänskap med er regering” ... ’

Det var ingen tillfällighet att efter Maulanas återkomst från Peking en sektion inom nationella Awami-partiet intog en tvetydig hållning gentemot Ayubs regim och nedtonade sin opposition. I april 1964 återgav Outlook en intervju med en ‘kommunist’ – vilken begripligt nog föredrog att vara anonym – som hävdade att Ayubs regim var mer progressiv än några tidigare regimer hade varit. En av de teorier som han vidarebefordrade var denna:

‘Vår uppåttstigande bourgeoisie kommer att råka i konflikt med de amerikanska och europeiska bourgeoisier som dominerar världsmarknaderna. Den ekonomiska nödvändighetens tryck kommer att tvinga Habibullahs, Valikhas och Saigols [ledande industrialister] och alla övriga att söka öppna handel med det socialistiska blocket. Det kommer att leda till en uppbrytning av den imperialistiska Västerens strupgrepp på vår ekonomi. Det är den riktning i vilken vi rör oss och jag kan verkligen inte fördöma Ayub Khan för denna öppning till vänster.’

Som svar på en annan fråga replikerade vår ‘kommunist’: ‘Om det bara fanns klassmedvetande bland folket kunde grunddemokratierna bli utbildningsskolor för sovjeterna.’ Och han slutade med att säga att vid nästa val skulle han rösta för Ayub Khan, främst förebärande ‘utvecklingen av vänskapen med Kina.’² Fyra månader senare tog en annan ‘kommunist’ upp den förste ‘kommunistens’ argument och kritiserade en del av hans åsikter, särskilt i fråga om grunddemokratierna:

¹ Se s. 105. Dessutom torterades många av de vänsterstudenter som arresterades 1962 ända tills de gav upp. (En av de metoder som användes var att klä av dem helt och sedan lägga dem på ett isblock.)

² ‘Dialog med en kommunist’, *Outlook*, Karachi, 25 april 1964.

‘Låt oss se på kamratens synpunkt att grunddemokratierna skulle kunna bli utbildningsskolor för sovjeter! Det är den mest barnsliga förhoppning! Grunddemokratierna upprättades speciellt för att föreviga det byråkratiska och borgerliga väldet i detta land ... Det är lika skattretande att säga att grunddemokratierna kan förvandlas till sovjeter som att säga att falangister eller svartskjortor kan förvandlas till bolsjeviker ... Vi måste vara fullständigt klara över klassammansättningen hos dem som styr detta land.’

Även denne ‘kommunist’ föll samman senare i intervjun, när han förklarade sig överens om att eftersom ‘president Ayub Khan låg i luven på imperialismen’ måste han stödjas. Hans mening var att man, med bevarad kritik, skulle stödja regimen.¹ Båda dessa kommunister betraktade sig själva som ‘prokinesiska’ och deras åsikter var representativa för en stor del av den prokinesiska vänstern i Västpakistan.

Den växande sprickan mellan Sovjetunionen och Kina återspeglades också inom nationella Awami-partiet, om än på ett något konstlat sätt. De Moskva-kommunister som hade något inflytande inom NAP hade praktiskt taget likviderat sig själva politiskt och kunde inte längre skiljas från liberala demokrater. De tycktes betrakta upprättandet av en borgerlig demokrati som ett mål i sig självt och i detta syfte var de beredda att ingå all slags skamlösa kompromisser med andra partier som var inställda på samma mål. I internationell skala trodde de på ‘fredlig samlevnad’ och de var utpräglat proryska. Den prokinesiska vänsterflygeln å andra sidan var – samtidigt som den ställde upp på linjen i utrikesfrågor (den antog exempelvis regelbundet resolutioner och distribuerade flygblad om kriget i Vietnam) – miss-tänkt respektfulla mot Ayubs regim. Att döma av deras handlingar föredrog de Ayub framför en parlamentarisk regering grundad på allmän rösträtt.

Medan man således kan kritisera NAP:s Moskva-orienterade flygel för dess liberala illusioner förtjänar den Peking-vänliga delen av NAP också att fördömas. Naturligtvis kunde många Peking-anhängare i NAP anföra att medan de satt i fängelse under tiden före Ayub hade de under hans regim tillåtits att bedriva en viss politisk verksamhet, och det var för dem det avgörande. Men i själva verket hade de under de fem sista åren av Ayubs regim inte varit indragna i någon radikal aktivitet. Eftersom de ägnade 99 procent av sin tid åt att angripa de borgerliga politikerna och inte låtsades om Ayub hade regimen ingen anledning att arresteras dem.

I Östpakistan hade det illegala kommunistiska partiet inte begagnat tillfället att bilda ett officiellt parti när förbudet upphävdes 1954. Många partiledare vägrade att träda fram öppet och begränsade sin verksamhet till nationella Awami-partiet och parlamentarism. Det ledde till att de blev isolerade från massorna och denna fråga diskuterades inom partiet när undantagstillståndet infördes 1958. Den parlamentariska politikens inflytande var så stort att partiet inte protesterade mot undantagstillståndet. Man spred inte ens något stencilerat flygblad.

Där fanns redan frön till en splittring. En grupp menade att partiets organisation borde konsolideras medan en annan hävdade att dess organisation inte fick isoleras från den parlamentariska verksamheten – en något skattretande ståndpunkt, eftersom det inte fanns något parlament och även de borgerliga partierna förbjudits. Den kinesisk-indiska konflikten ökade splittringen inom partiet, inom vilket den Moskva-orienterade och den Peking-orienterade linjen utvecklades vidare.

År 1964 framlade två medlemmar av centralkommittén ett kort dokument som delvis

¹ ‘En kommunist kommenterar’, Ibid. 8 aug. 1964.

förklarade de dåvarande tendenserna inom den internationella kommunistiska rörelsen och stödde Pekings teser. Centralkommittén gick med på att sprida detta dokument med ett svar på detsamma men den efterföljande diskussionen avbröts av det indisk-pakistanska kriget 1965. Partiets ståndpunkt var att Indien angripit och att det måste bli ett omedelbart eldupphör. Meningsskiljaktigheter uppstod på den senare punkten, då en del medlemmar hävdade att om det var frågan om ett aggressionskrig måste man kräva av indierna att de drog sig tillbaka. Partiet understödde Tasjkent-deklarationen, men den Kina-vänliga gruppen hävdade att Pakistan borde ha fortsatt kampen. Båda sidor var i viss utsträckning påverkade av chauvinism. En del ledande medlemmar hade ju betecknat konflikten som ett 'folkets krig'. Bland dem var Anwar Zahid, Maulana Bhashanis sekreterare och utgivare av NAP:s veckotidning Janata. I en artikel förklarade Zahid att kriget var ett folkets krig och blev starkt kritiserad för detta inom partiet. Men efter Tasjkent stödde Janata, lojal som alltid, Tasjkent-deklarationen. I en senare ledare skrev Zahid att det i Pakistan endast fanns två talesmän för antiimperialismen – Ayub och Bhashani. Zahid uteslöts senare ur partiet.

Fraktionsstriden fortsatte och det blev en skarp konflikt i maj 1966. En mottagningskommitté hade tillsatts för att välkomna Liu Shao-chi vid hans ankomst till Dacca. Liu hade ännu inte brännmärkts som en imperialistisk agent och var alltså Kinas president. Den Moskva-orienterade gruppen drog sig undan mottagningskommittén med motiveringen att man i själva verket skulle motta Ayub, som följde med Liu. (En av dem som drog sig undan var professor Mozaffar Ahmed.) Till slut bad kineserna själva att mottagningsceremonierna skulle inställas, med motiveringen att mottagandet av Liu i Lahore hade varit så överväldigande att säkerhetsåtgärder omöjliggjorts. Det verkliga skälet kan ha varit att beslutet att degradera Liu redan fattats i Peking.

I december 1966 splittrades slutligen det illegala partiet. Det var en 'fredlig' skilsmässa, och båda sidor avhöll sig från grova anklagelser. Enigheten bevarades endast i fackförenings- och bondekommittéerna. Av de elva medlemmarna i centralkommittén anslöt sig nio till Moskvalinjen och de flesta av de gamla medlemmarna och partiorganisatorerna förblev trogna den gamla stalinistiska traditionen att lyda Moskva, medan flertalet nya unga medlemmar slöt upp på Pekings linje. Båda grupperna koncentrerade sin aktivitet till nationella Awami-partiet och det var oundvikligt att även NAP förr eller senare skulle splittras.

För Peking-gruppen var detta ett oriktigt beslut. Inte så att de borde ha övergett nationella Awami-partiet, men de borde i första hand ha upprättat en oberoende organisation och ägnat hela sin energi åt att stärka den på landsbygden och i fabriker, som ett parti vars klasskaraktär inte kunde ifrågasättas, som utan tvekan kunde formulera arbetarnas, böndernas och studenternas krav, utan att låta sig påverkas av pressen och de borgerliga partierna. Endast en del av de pro-kinesiska kadren kunde åstadkomma något sådant, eftersom de proryska grupperna ansåg att Pakistan ännu inte var moget för en socialistisk revolution och att alla vänsterkrafter därför borde ena sig och arbeta för en borgerligt-demokratisk revolution. Mensjeviker hade använt denna teori för att avråda bolsjevikerna från att erövra statsmakten och Lenin och Trotskij hade bekämpat den energiskt. Samma teori utnyttjades senare av Stalin för att rättfärdiga hans förbund med Chiang Kai-shek i Kina och hans förräderi under det spanska inbördeskriget.

Under en tid då folkets missnöje med Ayubs regering växte alltmer var varken den Moskva-orienterade eller den Peking-orienterade gruppen medvetna om denna underström. Den förra var upptagen av att befästa sina förbund med 'likasinnade' krafter som var lika isolerade från realiteterna i Pakistans politiska situation. Den senare var invecklad i NAP (Bhashanis grupp)

och dess ståndpunkt till Ayubs regim hade kostat den många människors respekt.

I Västpakistan hade en framgångsrik järnvägsstrejk pågått under första halvåret 1967. Ayubs regim hade aldrig erkänt strejkrätten. Arbetarna var tvungna att söka upprättelse genom den förhandlingsapparat som skapats av regeringen och genom industridomstolar. I de flesta fall förlorade naturligtvis arbetarna. Det officiella järnvägsmannaförbundet hade helt underordnats de 'nationella intressena' och finansierades av regeringen. Det inofficiella förbundet kontrollerades av den Peking-orienterade delen av nationella Awami-partiet och leddes av Mirza Ibrahim. De motsatte sig varje strejkaktion, främst på grund av den bristfälliga organisationen utanför Lahore, men också därför att en landsomfattande strejk endast skulle gagna imperialismen, med hänsyn tagen till 'Ayub-regimens antiimperialistiska karaktär'.

Den ekonomiska situationen hade försämrats starkt efter det indisk-pakistanska kriget. Priserna på socker och mjöl hade stigit skyhögt, en sträng ransonering hade införts och arbetarna, bönderna och en del av småborgarna måste stå i kö i timtal för att köpa livsmedel. Många tvingades anslå en hel arbetsdag för att få ut sina veckoransoner. För ett stort antal järnvägsmän var situationen ohållbar. De som arbetade på tågen kunde inte missa en enda dag. Om de inte hann med sitt tåg kunde de gå miste om två eller tre dagars arbete. Järnvägsarbetarna vädjade till myndigheterna om att de skulle upprätta särskilda ransoneringsbutiker men regeringen vägrade blankt.

Oberoende arbetarkommittéer växte då fram helt spontant. Strejkordern gick från mun till mun och några nästan oläsliga flygblad spreds. Strejken blev en fullständig framgång och under två dagar gick inte en enda järnvägsvagn på spåren i Västpakistan. Fackliga veteraner framhöll att detta var den första hundra procentiga strejk som järnvägsmännen genomfört i den fackliga rörelsens historia i Indien eller Pakistan.

Regeringen kallade till sig Mirza Ibrahim, då den automatiskt antog att hans förbund var indraget i strejken. Ingenting var oriktigare, men trots den lojalitet som en sektion av nationella Awami-partiet visade mot regeringen kunde regimens ideologer ännu inte lita på dem helt. Mirza Ibrahim ombads att avblåsa strejken och utlovades att om han lyckades skulle det inofficiella förbundet erkännas av regeringen. C. R. Aslam, ordförande i de Peking-orienterade NAP-organisationerna i Punjab och Bahawalpur, förnekar att Mirza gick med på denna uppgörelse, men vissa obestridliga fakta pekar i annan riktning. Mirza Ibrahim sammankallade ett möte av järnvägsmän i Lahore och tog till mötet med sig provinsens arbetsminister, Ahmed Saeed Kirmani (som hade 'besegrat' Mirza Ibrahim i valen 1950 i Lahore, när Ibrahim satt i fängelse). Två av de argument som de använde för att få järnvägsmännen att återgå till arbetet var att strejken finansierades av CIA och att den 'förhindrade att spannmålen nådde bönderna'. Kirmani var allmänt föraktad som den mest krypande av lismarna i kretsen kring Ayub och när arbetarna ombads lyssna till honom kunde de inte behärska sig längre utan for ut i smädelser och hånrop mot både Kirmani och Mirza.

När det stod klart att Mirza Ibrahims förbund inte kunde göra slut på strejken anklagade regeringen dem för att inte ha försökt tillräckligt energiskt. Mirza och andra ledare för det Peking-orienterade NAP arresterades. Regeringen försökte själv med alla slags undertryckningsåtgärder för att göra slut på strejken, med bl. a. massavskedanden och arresteringar utan rättegång. I Hyderabad, där strejkande lagt sig på spåren för att hindra strejkbrytare från att föra fram tågen, körde ett tåg över dem, varvid en strejkande dödades och flera sårades. Strejken slutade först sedan regeringen tvingats tillfredsställa järnvägsmännens huvudkrav.

‘Det förunderliga med strejken var den höga organisationsnivå och den solidaritet som arbetarna visade. Ledningen för strejken låg i huvudsak i händerna på unga järnvägsmän, vilkas namn kaféernas intellektuella inte hört vare sig förr eller senare. De fackliga organisationerna, både officiella och ”inofficiella”, förbigicks helt!’¹

De unga arbetarnas spontana kampvilja hade varit en stor styrkekälla som helt överraskat regeringen men den var också en svaghet såtillvida som strejken inte samordnades med andra delar av arbetarklassen. Järnvägsstrejken 1967 hade dock stor politisk betydelse. Den visade att de unga arbetarna var beredda att bekämpa Ayubs regim och avslöjade djupet av hatet mot regimen. Trots detta framhärdade de Peking-orienterade elementen i NAP med sitt groteska försvar av regeringens ‘antiimperialistiska’ fasad.

Bhuttos framträdande som ‘radikal’ kraft i Pakistans politik berodde delvis på nationella Awami-partiets otillräcklighet. Alltsedan han avskedats hade Bhutto smugit i bakgrunden. Ibland hade han kontakt med ledarna i muhammedanska förbundet, ibland med nationella Awami-partiet. Slutligen beslutade han sig för att organisera ett eget parti. Folkpartiet bildades i december 1967, trots förtalet i pressen och de hinder som regeringen satte i dess väg. Det faktum att Bhutto i detta skede öppet angrep Ayubs regim gjorde att folkets parti fick en del stöd. Många radikaler som fått nog av det Pekingorienterade NAP, på grund av dess Ayub-vänliga hållning, blev så förtjusta över Bhuttos uttalade opposition att de började förhålliga honom. Även bland studenterna verkade Bhutto som den frälsare som skulle störta diktatorn. Det råder inget tvivel om att Bhutto spelade en ledande roll i rörelsen mot Ayub i ett skede då ingen annan politisk ledare var beredd att offentligt vända sig mot diktaturen. Alla socialister borde ha understött Bhuttos utmattningskrig mot Ayub, även om de inte kunde underskriva hans partis program. Bhutto hade i flera år troget tjänat regimen men ansåg nu att det varit hans största brott. Hans ingående kunskaper om regeringens arbete gjorde att han med framgång kunde avslöja det. På partiets konstituerande konferens berättade han exempelvis hur denna föregivet antiimperialistiska regering ‘hade gett pressen direktiv om att inte skriva ett enda ord som kunde såra aggressorerna i Vietnam. Vilket skamligt direktiv! Har vi blivit så ängsliga och degenererade att vi helt tigger om den fruktansvärda förödelse som drabbar ett asiatiskt land? Vår press har fått direktiv om att inte publicera fotografier från kriget som distribuerats av internationella nyhetsbyråer och som publicerats i hela världen, däribland Förenta staterna och Västeuropa ... Si förhåller det sig med vårt oberoende och med styrkan hos den regering som skryter så mycket med sin stabilitet och sina framgångar.’²

Regeringen förföljde Bhutto under hela 1967. Han beskylldes för korruption men anklagelserna var så befängda att de väckte allmänt löje. I ett läge där Ayubs egen familj blomstrat genom svindel, korruption och tyranni tillkom det inte regeringen att anklaga Bhutto för bestickningsförsök. Även om Bhutto förtjänade stöd i sin modiga kamp mot Ayubs diktatur var det dock nödvändigt att socialisterna underkastade hans partiprogram en sträng kritik. Även Bhutto undervärderade massornas styrka. I en intervju i London som publicerades hösten 1968³ tycktes han tro att Ayub skulle förbli vid makten för en obestämd tid framåt.

Bhutto var och hade alltid innerst inne varit en socialdemokrat och hans partimanifest var en blandning av idealism och liberal kapitalism. På tal om nationaliseringen av industrins nyckelsektorer hette det: ‘Den privata sektorn kommer att spela sin egen värdefulla roll i det slag av *blandekonomi* som förutses, men kommer inte att kunna skapa monopolistiska

¹ *The Black Dwarf*, 10 januari 1969.

² *Foundation and Policy* (Lahore 1967).

³ Intervju med Z. A. Bhutto av Aziz Kurtha, *Pakistan Left Review*, London.

reservat. Den måste blomstra under den fria företagsamhetens, det vill säga konkurrensens villkor ...' ¹

Vi skall emellertid inte här gå in på detaljerna i detta program. Den traditionella vänstern föreföll vid denna tid förlamad av sitt eget förflutna. I Västpakistan, i begränsad utsträckning också i Östpakistan hade vänstern ägnat större delen av sin energi åt att i enlighet med den stalinistiska traditionen organisera vänskapsförbund med Kina, Sovjetunionen, Polen, Tjeckoslovakien, Östtyskland osv. Anordnande av temottagningar för gästande delegationer hade blivit en ersättning för meningsfull politisk aktivitet. Små intriger mellan skilda fraktioner pågick om posterna som president och sekreterare i dessa organisationer och tämligen ofta förekom tvister om pengar som försvunnit, ingen vet hur. Sådana var de personer som var ansvariga för något slag av ledning under novemberresningen 1968. Det var inte underligt att den i Västpakistan ömkligen sviktade och lät sig slås ut av högern.

Utvecklingens årtionde

Byråkratin ägnade 1967 åt att förbereda tioårsdagen av Ayubs välde året därpå. Ayub hade blivit alltmer impopulär efter Tasjkent-överenskommelsen och den våg av förtryck som följde den. I Lahore gick ett demonstrationståg, lett av änkorna efter de män som dödats i kriget under parollen 'ge oss våra män tillbaka' till guvernörens palats där krigsänkorna återlämnade sina mäns medaljer. Polisen öppnade eld och fyra demonstranter sårades. Ayub, som kanske blivit osäker på sin ställning, hade avskedat sin guvernör i Västpakistan, naboben av Kalabagh, delvis på grund av en inbördesstrid bland byråkraterna men också därför att Ayub fruktade Kalabaghs växande makt. I hans ställe hade arméns överbefälhavare, general Musa, tillsatts som guvernör. Musa var inte bara svag, utan också enfaldig, och visade sig fullständigt oförmögen att styra provinsen. I januari 1967 tycktes även Ayubs äldsta beundrare förlora sin tilltro till honom. Tidskriften *Life* rapporterade:

'I Karachi, Pakistans handelscentrum, har det i vissa kretsar blivit bekant att Ayubs familj och ministrar berikat sig med hjälp av statliga lån och licenser. Nu har denna regering öppet anklagats för korruption. Industriminister Altaf Husains son har fått en stor aktiepost i en stålverkstad. Ghulam Faruque, Ayubs sluga handelsminister, har förvärvat stora aktieposter i bolag som han hjälpt såsom ordförande i Pakistans korporation för industriell utveckling, osv.

Ayub själv är storgodsägare, med citrus-planteringar nära Rawalpindi och sockerplantagen i Sind. Intill de senare har Arméns välfärdsförbund uppfört en sockerfabrik som köpt upp presidentens produktion. Gohar Ayub, presidentens tjocke, mustaschprydda son, har blivit miljonär. Med finansiell hjälp från staten har Gohar lett ett syndikat som inköpt General Motors-aktier i en monteringsverkstad i Karachi. Sedan dess har han utökat sina aktie-tillgångar och fick nyligen ensamrätten till försäljningen av Toyota-bilar i Pakistan ... Nära 1.000 politiska fångar trängs i Pakistans fängelser ...' ²

För de flesta människor i Pakistan var detta välkända fakta. Man visste att Ayubs äldste son sedan han 1961 utträtt ur armén med anmärkningsvärd framgång ägnat sig åt att samla rikedomar. Ayub påstås ha anmärkt att han inte hade en aning om sin sons affärstalang! År 1965 värderades familjen Ayubs samlade kapital till 250 miljoner rupier, och häri ingick inte pengar som insatts på bankkonton i utlandet. ³

År 1967 auktoriserade Ayub utgivningen av sina memoarer. '*Friends Not Masters*' hade i

¹ *Foundation and Policy*, op. cit (förf. kurs).

² *Citerat i Times of India*, 29 januari 1967.

³ Siffran angiven i *Link*, New Delhi, 19 maj 1968.

själva verket författats av spökskrivare under överinseende av Ayubs informationssekreterare, Altal Gauhar. Boken är en halvletterär blandning av de paternalistiska och borgerliga idéer som bibringats Ayub under hans tid i Sandhurst men den pakistanska pressen prisade den hysteriskt. Den borde ha kommit Pakistans intellektuella att gråta av skam men den stora majoriteten av dem välkomnade boken som ett mästerverk. Ayub sade själv: 'Ni måste studera denna bok ... förstå den och handla därefter ... den innehåller material som är till fromma för folket.'¹ Den citerades i skolorna, universiteten, byråerna och andra institutioner. En del av Ayubs listmare lyckades få boken intagen i skolornas och universitetens kursplaner. Ayub hoppades uppenbarligen fördjupa förståelsen av studentproblemet med kommentarer som dessa:

'De flesta av de nya oberoende länderna antog det västerländska statsskicket därför att de inte hade tid att utarbeta ett eget system. Det har lett till att regeringarna fungerat i ett tillstånd av spänning i förhållande till folket ... I nya länder som vårt är ansvarighetens traditioner inte tillräckligt utvecklade. Oansvarighet förekommer lätt därför att den ofta lämnas obestraftad.'

Och så här tar han itu med studenternas överflödande energi:

'Organiserad fysisk fostran till exempel kunde i våra skolor och universitet ersätta mera komplicerade och dyrbara spel. En instruktör på en plattform, utrustad med högtalare, kan ta sig an ett mycket stort antal studenter på en gång för att halva dagen bygga upp kropp och själ hos dem och driva djävulen ur dem.'²

Det vimlar av sådana pärlor i boken. Den är knappast ens värd förakt. Om den hade skrivits av en brittisk vice konung skulle denne säkert ha kallats tillbaka till London. Dess fattiga idéer återspeglar alltför väl det andliga armodet och de ytliga åsikterna hos Pakistans härskande klass. Den kan rekommenderas för de sociologer som vill studera den brittiska ideologins inflytande på denna.

'Friends Not Masters' fick gynnsamma recensioner i större delen av den brittiska pressen och det blev tidskriften *Private Eye* förbehållet att avslöja dem (vilket den gjorde med så goda verkningar att stencilerade kopior av denna artikel i *Private Eye* cirkulerade illegalt bland unga pakistanska tjänstemän och journalister).³

Den liberala pressen i England hade utnyttjat publiceringen av Ayub Khans 'politiska självbiografi' som ett nytt tillfälle att presentera den i Sandhurst utbildade fältmarskalken som en verklig apostel för sunt förnuft och liberalism i Asien.

Ayub undviker betydelsefulla fakta som kunde skada hans liberala anseende i England, som under årens lopp nitiskt uppbyggts av *The Guardian*, *The Observer* och Kingsley Martin.

Han berättar exempelvis inte om piren (muhammedansk präst) av Dewal, Shariff – en äkta bedragare som praktiskt taget hypnotiserade Ayub så att han trodde att denne stod i direkt förbindelse med Gud. Innan han träffade några viktiga beslut konsulterade Ayub alltid piren som gav honom Guds sanktion och en gång sade till Ayub: 'Varje ord ni uttalar läggs i er mun av Gud – ni är hans tjänare och vad ni än gör så görs det på anbefallning av Gud' – ett yttrande som förvirrade den i Oxford utbildade professor Tanvir Ahmed Khan, en lärare i engelska som skrev de flesta av Ayubs tal.

Pirens inflytande blev så stort att en telefonpåringning från denne till Ayubs sekreterare

¹ *Dawn*, Karachi, 21 augusti 1967.

² Mohammed Ayub Khan, *Friends Not Masters—A Political Autobiography* (Oxford 1967), s. 101.

³ *Private Eye*, 29 september 1967.

åstadkom underverk. Affärsmän som sökte importlicenser brukade besöka piren med sedelbuntar på 15 000 rupier som 'gåvor till Gud' och fick då vanligen sina licenser. Piren försäkrade också Ayub om att hans familj skulle blomstra.

Resultat: a) Ayubs äldste son, kaptan Gohar Ayub, var parlamentsledamot men övertog tre stora industrier från affärsmän som var motståndare till regimen.

b) Ayubs andre son, Shaukat Ayub, var direktör för tjugotvå bolag.

c) Ayubs yngste son, Tahir Ayub, sökte enligt uppgift köpa Crockfords genom en pakistansk affärsman vid namn Fancy, i fall 'det skulle gå galet hemma'.

d) Ayub köpte en stor gård på Sardinien för 'kommande dagar'.

e) Ayub innehade ett stort bankkonto i Genève, förvärvat genom en judisk vapenhandlare som sålde vapen till den pakistanska staten till priser som var dubbelt så höga som hans vanliga och satte in överskottet på Ayubs konto.

f) Ayubs dotter Nasim, som gifte in sig i furstefamiljen Swat, garanterade att hennes make och kusiner kunde fortsätta att odla opium i staten Swat och smuggla in den i Afghanistan.

g) Ayub försökte påskynda den ekonomiska utvecklingen i distriktet kring sin by, Hazara, på bekostnad av provinsen i övrigt. Kineserna byggde exempelvis upp en maskinverktøgsfabrik i Hazara som skulle höja familjen Ayubs anseende i byn.

h) Ayubs medhjälpare fördubblade torgavgifterna i Hazara och använde våld och terror för att tvinga jordbrukarna att sälja dem vete till hälften av det ordinarie priset. Detta vete såldes sedan till fattiga bönder till tre gånger det vanliga priset.

Om Ayubs bedrägerier och paternalism hade inskränkt sig till hans memoarer skulle detta inte ha förorsakat så stora bekymmer. Men tyvärr styrdes landet efter samma riktlinjer. Dr Mahbubal Haq, den ledande ekonomen i planeringskommissionen, som tidigare varit anhängare av regimen, gjorde en del avslöjanden som alarmerade den allmänna opinionen. En enorm koncentration av förmögenheterna hade pågått i Pakistan och nu avslöjades det att 66 procent av industrins kapital låg i händerna på tjugo familjer. Samma tjugo familjer kontrollerade dessutom över 80 procent av landets banker och 97 procent av dess försäkringsbolag. Av de 34 procent som återstod av industrins kapital kontrollerades mer än hälften av utländska bolag. Härigenom fördröjdes utvecklingen av en livskraftig medelklass, vilket starkt oroade dr Haq.

Av största intresse för folket var det faktum att Ayubs familj var en av de tjugo. De övriga var, i rangordning: Dawood, Adamjee, Latif, Saigol, Mian Bashir, Valika, Bany, Bimjhee, Dinshaw, Dada, A. Jalil, Fancy, Naseer Sheikh, Allawala, Munir Bashir, Marker, Mohammed Yahya (utan förbindelse med general Yahya), Haji Habib (1) och Haji Habib (2). Den tjugoförsta familjen var Ispahanis.

Alltsedan oktober 1958 hade regimen propagandabyråer utmålat Pakistans ekonomi i rosenrött. De många rådgivare och 'akademiker' som Förenta staterna lånat Pakistan hjälpte till genom att ge diktaturen ett alltför optimistiskt hälsointyg och låta förstå att dess ekonomiska framgångar skulle noteras av andra länder i 'tredje världen' och dess exempel följas. Ingenting kunde vara mera långt från sanningen. Vi har tidigare noterat att inkomsten per capita i viss mån ökat och framhållit att denna siffra gav en falsk bild av läget. Pakistans industriella framsteg hade heller inte lett till några högre realinkomster för arbetarklassen, utan dessa hade i verkligheten sjunkit. Dessutom fanns det en ännu större skillnad mellan

inkomsterna för städernas småbourgeoisi och för arbetarklassen. '34,5 procent av inkomsterna i städerna gick till 10 procent av de högsta skattebetalarna i städerna medan endast 23,5 procent av inkomsterna i städerna gick till 50 procent av deras befolkning.' ¹

Dr Rehman Sobhan, vars uppgifter citerats här ovan, konstaterade i samma artikel att en genomsnittsfamilj inom Östpakistanens arbetarklass hade en inkomst på 78 rupier i månaden, vilket innebar en genomsnittsinkomst per capita på knappt 17 rupier per månad. Siffran för Västpakistan var något bättre: månadsinkomsten per arbetare uppgick till 17,4 rupier. Om dessa siffror jämföres med de profiter som kammades hem av big business ser man att det mervärde som de pakistanska kapitalisterna utvann hörde till de högsta i världen. Stadsproletariatets växande fattigdom gick hand i hand med en liknande utveckling på landsbygden. I Västpakistan gick regeringens hela utvecklingsstrategi, till vilken rådgivare från Förenta staterna och Världsbanken bidrog, ut på att främja godsägarnas och storböndernas intressen.

'Denna strategi grundar sig på behovet att kanalisera gödningsämnen, insektsbekämpningsmedel och utsäde med hög avkastning till de bönder som har råd att investera i de nödvändiga bevattningsanläggningarna. Under de senaste åtta åren har omkring 45.000 rörbrunnar installerats privat. På grund av de höga investerings- och anläggningskostnaderna är det endast godsägarna eller de rika bönderna som har råd till dem. Man räknar med att 77 procent av dessa rörbrunnar finns på egendomar på 25 acre och däröver. Eftersom endast 8 procent av bönderna i Västpakistan har egendomar av denna storleksordning är klassbasen för rörbrunnrevolutionen klar.' ²

Rörbrunnarna bidrog endast till att stärka godsägarens grepp om bonden och hans liv, för den senare var beroende av honom för tillgång till vatten. Under Ayubs regim blomstrade således de rika och de fattiga fortsatte att leva under slit och fattigdom – under villkor som den lokale *mullahen* förklarade vara 'Guds vilja'.

I mars 1968 drabbades Ayub av ett allvarligt slaganfall och rykten om hans död spreds över landet. Det var önsketänkande från hans motståndares sida, men Ayubs sjukdom var tillräckligt allvarlig för att han skulle bli liggande i flera veckor. Arméns överbefälhavare, general Yahya Khan, var beredd att bilda en interimregering om Ayub för gott skulle blivit oförmögen att regera. En mängd manövrer och intriger pågick bakom scenen under chefens sjukdom. Det roade inte Ayub när han tillfrisknade men det visade eftertryckligt att armén hade den verkliga makten i landet. Ayubs sjukdom gav också vanligen servila journalister och krönikörer tillfälle att säga att han kanske borde förbereda en andra försvarslinje medan han ännu kunde. 'Utvecklingens årtionde' slutade 1968 och nästa allmänna val skulle äga rum redan om två år.

Ett extra bekymmer för Ayub var den växande oron i Beluchistan, där ett gerillakrig fördes mellan stammar som var anhängare av respektive motståndare till regeringen. Att Ayub härskade över Beluchistan som över en koloni, att det fanns ett icke närmare angivet antal fångar i provinsens fängelser och att pakistanskt flyg några år tidigare hade använts för att bombardera ett beluchistanmöte bidrog till att förvärpa läget. Beluchistanerna hade vänt sig mot punjabiterna, vilka de betraktade som Ayubs anhängare, och drivit ut dem ur staden Quetta. Armén hade kallats dit och utgångsförbud införts.

Det var i fullt medvetande om det allmänna läget i landet som byråkratin förberedde sig för att i oktober 1968 fira statskuppens tioårsdag. Fanfarerna hade redan börjat. Radion och tele-

¹ Rehman Sobhan, *Pakistan Left Review*, London, våren 1969.

² Ibid.

visionen berättade oupphörligt om de heroiska bedrifter som utförts av Den store mannen under de senaste tio åren. Bland de 'fakta' som firades av propagandisterna var landets ekonomiska 'framsteg' och de 'större politiska och kulturella rättigheter' som folket fått. Denna propaganda hade den oväntade följden att det politiska medvetandet ökade bland massorna, som inte kunde undgå att märka den väldiga klyftan mellan regeringen Ayubs propaganda och deras vardags bistra verklighet. Även studenterna, som drabbades av förtrycket vid universiteten och av den allmänna sänkningen av levnadsstandarden, vämjdes över det dravel som propagandisterna sände ut. Som pricken över i:et i denna propaganda utgav alla tidningar särskilda bilagor om 'Utvecklingens årtionde'. Karachi-tidningen Dawn, som antogs stå fri gentemot regeringen, lyckades återge fotografier av Ayub 69 gånger i ett och samma nummer!¹ Det var uppenbart att när explosionen en gång kom skulle det inte bli någon resning av sedvanligt slag. Inom en månad skulle den omfatta hela Västpakistan.

5. Början till slutet

'I alla kritiska situationer ingriper massorna "spontant" – de följer med andra ord endast sina egna slutsatser av erfarenheterna och sina ännu inte officiellt erkända ledare. Massorna, som tillägnar sig den ena eller andra premissen ur agitatorernas tal, översätter genom en egen viljeakt dess slutsatser till handlingens språk.'

Leo Trotskij, *Ryska revolutionens historia*.

Rawalpindi och Västpakistan: november–december 1968

Liksom majrevolten i Frankrike hade novemberresningen i Pakistan en obetydlig upprinnelse. Pakistans Nanterre var en liten köping vid namn Landi Kotal omkring tjugofem engelska mil norr om Peshawar i Nordvästra gränsprovinserna. Det var en del av det territorium som Pakistans regering betecknat som 'stamområden' och landets vanliga lagar gällde inte här. Det fanns exempelvis inga importrestriktioner för detta område, även om det formellt var förbjudet att införa importerade varor till Pakistan. Företagsamma affärsmän drog fördel av detta förhållande och upprättade en supermarket för lyxvaror i Landi Kotal, som snart blev ett Mecka för borgerliga damer som sökte billiga utstyrselar för sina döttrar samt för många studenter som brukade köpa billiga utländska cigaretter, transistorapparater, böcker osv. Officiellt var det förbjudet att föra dessa varor in i Pakistan, men förbudet respekterades inte eftersom alltför många tjänstemän, arméofficerare och deras fruar var invecklade i trafiken.

I november 1968 reste omkring sjuttio studenter från Rawalpindi till Landi Kotal och köpte varor till ett värde av 5 000 rupier. På hemvägen beslagtogs varorna och studenterna åtalades. Hade en liknande händelse inträffat några år tidigare skulle det ha slutat med att studenterna bestraffats, men i november 1968 svallade känslorna så högt att även denna lilla polisåtgärd utlöste en revolt.

Några andra faktorer bidrog till att framkalla en resning just vid detta tillfälle. Den ena var Bhuttos rundresa i Västpakistan. Regimen hade försökt omintetgöra den men inte lyckats dämpa upp den växande flodvågen vid Bhuttos möten. En annan var den inre strid som rasade vid polytekniska högskolan utanför Rawalpindi. Studenterna vid högskolan hade bett Bhutto att avbryta sin resa till Rawalpindi för att tala inför dem och den 7 november var han på väg dit.

¹ Dawn, 27 oktober 1968. En del av dessa klichéer blev ännu löjligare genom bildtexter av detta slag: 'President Ayub mottar i telefonen nyheten om sin glänsande seger i valen 1965!'

De flesta av studenterna som arresterats i Landi Kotal kom från Gordon College i Rawalpindi – ironiskt nog finansierades detta av medel från State Department i USA och det fanns flera amerikanska professorer bland lärarna. Bland eleverna fanns söner till byråkrater, officerare, feodala jordägare och borgare, men majoriteten av studenterna hörde lyckligtvis inte till någon av dessa kategorier.

Natten till den 6 november sammanträffade en grupp studenter i ett av studenthemmen och beslöt att nästa dag genomföra en demonstration. En av förgrundsfigurerna i denna grupp var Raja Anwar, tillika vice ordförande i Gordon Colleges studentförbund. Nästa morgon inkallades en generalförsamling till vilken det kom tre tusen studenter. De nöjde sig inte med att protestera mot arresteringarna i Landi Kotal. Den ena studenten efter den andra angrep regimen Ayub och framhöll att medan Ayub och hans familj under de senaste tio åren hade exproprierat nationens tillgångar hade de sjuttio studenterna endast köpt varor för 5 000 rupier i Landi Kotal. Med stor majoritet beslöt man att demonstrationen skulle gå vidare till den lokale kommissarien (den ledande byråkraten) och framföra sin protest där. Man beslöt vidare att studenterna skulle samlas för att välkomna Bhutto vid hans ankomst till Rawalpindi.

Demonstranterna var outröttliga. Varenda bil som hörde till myndigheterna hejdades, dess flagg avlägsnades och Ayub-fientliga paroller utslungades mot dess passagerare. Den limousine i vilken valens chefskommissarie (den man som skulle hjälpa till att styra generalens nästa val) åkte stoppades och byråkraten fick öronen fulla av slagord innan han tilläts fortsätta. Vid denna första demonstration förekom inga repressalier från polisen, trots att studenterna var mer aggressiva än någonsin. I betraktande av diktaturens karaktär var det en anslående uppvisning av studentmakten.

Rawalpindi, där denna första betydelsefulla demonstration ägde rum,¹ var inte bara den pakistanska arméns högkvarter. Ayub hade också gjort den till sin huvudstad, delvis därför att han inte ville vara för långt borta från armén, men också därför att han försökte avpolitisera nationen och Karachis starka politiska traditioner hämmade denna utveckling. Rawalpindi hade inga politiska traditioner och under tidigare politiska studentrevolter hade staden i stort sett förblivit passiv. De politiskt aktiva betraktade den som en död stad och de blev ännu mer pessimistiska när Ayub gjorde den till Pakistans huvudstad och förde dit sitt hov av byråkrater, lismare, karriärister och opportunisterna, för att göra den till ett om möjligt ännu starkare fäste för etablissemangen. Det verkade emellertid stimulerande på studenterna och andra samhällsgrupper. De kunde inte längre ignorera diktaturens ogärningar, som nu ägde rum inför deras egna ögon. Studenterna blev gradvis alltmer politiskt medvetna, men graden av deras kampberedskap den 7 november 1968 överraskade hela landet. Rawalpindi hade plötsligt fått nytt liv, och det på ett sätt som gjorde att inte ens diktaturens censurerade press helt kunde dölja vad som hänt.

Den lokala byråkratin var helt oförberedd på demonstrationen. När studenterna från Gordon College marscherade mot civisekretariatets byrå rymde kommissarien fältet och bad sin vice kommissarie att underhandla med studenterna. Denne befann sig i ett dilemma. Han hade sänt all tillgänglig polis till polytekniska högskolan med anledning av Bhuttos ankomst och därför kom han själv ut för att tala till studenterna. Men dessa ville, som de sade, träffa 'en högre auktoritet'. Vice kommissarien upplyste dem då om att han hade kommit ensam för att träffa dem medan han kunde ha tagit med sig ett helt uppbåd poliser för att ta itu med dem. Det

¹ Under de veckor som föregick utbrottet i Rawalpindi hade studenterna i Karachi strejkat för i huvudsak ekonomiska krav. Flera skolor och universitet i Karachi hade stängts av regeringen.

retade studenterna, inte minst därför att de visste att det var lögn, så att de drog av vice kommissarien hans byxor och gav honom stryk. De skulle fortsätta att demonstrera tills deras krav tillgodosattes och de var beredda att diskutera dessa krav endast med någon som hade auktoritet nog för att tillgodose dem. Därefter tågade studenterna mot hotel Intercontinental för att tala med Bhutto. Utanför hotellet hejdades de av polisen men sedan studenterna kastat några stenar tog den sitt förnuft till fånga och studenterna tilläts komma in på hotellets område. De hade marscherat hela dagen och var nu trötta och hungriga. De gick utan ceremonier löst på hotellets grönsaksträdgård och stillade sin hunger med rädisor, vars stjälkar de respektlöst kastade på polisofficerarna som var stationerade bredvid. En del av de otåligaste tröttnade på att vänta och anslöt sig till studenterna från polytekniska högskolan som alltjämt väntade på Bhutto några kilometer längre bort.

Vid högskolan hade Bhutto inte fått tala inför studenterna och strax efter det att han kört mot Intercontinental utbytte dessa hårda ord med polisen. Utan någon annan provokation öppnade polisen, som var fullt beväpnad med gevär, batonger och tårgasbomber eld. En kula träffade en sjuttonårig student, Abdul Hamid, som dog på fläcken. De förbittrade studenterna slog tillbaka med tegelstenar och gatstenar och det blev förluster på båda sidor.

Under tiden hade studenterna utanför hotellet ställt upp sig på led för att ta emot Bhutto. Polisen gav dem order att skingra sig. Sedan de vägrat kastade polisen tårgasbomber och gjorde en brutal attack med batongerna, varvid flera studenter skadades. En del studenter rusade in i hotellets vestibul, som nu var fylld av tårgas. Andra stenade hotellet framifrån, medan en liten kommandogrupp gick till angrepp bakifrån och kastade sten mot några amerikanska diplomater som solade sig nära swimming-poolen. Till slut lyckades polisen driva bort studenterna från hotellområdet.

På vägen tillbaka sprang studenterna i riktning mot den statliga transporttjänstens buss-terminal. Bussförarna trodde att de skulle angripas och beväpnade sig med tegelstenar som de kastade mot de framryckande studenterna. Några av bussförarna grep en del studenter och pryglade dem. I sitt raseri började studenterna stena och sätta eld på bussarna. Det var det enda intermezzo under vilket studenter kom i strid med arbetarna, och det berodde bara på ett missförstånd, som bussförarna senare medgav. Följden blev emellertid att under hela resningen inte en enda av den statliga transporttjänstens bussar gick säker och under de följande månaderna antändes de vid den ringaste provokation.

Spänningen steg i Rawalpindi vid nyheten om polisens eldgivning mot studenterna. Tio års bitterhet och besvikelser tycktes ha fått sin utlösning i händelserna den 7 november 1968. Folket greps av vrede. Studenternas isolering från kampen ute i världen, som var en följd av de reaktionära kursplanerna i skolor och universitet samt presscensuren, kanske förklarar det faktum att inte en enda studentledare insåg den 7 novembers symboliska betydelse: det var den ryska revolutionens årsdag.

På kvällen samlades stora människoskaror på gatorna och en olycksbådande tystnad rådde i den annars bullersamma staden. Beväpnade poliser i stålhelmar var stationerade vid alla huvudgator och arméenheter bevakade presidentens palats.

Medan blod hade utgjutits på Rawalpindis gator gladdes sig Pakistans president som 'gammal vän och beundrare' åt valet av president Nixon.¹

Nästa dag publicerade regeringens organ *Pakistan Times* en ledare som välkomnade valet av

¹ *Pakistan Times*, 8 november 1968.

Nixon och en artikel på samma sida som försvarade förbudet mot utländska tidskrifter av 'subversiv karaktär' men tidningen nämnde inte ens att en student hade dödats.¹

Efter sina sammanstötningar med polisen den första dagen, under vilka studenterna lidit ett taktiskt nederlag, började de omgruppera sina styrkor. Endast studenter från polytekniska högskolan och Gordon College hade deltagit i den första demonstrationen, men samma kväll hade man kontaktat ordförandena och sekreterarna i alla lokala högskolor. De träffades denna natt i Raja Anwars rum i Gordon College, i en atmosfär av kampberedskap som nedtonades av sorgen över en kamrats död. Man beslöt att nästa morgon trotsa regeringens förbud mot demonstrationer, möten och församlingar av fler än fyra människor och att ett sorgetåg skulle organiseras.

Regeringen beslöt att stänga alla skolor och universitet, däribland polytekniska högskolan, på 'obestämd tid'. När detta skett tidigare hade de flesta studenterna fogat sig och stannat borta. Men denna gång beslöt de trotsa regeringen och stanna kvar i Rawalpindi.

Nästa morgon samlades över tiotusen studenter på Government Colleges område. Gordon College hade stängts av polisen, som kastade tårgasgranater för att skingra studenterna och hotade dem med allvarliga repressalier om de lämnade området och tågade ut på gatorna.

Studenterna lämnade då skolan bakvägen i smågrupper, gick en omväg till staden och samlades åter i centrum. För första gången brändes porträtt av Ayub offentligt i Rawalpindi. Varje skyltfönster som visade ett fotografi av diktatorn krossades och inom ett par timmar fanns det inte ett enda fotografi av honom kvar längs stadens huvudgator. Privatbilar stoppades och passagerarna tvingades ut och ropa Ayub-fientliga paroller. Studenterna uttryckte det klasshat som det stora flertalet av proletärerna i Rawalpindi kände mot de besuttna.

När studenterna tågade genom stadens affärskvarter utropade de paroller med krav om att priserna på socker och mjöl skulle sänkas. Priserna hade stigit skyhögt under de senaste månaderna och under några dagar hade sockret helt försvunnit från butikerna. Det såldes på svarta börsen. Arbetslösa arbetare och andra invånare anslöt sig till studenterna som flera gånger hade sammanstötningar med polisen – men denna gång inlät de sig i strid endast när styrkeförhållandena var gynnsamma. I sitt hat mot privategendomen angrep de flera banker och ibland de mest pråliga privathusen. Alltefter som dagen fortskred förenade sig ett växande antal arbetare och småborgare med dem och klockan 8 på kvällen den 8 november 1968 pågick demonstrationerna i hela staden. Raja Anwar har till författaren sagt att om det hade funnits en väldisciplinerad revolutionär organisation kunde den med massornas stöd ha erövrat Rawalpindi. Det hade stor symbolisk betydelse att Rawalpindi var arméns högkvarter och Pakistans interimistiska huvudstad. Myndigheterna hade helt förlorat kontrollen över staden.

Arbetare och studenter avlade oväntade besök hos ledande medlemmar av konventionens muhammedanska förbund och tvingade dem att brännmärka regimen. Den civila förvaltningen kunde inte längre reda sig och armén tillkallades för att kontrollera vissa nyckelpunkter i staden. Några timmar senare infördes utegångsförbud och eftersom studenterna inte var verkligt organiserade kunde de inte trotsa det. Massorna skingrades och natten förflöt utan intermezzon.

Samma dag som människor dödades på gatorna sade informationsminister Khwaja

¹ Ibid.

Shahabudin vid ett möte att 'folket åtnjuter full demokrati i Pakistan liksom i varje annat demokratiskt land i världen'.¹ En dag senare betecknade den amerikanske presidenten, Lyndon B. Johnson, Pakistan som 'ett föredöme av dynamisk utveckling under president Ayubs kloka och konstruktiva ledning'. Men den kinesiska regeringen kunde inte överträffas. Chefen för Kinesiska folkets befrielsearmés generalstab höll ett tal vid en bankett för den pakistanska arméns överbefälhavare, general Yahya Khan, som var den kinesiska regeringens gäst i Peking. Medan pakistanska arméenheter i Rawalpindi hjälpte till att slå ner massorna sade general Huang Yung-sheng:

'Vänskapen och samarbetet mellan våra två länder har utvecklats oavbrutet under de senaste åren och det har varit alltfler vänskapliga kontakter mellan våra båda länders väpnade styrkor ... under de senaste åren har det pakistanska folket under president Ayub kämpat oavslåttligt för att värna det nationella oberoendet.'²

Nästa dag ägde inga demonstrationer rum men polisen dödade två åskådare vilka de igenkände som deltagare i de tidigare demonstrationerna. De två kropparna släpades genom gatorna för att avskräcka andra demonstranter. Enligt *Pakistan Times* var en av de dödade 'tjänsteman vid någon statlig byrå' och han hade skjutits medan 'han var på väg med mat åt sin sjuke far som intagits på garnisonsjukhuset. Det andra offrets identitet har inte kunnat fastställas.'³

Revoluten spred sig snart till några av Västpakiastans skolor. Den sjuttonårige studentens död framkallade solidaritetsdemonstrationer av studenterna i Multan, Karachi, Jhelum, Lahore, Peshawar, Hyderabad och Gujar Khan trots att flera av deras ledare häktats i kraft av förordningen av år 1960 om den allmänna ordningens upprätthållande. Regeringen beslöt att stänga alla högskolor, universitet och skolor i dessa städer, i förhoppningen att studenterna skulle hålla sig undan och demonstrationerna upphöra. Denna åtgärd kunde ha lyckats några år tidigare, men nu var studenterna inte ensamma. Alltfler arbetare och småborgare anslöt sig till dem. Det hade redan blivit klart att det inte var frågan om en vanlig studentrevolt. Studenternas resning hade anslagit en sträng i arbetarnas och de fattiga stadsbornas hjärtan.

Regeringen i Rawalpindi var tydligen omedveten om detta. Den underskattade resningens styrka och trodde att studenterna antingen kunde krossas i tystnad eller köpas. Denna politik hade alltid lyckats tidigare och myndigheterna såg ingen orsak till att den inte skulle bli framgångsrik även i november 1968. De föredrog att glömma realiteterna bakom 'utvecklingens årtionde' som de nyss firat, de brydde sig inte om livsmedelskrisen därför att de inte berördes av den och de överskattade arméns avskräckande makt liksom dess förmåga och vilja att försvara president Ayub och hans regim. Det föll dem inte in att de var i allvarlig fara.

Den 10 november skulle president Ayub tala i Peshawar, den största staden i Nordvästra gränsprovinsen, där det nationalistiska Moskva-orienterade nationella Awami-partiet var tämligen starkt. Det hade alltid rätt en stark opinion mot En enhet i detta område, som också hade antiimperialistiska kamptraditioner från det brittiska väldets tid. En del av Ayubs klokaste rådgivare föreslog att han med tanke på resningen nyligen skulle avstå från mötet i Peshawar, men de politiker som stödde Ayub i provinsen tryckte på och försäkrade honom att allt skulle gå bra. Den främste av dessa politiker var Nawanzada Abdul Ghafoor Khan av Hoti, ägare till en stor trust av sockerfabriker, vars blotta åsyn var nog för att skingra ett

¹ Ibid. 10 november 1968.

² Ibid. 10 november 1968.

³ *Pakistan Times*, 10 november 1968. Vad tidningen inte avslöjade var att det var polisen som 'oavsiktligt' dödat tjänstemannen tillhörande 'någon statlig byrå'. Denna byrå var polisens egen underrättelsebyrå!

offentligt möte. Ayub beslöt att ställa upp. Han var så isolerad från verkligheten att han kunde intalas att demonstranterna bara var små grupper av politiserande studenter och att regeringen inte hade något att frukta.

När Ayub kom till Peshawar mottogs han av demonstrerande studenter. Sammanstötningar mellan dem och polisen ägde rum i hela staden. Publiken på Ayubs möte bestod till stor del av civilklädda poliser, medlemmar av konventionens muhammedanska förbund, lokala gods-ägare och deras arrendatorer, som hade tvingats att inställa sig, samt talrika lejda utropare av leven för Ayub. En del studenter hade också lyckats ta sig igenom polisens säkerhetskedjor. Så snart Ayub kom till mötesplatsen visade det sig att allt inte stod väl till. Fientliga paroller utropades mot Ayub liksom mot miljonären Ghafoor, vilken hälsades som 'sockertjuv'. Sedan Ghafoor avslutat sitt välkomsttal reste sig en ung student och avlossade två skott mot Ayub. Ett allmänt tumult uppstod. Ayub gömde sig bakom en soffa på tribunen medan en av hans söner kastade sig ovanpå honom. Studenten arresterades och bortfördes men Ayub förblev länge liggande bakom soffan. Sedan hans anhängare försäkrat honom att faran var över dök han fram från sitt gömställe men lämnade snart mötet och begav sig till guvernörens palats, skakad och uppriven. Studenten, Hashim Umar Zai, erkände men sade att han beklagade att han inte lyckats döda den tyrann som så länge förtryckt folket.

Samtidigt som Ayubs möte slutade med fiasko demonstrerade studenter och arbetare i Nowshera mot regimen. De genomletade Nowshera Club, ett tillhåll för ämbetsmän och andra privilegierade skikt i Nowshera. Polisen öppnade eld, dödade en student och sårade en annan svårt, men striden fortsatte och armén måste tillkallas. I Charsadda, en förstad till Peshawar, tågade studenter och arbetare till sockerfabriken, där de brände upp en del av pärmarna i disponentens kontor och förstörde inredningen. Resningen spred sig till alltfler städer i Västpakistan och kravaller ägde rum i Bahawalnagar, Sarghoda och Nawabshah.

Ayub började inse det allvarliga i situationen men trodde alltjämt att han kunde behärska den genom undertryckningsåtgärder. Mest oroades han av att Punjab, som hittills varit lojalt, också blev skådeplats för oroligheter. Som Bhutto uttryckte det hade denna provins ändrat sin hållning 'från negativ underkastelse till positiv fientlighet'. Men andra representanter för etablissemanget tycktes alltjämt leva i en drömvärld. Ett exempel på deras fantastiska föreställningar gavs av presidenten för Pakistans högsta domstol, Fazle Akbar, som försökte kyla av studenternas politiska iver med rådet att 'ägna en del av sin tid åt tjänst i Röda korset'.¹ I en stund då många studenter var i stort behov av en första hjälp ute på gatorna hade detta råd en egendomlig klang. Även bourgeoisin förblev lyckligt insövd i sin självbelåtenhet i sitt eget isolerade hörn av Pakistan. Den tycktes omedveten om att själva dess existens hotades och fortsatte att bevista modevisningarna i Intercontinental Hotel i Lahore, varifrån en tidning, som också berättade om våldsamma gatudemonstrationer, rapporterade:

'Mannekängerna fick ett varmt mottagande från den eleganta publiken när de rörde sig fram och tillbaka på den starkt belysta plattformen och demonstrerade modellerna. Några av de kreaturer som den applåderade särskilt var "Romantica", "Rajas lösen", "Havsnyf" och "Hello Officer". 1969 års "look" karakteriseras av en blandning av mjukt och strängt.'²

Regeringen hade träffat beslut om sitt eget politiska mode och det var nu en blandning av strängt och enfaldigt. Liksom andra härskande klasser i världen trodde den byråkratiska klick som styrde Pakistan att de skulle kunna lösa 'problemet' genom att undanröja en del av

¹ *Pakistan Times*, 11 november 1968.

² *Pakistan Times*, 11 november 1968.

‘bråkmakarna’. Den härskande klassen kunde inte förstå att det system som de representerade innehöll fröna till dess egen undergång och föredrog att ge enskilda personer skulden. Följaktligen arresterade Pakistans regering onsdagen den 13 november ordföranden för folkets parti, Bhutto, ordföranden för det Moskva-orienterade nationella Awamipartiet, Wali Khan, samt några av deras anhängare. Västpakistanens guvernör, general Musa, förklarade arresteringarna i radion:

‘Det finns en gräns för allt. Denna morgon arresterades några av denna laglösa rörelses anstiftare. Jag vill göra klart att om några anhängare eller kumpaner till dessa personer söker bryta mot lagen kommer stränga åtgärder att vidtas mot dem. Regeringen kommer inte att tillåta något slag av ordning. Medborgarna kan lita på att regeringen kommer att göra allt för deras sak.’¹

Guvernör Musa och varje minister i centralregeringen eller provinsregeringarna som ville vinna chefens bevägenhet ägnade sig åt en smådekampanj mot Bhutto. De enda partier som förutom hans eget fördömde hans arrestering var det Moskva-orienterade NAP i Västpakistan samt båda NAP-grupperna och Awami-förbundet i Östpakistan. Folket trodde emellertid inte att regeringen organiserade dessa repressalier för dess skull.

I Lahore demonstrerade studenter och jurister, i Multan stenade studenter och arbetare, som skulle möta Bhutto, tåget när de fick veta att han arresterats. Under de närmast följande dagarna fick arresteringarna allvarliga återverkningar i hela Västpakistan och ingen satte någon tilltro till regeringens löjeväckande propagandauttalanden.

Det brittiska etablissemangets organ missuppfattade situationen fullständigt och fortsatte att stödja Ayub, i tron att han skulle överleva ‘bråken’. *The Times* hade understött militärdiktaturen i Pakistan i vått och torrt (det var naturligtvis en helt annan sak med Nkrumahs Ghana!). En av *The Times* ‘Asienexperter’, Neville Maxwell, förbigick i en artikel fullständigt de sociala orsakerna till explosionen i Pakistan:

‘Bortsett från stabiliteten (som hans motståndare naturligtvis häcklar som politisk kvävning) har Ayubs årtionde bevittnat en ökning med 20 procent av inkomsten per capita, en ökning av industriproduktionen med omkring 50 procent och en fördubbling av exporten. Livsmedelsproduktionen i Västpakistan har under de två senaste åren verkligen tagit fart genom de nya vetesorterna och den stora driven för privat anläggning av rörbrunnar ... Eftersom det politiska missnöjet i Västpakistan är ytligt, begränsat till städerna och utan ledare kommer regeringen inte att ha några svårigheter att stilla den nuvarande oron, även om den skulle väckas upp igen på grund av mr Bhuttos arrestering.’²

Det var tydligen inte nog med en Ayub-vänlig artikel på ledarsidan, utan Times publicerade också till hans förmån en ledare i vilken det hette:

‘Det är naturligtvis beklagligt att den politiska oppositionen skall behandlas på detta sätt, ännu efter tio år av god politisk ordning. Det kunde tänkas att patienten nu kunde ha riskerat en lätt politisk injektion utan att det hotat den regim som gett landet ett rejält mått av ordning och framsteg. Det tycker tydligen inte president Ayub och han har antagligen rätt ... Den vänskap som han [Bhutto] främst omhuldade när han tjänstgjorde som Pakistans utrikesminister var Kinns ... Enbart i detta avseende är undertryckandet av mr Bhuttos aktivitet välgörande.’³

Det vore svårt att överträffa hyckleriet i denna ledare, bortsett från oriktigheterna i den. Men tidningen företrädde ju den härskande klassens intressen i Storbritannien. Att erkänna att våld

¹ *Pakistan Times*, 14 november 1968.

² *The Times* (London), 14 november 1968.

³ *The Times* (London), 14 november 1968.

för att störta en tyrann kunde rättfärdigas skulle göra det inkonsekvent att motsätta sig våld under något framtida skede i själva England.

Mr Bhutto betraktade förvisso inte sitt läge som 'välgörande'. Han hade arresterats i kraft av DPR (Försvaret av Pakistans förordningar) och anklagats för att 'uppegga massorna, särskilt till att kränka lagen och skapa oordning på ett sätt som skadade den allmänna säkerheten och Pakistans intressen'. Efter sin arrestering inlämnade Bhutto en petition till Västpakistanens högsta domstol i vilken han bestred regeringens rätt att arrestera honom. Hans edliga försäkran innehöll intressanta upplysningar om de metoder som diktaturen använde först för att söka vinna honom över på sin sida och sedan för att göra slut på honom politiskt. I sin skrivelse avvisade Bhutto anklagelsen att han skulle ha predikat våld och hävdade att hans metoder överensstämde med författningen. Det var diktaturen som brukade våld. Han räknade upp de olika sätt på vilka han ansatts av Ayubs regim:

- a) Våldsamma fysiska angrepp på min person.
- b) Försök att beröva mig och min familj våra egendomsrättigheter.
- c) Förfalskade mål och inblandning i rättens beslut.
- d) Personliga förföljelser med andra medel.
- e) Inblandning i min politiska verksamhet och angrepp mot mina politiska anhängare.
- f) Förföljelser mot mina vänner, familjemedlemmar och anställda.
- g) Misshandel i fängelset även under rättsligt förvar.¹

Bhutto konkretiserade dessa punkter. Deras sanning kan inte bestridas av någon som känner till de metoder som den härskande klassen använt alltsedan den brittiska imperialismens dagar. De pakistanska byråkrater som är ansvariga för förföljelserna mot oppositionella politiker har inte stor fantasi. En rundresa till Sydafrika eller Grekland skulle lära dem åtskilligt om de nya metoderna att behandla politiska motståndare.

Byråkraterna handlade i själva verket som om de hade velat öka Bhuttos popularitet bland studenterna. Vad folket beträffar så innebar det faktum att alla som angrep Bhutto var servila medelmåttor att denne måste ha rätt. Det fanns en viss logik i dessa slutsatser. Vad man än kunde anföra mot Bhuttos åsikter kunde ingen förneka att han förtjänade stöd i sin kampanj mot Ayub – så länge som inga illusioner skapades om att folkpartiet skulle leda massorna mot ett socialistiskt Pakistan: Bhutto gjorde aldrig anspråk på att vara något mer än en socialdemokrat av skandinavisk typ² och de som påstår något annat gör både honom och socialismen en otjänst. Det bör emellertid understrykas att Bhutto var ett huvud högre än flertalet av de politiker på högerflygeln som anslöt sig till rörelsen mot Ayub sedan denna redan kommit i gång.

¹ *Affidavit of Bhutto*, i Västpakistanens högsta domstol, i skriven petition nr 1794 år 1968. Senare publicerad som dokument av folkpartiet.

² I en broschyr som hans parti publicerade i juni 1968, *Political Situation in Pakistan*, framlägger Bhutto klart sin uppfattning om socialismen: 'Den socialism som är tillämplig på Pakistan skulle överensstämma med dess ideologi och förbli demokratisk till sin karaktär. Inga diktat från utlandet kan godtas. Om det finns en skandinavisk form av socialism finns det inget skäl varför det inte skulle finnas en pakistansk form av socialism som passar vårt väsen ... Islam och socialismens principer strider inte mot varandra. Islam förkunnar likaberättigande och socialismen är den moderna metoden för att uppnå det.' Bhutto har säkert vid skilda tidpunkter ångrat att han någonsin använt ordet 'socialism', eftersom han varit så på sin vakt mot det sedan dess. Man kan emellertid inte förneka att han genom att bruka det skapat ett väldigt intresse för de socialistiska idéerna, som varken han själv eller hans parti kan förklara.

Bhuttos arrestering ledde till att en annan 'politisk ledare' framträdde inom oppositionens led. Marskalk Asghar Khan hade varit chef för Pakistans flygvapen och hans förbindelser med de väpnade styrkorna ökade hans attraktion bland massorna. Ashgar hade varit Ayubs lojale anhängare och blivit känd som en av de få icke-korrumperade männen i dennes krets, men nu misstänkliggjordes hans motiv och medlemmar av Ayubs fraktion påstod att han kände sig sårad därför att han efter sin avgång 1965 inte utnämnts till försvarsminister.

Det hedrar vänsterflygeln i Västpakistan att de från början var reserverade mot flygmarskalken. Hans tidigare intima förbindelser med USA gjorde honom misstänkt och hans vägran att kommentera utrikespolitiken ökade dess misstänksamhet. Dessutom hade han tillåtits att i den av regeringen kontrollerade pressen publicera flera artiklar i vilka regimen kritiserades. Många ansåg att han skickats in på den politiska scenen av USA eller av krafter som stod i förbund med USA i Pakistan, för att utmana och överta 'ledningen' från Bhutto. Ashgar Khan själv påstod att han hade beslutat sig för att aktivt bekämpa Ayubs regim därför att 'det nu stod så illa till att ingen människa med självaktning kunde förbli tyst ... Vi har i dag en mycket egenartad atmosfär i landet. Telefonerna avlyssnas och den allmänna opinionen är klavbunden.'¹

Många observatörer av pakistansk politik menade att detta läge rått sedan minst tio år tillbaka och i vissa avseenden gick ännu längre tillbaka. Ashgar Khan utnyttjades emellertid som symbol för en snabbt växande massrörelse mot diktaturen. I början ställde sig flygmarskalken 'över' de politiska partierna, men han tvingades snart identifiera sig med några av högerflygelns ledare. Hans följande utveckling blev ett klart belägg för att vänsterns misstankar var grundade.

Under tiden fortsatte kampen oförminskat och resningen spred sig från den ena staden till den andra. Även landsbygden berördes. I en del byskolor lämnade barnen klassrummet för att gå ut och ropa Ayub-fientliga slagord och en del av dem stenade bussarna som kom från staden, men kampen fick ingen verklig spridning utanför städerna. Det blev ingen massmobilisering av bönderna förrän ett par månader senare.

I Rawalpindi försökte regeringen med desperata åtgärder att göra slut på kampen. Det var verkligt pinsamt för Ayub att förödmjukas inför utländska diplomater och journalister. Allt det omsorgsfulla arbete som hans propagandaapparat utomlands nedlagt förstördes av de pakistanska studenternas aktioner. Mellan den första och den andra upprorsvågen i Rawalpindi prövade regeringen två olika metoder. För det första sökte den skrämja studentledarna genom att arrester dem och hota med att de skulle ställas till ansvar för attentatet mot Ayub i Peshawar. En del av dem blev svårt misshandlade i fängelset men de vägrade att göra några medgivanden förrän deras krav tillgodosetts. Sedan försökte regimen med en ny taktik: den frigav dem och sökte underhandla. Studenterna framlade en lista med omfattande krav som rörde undervisningen, varpå myndigheterna begärde tid för att överväga dem. Studenterna samtyckte under förutsättningen att läroanstalterna öppnades igen – de började känna sig isolerade utan den stora studentkåren bakom sig och eftersom deras enda förbindelse med den var studentförbunden var de rädda för att rörelsen skulle dö ut om högskolorna inte öppnades igen. De förband sig att fortsätta förhandla med regeringen och inte kalla till några massdemonstrationer. De planerade i själva verket motsatsen. Byråkratin föll i fällan. Den 26 november 1968 öppnades åter alla läroanstalter i Rawalpindi. Studentledarna sammankallade omedelbart generalförsamlingar som diskuterade läget och

¹ *The Times*, 20 november 1968.

sedan gick studenterna ut på gatorna.

Det var någonting paradoxalt med studentrörelsen i Rawalpindi. Studenternas krav begränsades medvetet till undervisningen och var till sin karaktär reformistiska. Men i praktiken hade studenterna blivit en stark politisk makt och deras paroller, liksom en del tal av deras ledare (framför allt de som hölls av Raja Anwar och Hissamul Haque) var revolutionära. Denna motsättning i studenternas sinnesförfattning hade orsakats av regeringens propaganda under årens lopp: de borde inte intressera sig för politiken, de skulle endast tänka på sina studier och studenter som deltog i politiken manipulerades uppenbarligen av fördärvade politiker. I stället för att understryka sin rätt att bedriva politisk verksamhet föll de undan för den härskande klassens ideologi och avstod från revolutionära krav.

Deras aktioner var emellertid viktigare än deras uttalanden och de visade en föredömlig beslutsamhet och heroism. De betraktade demonstrationen den 26 november som en propagandaövning för att för de arbetande massorna klargöra att de utkämpade samma kamp och bad dem att ansluta sig till den. Den var också från början en fredlig demonstration, fastän polisen öppnade eld mot den när den just var över och dödade en åskådare. Dess historiska betydelse låg däri att studenterna manade till generalstrejk i Rawalpindi den 29 november 1968 och bad arbetarna, affärsinnehavarna och de arbetslösa att ansluta sig till den.

Samma dag genomfördes oavbrutna demonstrationer och strider mellan studenter och arbetare i hela provinsen. I Peshawar angrep studenterna USA:s informationsbibliotek. Våldsamma demonstrationer ägde rum i Bahawalpur, där muhammedanska förbundets lokaler angreps och antändes, och i Abbotabad, en mindre rekreativort där Ayub varje sommar tillbringade de hetaste månaderna. Etthundra kvinnor tågade omkring 100 engelska mil från Sargodha till Lahore för att ansluta sig till en protest mot regeringen. Fler städer indrogs i aktionerna och demonstrationer ägde rum i Sheikpura, Sialkot, Gujranwala, Gujrat och Havelian – en del av dessa städer räknade inte mer än 10 000 invånare.

Regimens apologeter skröt med att studenternas revolt snart skulle lägga sig. Behövde regeringen alltjämt övertygas om att det tvärtom var regimen som höll på att falla samman behövde den bara studera studentdemonstrationen i Rawalpindi den 29 november. Studenterna hade som förut nämnts manat till generalstrejk. Regeringens vilseledande och falska meddelanden, enligt vilka generalstrejken avblåsts, lurade ingen. Pressen och radion hade ljugit så länge att de misstroddes allmänt. Arbetarna besvarade studenternas appell. En fullständig generalstrejk genomfördes i Rawalpindi, troligen för första gången i stadens historia. Hela befolkningen tycktes ha strömmat ut på gatorna för att förena sig med studenterna. Det var polisen som beslutade inleda strid. 'I vad som tycktes vara ett onödigt tillgripande av våld gick polisen till angrepp mot åskådarmassorna för att rensa gatorna. Hundratals demonstranter vände sig då mot polisen och överöste den med stenar.'¹

Sammanstötningarna pågick i över sex timmar. Grupper av studenter och arbetare angrep flera polisstationer och antände minst två av dem. Armén tillkallades för att avpatrullera järnvägsstationen och en del av huvudstråken. Det faktum att det inte fanns någon revolutionär organisation uteslöt emellertid ännu en gång en samlad ansträngning för en total resning.

Stora delar av Rawalpindi stod i flera timmar utanför regeringens kontroll men den fortsatte med sina blinda angrepp mot oppositionen, och avslöjade därmed den härskande klassens bristande erfarenheter. Ur revolutionärernas synvinkel var det ett idealiskt förhållande. Efter

¹ *The Times*, London, 30 november 1968.

studenternas och arbetarnas första förenade aktioner i Västpakistan den 29 november spred sig den revolutionära rörelsen som en okontrollerbar brand ända till Östpakistan, hundratals kilometer längre bort. Här ändrades styrkeförhållandena och rörelsens karaktär radikalt.

6. Revolten sprider sig

‘Vi är inte alls rädda för ruiner. Vi kommer att ärva jorden. Det finns ingen som helst tvekan om det. Bourgeoisin må härja och förstöra sin egen värld innan den lämnar historiens scen. Vi bär en ny värld i våra hjärtan. Denna värld växer fram i denna stund.’

Buenaventura Durutti, anarkistledare i spanska inbördeskriget.

Dacca och Östpakistan

I den östbengaliska kolonin, som alltsedan ‘oberoendet’ styrts från Västpakistan genom av centralregeringen tillsatta byråkrater och prokonsuler, hade det jäst länge. Perioden av militär och byråkratisk diktatur hade skärpt motsättningarna i Östpakistan. Efter sin överväldigande valseger 1954 hade den bengaliska medelklassen i praktiken förlorat sina medborgerliga rättigheter och de breda massorna hade lidit ännu mer av det förtryck som varit deras lott alltsedan Pakistans grundande.

Studentrörelsen och de intellektuella i Östpakistan hade alltid varit politiskt mer medvetna än sina motsvarigheter i Västpakistan. Bengalens studenter var de första som demonstrerade mot undantagstillståndet, men 1962 och 1963 hade de stått praktiskt taget ensamma och kuvats. År 1964 hade de varit synnerligen aktiva i miss Jinnahs kampanj, inte därför att de hade några illusioner om den gamla damens politiska åsikter, utan därför att hon hade blivit en fana för de krafter som kämpade mot den hatade diktaturen. Hennes nederlag hade som vi sett framkallat en allmän besvikelse, som var mest kännbar bland studenterna, kanske därför att det var de som främst drabbats av arresteringarna och tortyren.

När studentrevolten började i Rawalpindi tog studenterna i Östpakistan den inte alltför allvarligt. Av tidigare erfarenhet visste de att Västpakistan inte kunde upprätthålla en massomfattande politisk opposition mot Ayub. Den censurerade pressen gav heller inga detaljer om resningen, så att man i Dacca såg sig tvungen att vänta innan man fick en klar uppfattning av det politiska läget. När studenterna i Rawalpindi lyckades få till stånd en framgångsrik generalstrejk i staden förstod slutligen de politiskt medvetna elementen i Dacca att det var fråga om en allvarlig kamp och att diktaturen befann sig i svårigheter. Den verkliga kampen i Dacca började precis en månad efter resningen i Rawalpindi den 7 november (en del isolerade solidaritetsaktioner för rörelsen i Västpakistan förekom, men de var utan större betydelse). Den inspirerades otvivelaktigt av händelserna i Västpakistan, men motsättningarna i Östpakistan får inte underskattas i detta sammanhang. Det är möjligt att en explosion ägt rum i Östpakistan även om Västpakistan förhållit sig passivt.

Om Dacca är den politiska barometern för hela Östpakistan regleras den politiska temperaturen i själva Dacca av dess universitet. Ayubs regim var fullt medveten om detta och på dess initiativ organiserade och finansierade Monem Khans administration en regeringsvänlig studentsammanslutning kallad Nationella studentförbundet (NSF). Syftet med denna grupp, som bildades 1964, var inte att försvara regeringens ‘idéer’ politiskt, utan att rent fysiskt bekämpa all opposition mot regeringens politik i universitetet.

NSF-ledarna var Monem Khans favorithejdukar. En del av dem gick på universitetet endast för att terrorisera vänsterstudenterna. Ett växande antal våldsamma sammanstötningar mellan NSF och vänstergrupperna ägde rum under perioden före november 1968. Ledaren för NSF-

fraktionen var Saeedur Rehman, en sälle vars rum var dekorerat med knivar, revolverar, gevär osv. Det berättades att trafikpolisen gjorde honnör för honom varje morgon på hans väg till universitetet. Hans makt erkändes även av ministrarna i provinsregeringen och han var ansvarig endast inför guvernören Monem Khan.

Under fyra år hade Saeedur Rehman och hans gangsters förföljt vänsterstudenter med fullt stöd från och i samarbete med provinsens statsapparat. I oktober 1968 hade motsättningarna skärpts och situationen blivit olidlig, sedan många vänsterstudenter sårats av terroristerna. En grupp vänsterstudenter samlades och beslutade att möta våld med våld. En revolutionär kommandogrupp på fem studenter utvaldes för att avrätta gangstern och i slutet av november 1968 påträffades denne död.

Hans död fick symbolisk betydelse för de revolutionära studenterna i hela Östpakistan. I ett samtal med mig har den marxistiske studentledaren Mahbub Ullah framhållit: 'Alla progressiva studenter drog en suck av lättnad. Denna handling ingöt en viss tillförsikt bland studenterna eftersom de förstod att de kunde bekämpa reaktionärerna och förintä dem. Den skakade också moralen hos de reaktionära studenterna, som insåg att vänstern kunde slå tillbaka.'

De politiska partier som verkligen räknades i Östpakistan var Awamiförbundet, det vill säga Suhrawardys parti, som efter hans död letts av hans nära medarbetare Sheikh Mujibur Rehman, och nationella Awamipartiet, lett av Maulana Bhashani. På grund av närmandet mellan Pakistan och Kina hade den Peking-orienterade del av NAP som leddes av Bhashani praktiskt taget upphört med sin opposition mot president Ayub både i Öst- och i Västpakistan. De studenter som stödde Bhashani i Dacca var mycket besvärade av denna ändring i hans politik, särskilt inför Mujibur Rehman's anhängare. Mujibur Rehman's sexpunktsprogram för provinsautonomi hade lett till att han arresterats den 17 april 1966. Han hade frigetts mot borgen men åter arresterats strax efteråt. Den 7 juni hade framgångsrikt firats som protestdag för att stödja kravet om regional autonomi och sexpunktsprogrammet. NAP hade inte deltagit i dessa demonstrationer och förlorat en del av sin kredit, eftersom man inte kunde missta sig på deltagarnas Ayub-fientliga glöd. Tolv människor dödades och över sjuhundra arresterades under denna period. NAP:s motvilja mot att stödja dessa demonstrationer lämnade fältet öppet för de småborgerliga nationalisterna.

År 1968 misstänkte man således att Bhashanis NAP ännu en gång skulle inta en tvetydig hållning till den begynnande resningen och konstaterade att det Peking-orienterade NAP under en hel månad hållit sig undan kampen i Västpakistan. Bhashanis politiska instinkt visade sig emellertid starkare än defaitismen hos en del medlemmar av partiets politiska kommitté. Han insåg resningens betydelse och var besluten att återupprätta partiets politiska auktoritet.

Under de första decemberdagarna växte oron bland gemene man i Dacca. En militant del av stadens proletariat – taxichaufförerna – som hårt ansattes av polisen svarade med en serie blyxtstrejker som också spred sig till rickshaw-förarna. De uppvaktade Maulana Bhashani som samtyckte till att framföra deras krav. NAP i Dacca sammankallade den 6 december 1968 ett möte i Paltan Maidan, som samlade tusentals arbetare och studenter. Bhashani angrep här Ayub's regim i de mest förbittrade ordalag. Han krävde autonomi för provinsen och förklarade att folket aldrig kunde vinna sina rättigheter utan en massrörelse. Rickshaw-förarna vädjade till honom om att mana till generalstrejk i Dacca följande dag, vilket han samtyckte till, då han kände massornas tryck. Sedan andra partiledare ingripit ändrade emellertid Bhashani mening och sökte begränsa strejken till transportarbetarna. Då var det emellertid för sent.

Militanta studenter och arbetare gick runt i staden och spred maningen till generalstrejk. Tärningen hade kastats. Nästa dag, den 7 december 1968, utbröt generalstrejken och därmed revolten i Östpakistan.

Den leddes av Daccas proletariat och igångsattes under dess tryck av NAP. Det var förmodligen första gången som studentrörelsen i Dacca överflyglats politiskt av andra samhällsskikt. I ett försök att stoppa strejken hade regeringen tillgripit förordningen 144 (som förbjöd möten mellan fler än fyra personer), men det var naivt av den att tro att det kunde ha någon verkan. Byråkraternas föreställning att de kunde förekomma resningen bara genom att åberopa en lag var ett klart vittnesbörd om hur 'nära' de stod folket.

Den 7 december, när Daccas proletärer vid gatukorsningarna bevakade strejken, öppnade polisen och East Pakistan Rifles flera gånger eld. Det skedde utan förvarning och i en del fall utan föregående tårgasgranater som angav att kulor skulle följa. Tjugotre arbetare skadades, sex av dem allvarligt. Den förste bengalen som avled under denna kamp var en tjugoåttårig arbetare, Abdul Majid.

Vid ett massmöte i Dacca samma eftermiddag manade Mau-lana Bhashani till fortsatt generalstrejk nästa dag och ledde en demonstration av arbetare och studenter till regeringens palats. Den framgångsrika aktionen under ledning av Bhashani-fraktionen i NAP ställde en del frågor som formulerades av Daccas liberala söndagstidning *Holiday*. Tidningen välkomnade Bhashanis beslut att igångsätta en massrörelse men skrev:

'Oppositionspartiernas beteende under de gångna åren i allmänhet och de senaste månaderna i synnerhet har avslöjat en egendomlig negativism som hindrat en folkrörelse i varje del av landet. Bhashanis fraktion inom NAP hade fastnat i dessa hjulspår ... Det var därför bara naturligt att dess anseende bland folket skulle minska. De senaste rättelser som NAP gjort i fråga om sitt aktionsprogram har i viss mån återupprättat dess prestige. Men den tid som gått förlorad för en politisk rörelse kan knappast vinnas tillbaka.

Kan den nu åttioårige Bhashani göra det? Förmår han inspirera massorna och kanalisera folkets vrede i en väl ledd och väl organiserad politisk rörelse ... Det verkar som om Bhashani återupptäckt sig själv vid mötet i Paltan Maidan. Hans fördömande av regimen var entydigt, hans program för folket var realistiskt och hans maning att igångsätta en oavbruten kamp mot förtrycket – politiskt och ekonomiskt – kommer att vinna gehör bland de lidande massorna ...'¹

Bhashanis maning till generalstrejk den 19 december 1968 besvarades av arbetar- och studentmassorna i hela provinsen. En del NAP-ledare hade åter blivit ovilliga att kalla till generalstrejk, men de hade fjärrmat sig långt från folket. Endast Bhashani kunde följa med det snabbt växande radikala medvetandet. Inom loppet av tre dagar genomfördes tre framgångsrika generalstrejker i Dacca och två av dem spred sig till hela provinsen. Det blev klart även för de mest högerinriktade politiker att Ayub-regimens dagar var räknade. En del av rättorna började tänka högt om sina planer på att lämna det sjunkande skeppet.

Ayub valde själv att just vid denna tidpunkt besöka Dacca, varigenom han avledde poliskåren och arméenheter i Dacca för sitt personliga skydd. Han mottogs av förbittrade demonstranter och svarta fanor (en protestsymbol i Pakistan) vart han än kom – från flygplatsen till regeringens palats och tillbaka. Han hade kommit för att uppmuntra sina anhängare i nationalförsamlingen. Denna patetiska och groteska församling sammanträdde i Dacca. Aldrig har ett parlament syntts mer överflödigt, dess debatter mer betydelselösa och personerna inom det mer isolerade än nationalförsamlingen i Dacca medan massorna demonstrerade ute på stadens

¹ *Holiday*, 8 december 1968.

gator. Bland mycket annat krävde de fria val, men fick poliskulor till svar. Det föll inte ens folket in att marschera till nationalförsamlingen för att stena eller bränna ned den. Till och med de mest illitterata arbetare i Dacca visste hur skröplig institutionen var. Ayub lämnade Dacca som han kom, smygande som en slagen hund. Men han trodde alltjämt att han kunde segra.

Under tiden hade en journalist, Naeem Shahid, blivit skjuten och allvarligt sårad av en av Ayubs partigångsters, Sher Bahadur, som tagit illa vid sig av att journalisten skrivit om den verksamhet som bedrevs av de femhundra ligister under Sher Bahadurs befäl vilka skjutit på demonstrerande studenter och strejkande arbetare. Myndigheterna hade inte ens sökt ställa Sher Bahadur till ansvar. De befann sig i ett dilemma, eftersom han mycket väl kunde ha handlat på uppdrag av fredsdömaren i Rawalpindi, som uppmanat bourgeoisin att förbereda sig för självförsvar. Som protest beslöt hela journalistkåren att genomföra en landsomfattande strejk, som motvilligt understöddes även av de köpta skribenterna i de regeringskontrollerade tidningarna, och regeringen själv var maktlös gentemot dem. Den 11 december 1968 kom det inte ut några tidningar i Väst- och Östpakistan. I Östpakistan organiserade journalisterna möten på vilka pressfrihet krävdes och regimens orättfärdigheter fördömdes.

Awami-förbundet och den Bhashani-fientliga delen av NAP insåg att de höll på att överflyglas av Maulana Bhashani och sökte att återupprätta sin auktoritet genom att mana till generalstrejk den 14 december. Bhashani stödde uppmaningen och än en gång lamslogs provinsens ekonomiska liv. Från och med denna dag fortsatte kampen i Östpakistan av egen fart. Varje stad översvämmades av förbittrade arbetare och studenter som demonstrerade sitt hat mot regimen och det rådande systemet.

I de flesta fall stod studenterna för den politiska ledningen av demonstrationerna, men dessa fick sin klasskaraktär genom närvaron av tusentals arbetare, arbetslösa, sluminvånare, tiggare, gatpojkar, småtjuvar, skoputsare, gatumånglare – kort sagt de som pressen och bourgeoisin betecknade som 'huliganer, patrisk och dåliga element'. För dem var Ayub och hans hantlangare bara ett skum på ytan. De reste sig mot ett helt samhälle som beslutat att de skulle leva i yttersta fattigdom. De kunde inte formulera sina krav klart, men allt deras undertryckta hat och bitterhet mot systemet uttrycktes i gatustrider mot den borgerliga statens undertryckande krafter. När polisen öppnade eld mot studenterna sprang arbetarna och de fattiga inte tillbaka till sina ruckel, som de gjort många gånger tidigare, utan de stannade och kämpade skuldra vid skuldra med studenterna mot polisen och East Pakistan Rifles.

Det gick ingen skarp gräns mellan de jordlösa bönderna och de som demonstrerade i städerna. Många av städerna i Östpakistan liknar små öar i landsbygdens hav. De försämrade förhållandena på landsbygden hade tvingat ett växande antal småbönder att slå sig ner i stadens utkanter och då och då göra en kortare räd till centrum för att få tag i mat eller söka arbete. Under resningen deltog dessa bönder i demonstrationerna i städerna.

I ett medvetet försök att klarlägga situationen och dra in de stora bondemassorna utsände Maulana Bhashani en maning till bönderna att strejka den 29 december 1968 och att genomföra en Böndernas kravdag. Han hävdade att det var absolut nödvändigt att mobilisera bönderna i landet för att stödja rörelsen i städerna och manade till massdemonstrationer på landsbygden mot prisstegringarna, exploateringen och regeringens likgiltighet för det kroniska översvämningsproblemet. Att landsbygdsproletariatets massor deltog gjorde att resningen fick en helt annan karaktär än i Västpakistan, där bönderna, trots att de där förtrycktes ännu mer, inte mobiliserats.

Sedan en tid hade oron växt i vissa landsbygdsområden. Särskilt sockerrörsodlarna eggades att uttrycka det allmänna missnöjet. De priser som de fick från sockerfabrikanterna var skamligt låga. De begärde att det fastställda priset skulle höjas från 2 rupier till 4 rupier per *maund*. Bönderna hade också av regeringen förbjudits att tillverka *gur*, en sorts oraffinerat socker, för sina egna behov. Regeringen var fast beslutet att låta fabrikanterna få så höga profiter som möjligt i sina företag och för detta stod *gur*-tillverkningen i vägen. Eftersom bönderna inte hade råd att betala de fantasipriser som begärdes för sockret fortsatte de att tillverka sitt eget. Polisen beslagtogs den utrustning som användes för att tillverka *gur*, men bönderna belägrade polisstationerna i området, återerövrade sin utrustning och förde den med sig hem.

Bhashani var medveten om allt detta när han kallade till Böndernas kravdag. Än en gång visade sig hans politiska instinkt riktig. Stora bondemöten hölls i hela landet. Massarresteringar genomfördes i vissa områden och i en by, Hatirdia Bazaar, omkring femtio engelska mil från Dacca, öppnade polisen eld, varvid tre bönder dödades och flera andra sårades, återigen utan föregående varning. Studenterna vid den lokala högskolan hade gått ut i strejk för att stödja bönderna och arbetarna och när polisen sökte isolera och skingra ungdomarna hindrades de av stora bonde- och arbetarmassor.¹

Entusiasmen för denna rörelse växte på landsbygden. Maulana Bhashanis höga ålder – han var 86 år – hindrade honom inte från att ta en mycket aktiv del i bonderesningen. Han reste runt på landsbygden och uppmuntrade bönderna till militanta aktioner, däribland 'gherao' till byråkraternas residens för att tvinga dem att lyssna till folkets krav. (*Gherao* är en metod som först användes i Västbengalen. Från början innebar den att ett stort antal strejkande arbetare omringade fabriken och belägrade den tills deras krav tillgodosattes. Metoden betecknades som 'icke-våldsamt våld' och visade sig mycket effektiv.)

Böndernas krav var reformistiska och deras tillfällighetskaraktär framhölls inte. Man borde ha gjort klart för bönderna att agrarproblemet endast kunde lösas av proletarietets diktatur, både städernas och landsbygdens proletära diktatur. Därtill hade det emellertid krävts ett självständigt revolutionärt parti med marxistisk ideologi som verkade för arbetarnas och böndernas klassintressen, ett parti vars struktur inte var socialdemokratisk. Huvudproblemet för resningen i Östpakistan var att den subjektiva faktor som var nödvändig för att utnyttja situationen, i och för sig mogen för en socialistisk revolution, saknades.

Den enda organiserade kraften i Östpakistan var studentrörelsen i form av Studenternas aktionskommitté (SAC). I korthet var SAC:s bakgrund denna: efter delningen hade alla progressiva studenter anslutit sig till Östpakistan studentförbund (EPSL), men 1952 tyckte en del studentledare att denna höll på att bli alltför reaktionär. Efter den kamp i språkfrågan som behandlats i kapitel 2 splittrades EPSL och dess vänsterflygel organiserade sig i Östpakistan vänsterförbund (EPSU). Under tiden mellan 1952 och 1964 växte den ut till en väl etablerad organisation för de progressiva studenterna. År 1965, efter Ayubs 'valseger' över miss Jinnah, delades den upp i en Peking-orienterad och en Moskva-orienterad fraktion, med skilda meningar i en rad frågor. Den Moskva-orienterade fraktionen ansåg att den Peking-orienterade inte bekämpat Ayub tillräckligt energiskt under de senaste valen, på grund av regimens vänskapspolitik med Kina. Denna anklagelse kunde med fog resas mot de Peking-orienterade elementen i nationella Awami-partiet i både Öst- och Västpakistan, men i fråga om deras motsvarigheter i APSU var det rätt och slätt förtal. Rashed Khan Menin, en av maoist-fraktionens ledande talesmän, hade inga illusioner om Ayub-regimens klasskaraktär.

¹ *Pakistan Observer*, Dacca, 31 december 1968.

Han ville också stödja oppositionen, men framhöll helt riktigt att detta stöd måste förbindas med kritik av oppositionen och att kampen för demokratin måste betraktas som en övergångsetapp i kampen för socialismen. De meningsskiljaktigheter som rådde mellan de båda fraktionerna rörde sig om de olika analyserna av följande punkter:

1. Kampen för borgerlig demokrati. Vänstern hävdade att denna kamp visserligen var av största betydelse men att den måste betraktas som en del av kampen för socialismen. Högern invände att detta var det första skedet och att Pakistan för tillfället endast var moget för borgerlig demokrati. Det andra skedet skulle komma senare när folkets medvetande radikaliserats genom deltagande i kampen för demokrati. Högerflygelns argument var typiska för en mensjevnikisk-socialdemokratisk analys av läget. Denna ståndpunkt kunde endast leda till högeravvikelser och till att de som förfäktade den uppslukades av de borgerliga partierna.

2. Antiimperialismen och den fredliga samlevnaden. Högerflygeln trodde på teorin om den fredliga samlevnaden men inte på nödvändigheten av att bekämpa Förenta staternas imperialism. I praktiken motsatte den sig demonstrationer mot amerikanska Sjunde flottans uppträdande vid Indiens kuster och ställde häremot kampen för allmän rösträtt, varvid de såsom goda socialdemokrater mekaniskt skilde det ena från det andra. Vänsterflygeln hävdade att man inte fick glömma erfarenheterna av valsegern 1954, att det var oriktigt att bara efterlysa val utan att förbinda dessa med omfattande antiimperialistiska och anti-kapitalistiska krav. De vägrade att låta sig förvandlas till ett reformistiskt parti. En del av högerflygeln betraktade kampen mot imperialismen endast som en uppgift för propagandan: 'Lyndon Johnson finns ju inte i Indien, hur skall vi då bekämpa honom?' De vägrade också att inse den indiska 'demokratins' klasskaraktär eller att göra en sträng och kritisk analys av de kommunistiska regeringarna i de indiska delstaterna.

3. EPSU:s roll. Denna var klar och rättfram. Vänstern önskade göra EPSU till det ideologiska avantgardet och politisera alla dess medlemmar, medan högerflygeln föredrog status quo med en självutnämnd ideologisk ledning baserad i Dacca och med ett studentförbunds struktur. Det handlade om elitisk ekonomism mot revolutionär avantgardism.

Motsättningarna kunde inte biläggas och EPSU beslöt att dela upp sig. De båda riktningarna betecknades i den borgerliga pressen som Motia-gruppen av EPSU och Menon-gruppen av EPSU – ett typiskt försök att göra de politiska meningsskiljaktigheterna till personfrågor. Vi kommer här att beteckna dem som höger-EPSU och vänster-EPSU, vilket kan verka otympligt men i alla fall är ett försök till riktig karakteristik. Meningsskiljaktigheterna och splittringen mellan de båda organisationerna hindrade dock inte att de enades i vissa specifika syften.¹ EPSL stod nu helt under Awami-förbundets kontroll och hade engagerat sig för det sex-punktsprogram som framlagts av Sheikh Mujibur Rehman. Vänster-EPSU tvingades därmed bekämpa både höger-EPSU:s och EPSL:s politiska ståndpunkt.

Vänstern framlade krav som underströk kampens klasskaraktär i Pakistan och sammanband den med den internationella kampen mot imperialismen, men de båda andra grupperna var absoluta motståndare till detta och efter tre månaders diskussioner gick de skilda vägar. Enligt Menon 'var vårt syfte att både krossa Ayub och bekämpa USA:s imperialism och vi hävdade att det ena inte kunde skiljas från det andra'. Någon teoretisk enhet kunde inte återupprättas förrän de olika studentgrupperna fann sig själva enade i aktionerna mot Ayubs regim.

¹ Det är värt att notera att splittringen i den internationella kommunistiska rörelsen påverkade studentrörelsen innan den förorsakade splittringen inom det illegala KP i Östpakistan eller nationella Awami-partiet, i vilket de flesta kommunister ingick.

Sommaren 1967 rådde det stor oro i fråga om den regionala autonomi i Pakistan. Vänster-EPSU förklarade att det inte var en fråga om regional autonomi utan om nationell självbestämmanderätt.

Den 2 augusti 1967 hade studentgrupperna enat sig om att sända ut en maning till studentstrejk i Dacca. Den genomfördes med 99-procentig anslutning och ledde till regelrätta bataljer mellan studenter och polis. Framgången för denna ansträngning övertygade studentledarna om att de på allvar måste tänka på att samla sina resurser i kampen mot diktaturen och diskussioner mellan de olika fraktionerna inleddes åter.

Samtidigt kom den nationella frågan i brännpunkten genom centralregeringens beslut att angripa den nationella rörelsen genom ett konstruerat fall av 'konspiration'. En del pensionerade bengaliska flottofficerare hade i december 1957 arresterats därför att de skulle ha konspirerat tillsammans med Indien, liksom en del bengaliska soldater. Hustrun till en av flottofficerarna, Begum Hasina Kamaludin, fick efter stora svårigheter tillstånd att besöka sin make, och efteråt lämnade hon in en ansökan till Östpakistans högsta domstol om att denne skulle överföras till ett sjukhus eftersom hans liv var i fara efter den tortyr som polisen utsatt honom för. Kamaludin hade behandlats med elchocker, hans kropp hade genomstungits med järnspikar och het peppar inströts i såren för att framtvunga en bekännelse. Hans vägran hade lett till mera tortyr och han hade flera gånger förlorat medvetandet. Slutligen hade han praktiskt taget medvetelslös tvingats underteckna en bekännelse.

Den 16 december 1967 hade presidenten besökt Östpakistan och brännmärkt Awami-förbundet som ett parti av förrädare och de andra partierna som 'fiender till Pakistan'. Tre dagar senare arresterades en del av Awami-förbundets ledare. Sheikh Mujibur Rehman satt redan i fängelse och målet mot de pensionerade flottofficerarna och en del bengalisk armépersonal utvidgades till att omfatta Sheikh Mujibur Rehman och andra Awami-ledare. Det blev känt som Agarthala-fallet, därför att de åtalades sades ha besökt Agarthala, på andra sidan den indiska gränsen, för att konspirera med den indiska regeringen, men Mujibur Rehman betecknade det alltid som Islamabad-fallet eftersom 'det är där som denna konspiration utkläckts'. Regeringen hade tre syften: att diskreditera den nationella rörelsen i Östpakistan, att övertyga armén om att man inte kunde lita på bengalerna i de väpnade styrkorna och att driva ytterligare en kil mellan massorna i Västpakistan och Östpakistan. Agarthalafallet oroade en del ledare i EPSL, som kände sig isolerade, men båda fraktionerna av EPSU gav dem sitt fullständiga stöd och framhöll att det rörde sig om en komplott för att diskreditera oppositionen. Agarthala-fallet bidrog i själva verket till att föra grupperna närmare varandra och det blev grundvalen för den enhetsfront mot Ayubs diktatur som skulle få mäktiga återverkningar i Östpakistan under de närmaste åren.

Men även om studentfraktionerna närmade sig enheten kunde detsamma inte sägas om den utvecklade fackliga rörelsen i Östpakistan. Arbetarna deltog i allt större utsträckning i de skilda resningarna i Östpakistan, men endast få av dem var fackligt organiserade. Inte desto mindre spelade de fackliga kadren i fabriken en ledande roll för att mobilisera arbetarna och för att omintetgöra industriherrarnas försök att hindra den fackliga rörelsens utveckling och straffa militanta arbetare sedan en strejk upphört.

De indiska fackföreningarna hade ekonomistiska traditioner från det brittiska väldets dagar, då den brittiska regeringen såg till att de inte blev 'politiskt påverkade'. Naturligtvis delade inte de fackliga ledarna denna mening, men den brittiska ståndpunkten övertogs helt och hållet av den 'oberoende' regering som muhammedanska förbundet bildade efter delningen. Regeringen och storföretagarna finansierade sina egna fackföreningar och gynnade särskilda

fackföreningsledare. Alla de som däremot ville att arbetarna skulle engagera sig politiskt förföljdes och avskedades från sina anställningar.

År 1949 var den centrala fackliga organisationen i Östpakistan East Pakistan Federation of Labour, med Aftab Ali och Faiz Ahmed som ordförande respektive generalsekreterare. De två råkade i rent personlig motsättning, vilket ledde till bildande av en ny organisation med exakt samma namn och med Faiz Ahmed som ordförande. Vänstern fick inte sin egen fackliga organisation förrän 1957, då den upprättade East Pakistan Workers' Federation med Mohammed Toha som ordförande och Kazi Mohiudin som generalsekreterare.

I oktober 1958 var en av undantagsregimens första åtgärder i Östpakistan att förbjuda den senare organisationen (EPWF), stänga dess lokaler och beslagta alla dess dokument. Många av de fackliga ledarna gick under jorden. Sedan undantagslagarna officiellt upphävts 1962 dök de åter upp och började arbeta öppet. I oktober 1964 inkallade de vänsterorienterade fackföreningsmännen East Pakistan Workers' Convention, som klart fastställde de fackligt organiserade arbetarnas politiska roll. Ur denna konvention uppstod East Pakistan Workers' Council, vilken valde Mahbubul Hag till ordförande och Sirajul Hossain till generalsekreterare. Även om rådets syfte var att ena hela den fackliga rörelsen på grundval av ett program i femton punkter kunde man inte vänta sig annat än att de högerorienterade fackföreningarna skulle vägra att medverka.

I maj hade rådet antagit formen av en federation vilken liksom dess förbjudna föregångare kallades East Pakistan Workers' Federation. De tre ledande fackförbund som anslöt sig till EPWF var järnvägsmannaförbundet, vatten- och kraftverksarbetarnas förbund samt te- arbetarnas förbund. Det sistnämnda var det förbund som hade de flesta medlemmarna – plantage-arbetare på tefälten i Östpakistan. Anledningen till att dessa förbund slog sig ihop var, förutom deras politiska sympatier för femtonpunkts-programmet, att de, innan rådet beslutat ombilda sig till en federation, hade lett arbetarna i kampen mot Ayub och förmått mobilisera massorna till stöd och organisera en omfattande generalstrejk i oktober 1964. Förbunden ville ta ställning i kampen.

I maj 1965 hade rådet också understött en framgångsrik tredagars-strejk bland järnvägs- männen, som emellertid krossades av regeringen lika brutalt som den skulle krossa strejken bland deras kolleger i Västpakistan året därpå. Sexhundra arbetare arresterades och 1 400 avskedades. Detta försvagade rådet och skapade också en stämning av missmod i hela industrin. Regeringen begagnade tillfället för att utfärda de förordningar som begränsade de fackliga rättigheterna ytterligare. Det hade emellertid en helt annan effekt än den avsedda. En enad aktionskommitté bildades av arbetarna för att bekämpa de antifackliga lagarna och i denna kommitté var rådet mycket starkt.

I juli 1965 genomfördes ett massmöte av fackligt organiserade som visade sig bli det största arbetarmöte som någonsin ägt rum i Östpakistan. Ännu en gång översvämmades fackföreningarna av medlemsansökningar och regeringen tvingades dra tillbaka sina lagförslag. I oktober 1945, under det indisk-pakistanska kriget, förklarades emellertid åter undantagstillstånd. Den förenade aktionskommittén hade inget annat val än att upplösa sig och arbetsgivarna utnyttjade tillfället som kriget erbjöd för att avskeda och förfölja militanta fackföreningsmän. Strax efter kriget trotsade arbetarna undantagstillståndet, som alltjämt gällde, och inledde agitation för en ändring av fackföreningslagarna, för allmän rösträtt och en minimilön på 150 rupier i månaden. Regeringen svarade med att utnyttja sin makt för att förbjuda alla möten i industriområdena och med att hindra ledande medlemmar av EPWF från att bosätta sig i industriområdena.

Under hela 1966 fortsatte EPWF sitt arbete. Mest framgångsrik var den i sitt organisationsarbete på teplantagen. År 1967 var diktaturen så pass oroad att den företog massarresteringar av aktiva fackföreningsmän, däribland EPWF:s generalsekreterare Sirajul Hossain och fyra regionsekreterare. Sirajul Hossain frigavs i december 1967, men de övriga fick stanna i fängelse till 1968 eller 1969. Under hela 1968 ägde organiserade strider rum över hela Östpakistan. På EPWF:s initiativ började arbetarna tillämpa *gerao*-metoden för att genomdriva sina omedelbara krav. Därom sades ingenting i den kontrollerade pressen.

När Maulana Bhashani manade till strejken den 7 december 1968 var det höjdpunkten i en rörelse som inletts 1964. Den bröt ut som en flodöversvämning över hela Östpakistan. Det fanns ingen damm tillräckligt stark för att hejda den. Till en början hade rörelsen knappast någon verklig ledning. Studenterna hade skingrats därför att Daccas universitet stängts efter vänsterstudenternas avrättning av Saeedur Rehman, och även om de började organisera sig själva mot slutet av december 1968 var det inte förrän i januari 1969 som de bildade Studenternas aktionskommitté och gjorde den till den mäktigaste organisationen i provinsen.

Decemberupproret i Östpakistan sammanförde landets båda delar och enade dem i en gemensam kamp. Det var första gången som landets båda delar hade handlat gemensamt och det måste ha skrämt regimen. Ayub försökte göra en del medgivanden för studenterna, genom att tillgodose en del av deras krav beträffande universiteten, men det var för sent.

Studentrörelsen hade trängt alltför djupt in i landets politiska struktur för att den skulle kunna blidkas. I Västpakistan hade den blivit en del av en mycket bredare rörelse och hade inspirerat andra samhällsskikt att gå till aktion. Och massorna svarade beredvilligt, trots att de inte hade förberett någon aktionsplan. De visste att de inte längre kunde tolerera Ayubs regim. Det exempel som lämnades av studenterna och av skolungdomar, av vilka en del inte var mer än tolv år, gjorde att de kände sig skamsna över sin egen passivitet. Men det var bara kampens inledning.

7. Huset Ayubs fall

‘En revolutionär resning som pågått i flera dagar kan leda till seger endast om den stegras steg för steg och vinner den ena framgången efter den andra.

En paus i dess tillväxt är farlig, en långvarig stagnation ödesdiger. Men inte ens framgångar i sig själva är nog. Massorna måste bli medvetna om dem i tid och få tid för att förstå deras värde. Det är möjligt att låta en seger glida undan i samma ögonblick som den är inom räckhåll. Det har hänt i historien.’

Leo Trotskij, *Den ryska revolutionens historia*.

Öst- och Västpakistan: Folket går till gemensam aktion i januari–februari 1969

I januari 1969 hade resningen i Västpakistan omfattat varje större stad i provinsen och inte haft någon andhämtningspaus sedan den 7 november 1968. Att en spontan rörelse kunde underhålla sig själv i över två månader utan att visa några tecken på avmattning var tillräckligt för att de mest pessimistiska skulle börja tänka om. Regimen och de gamla högerpartierna kom äntligen underfund med att detta faktiskt inte var någon av de små studentrevolter som kunde kuvas med brutalt våld och hotelser. Även om regeringen fortsatte att bruka naket våld så hade den blivit nervös och Ayub var allvarligt oroad.

Eftersom folket på grund av statsapparatusens korrupcion inte kunde kämpa för sina rättigheter genom parlamentet hade det beslutat att slå in på den utomparlamentariska vägen och upp-

täckte för varje dag som gick att detta var den verkliga vägen till framgång. Denna upptäckt hade en mäktig inverkan på massornas medvetande. Deras erfarenheter under denna tid var i fråga om den politiska skolningen värda mer än hundra fria val.

Men eftersom det inte fanns någon revolutionär organisation som kunde leda massorna till seger och störta inte bara Ayub utan också det system han representerade påverkade andra faktorer massrörelsen, ibland positivt, ibland negativt. Vi skall analysera dessa faktorer var för sig.

De politiska partierna

Sedan de förenade oppositionspartiernas (COP) kandidat förlorat mot byråkratins och arméns kandidat hade de desintegrerats. Till denna process bidrog det indisk-pakistanska kriget, under vilket oppositionen okritiskt stödde Ayubs regim, och efter anti-Tasjkentrörelsens misslyckande famlade oppositionspartiernas ledare i luften. De visste inte själva vad de ville.

En del av dem förhandlade med regeringen men avbröt underhandlingarna när de ersättningar de väntade sig inte motsvarade deras förväntningar. År 1967 möttes högerpartierna och beslöt att bilda en enhetlig opposition. Följaktligen bildade de Pakistans demokratiska rörelse (PDM), men härunder förlorade de Sheikh Mujibur Rehman, eftersom de vägrade att godta hans sexpunkts-program för regional autonomi. En liten del av Awamiförbundet, ledd av Nawabzada Nasrullah, skilde sig från Mu-jib på grund av denna fråga och anslöt sig till PDM, men denna hade praktiskt taget inget stöd i Östpakistan, medan Awamiförbundet i Väst-pakistan alltid varit mycket svagt. Följande partier förenade sig under PDM:s banér: rådets muhammedanska förbund, Jamaat-i-Islami, Nizam-i-Islam, Awamiförbundet (den del som var mot de sex punkterna) samt nationella demokratiska fronten (NDF).

De två förstnämnda var starkast. Rådets muhammedanska förbund hade en feodal bas i Punjab-området i Västpakistan och Jamaat en mäktig, med subsidier underhållen propaganda-apparat samt ett mycket begränsat stöd bland småbourgeoisin. Bland de övriga kunde Nizam-i-Islam berömma sig av en tidigare premiärminister och en ledamot i nationalförsamlingen, Awami-förbundet hade Nawabzada Nasrullah och hans fez plus en vattenpipa med vilken han reste omkring, medan NDF utgjorde en sorglig samling politiker som understött Suhrawardys ansträngningar att organisera motståndet mot Ayubs regim men efter hans död blott utgjorde en grupp diskrediterade män utan stöd av något parti.

PDM var en mycket mer integrerad och bättre sammanhållen politisk organisation än COP, men eftersom den bland sina medlemmar varken räknade nationella Awami-partiet eller Awamiförbundet saknade den helt inflytande i Östpakistan – bortsett från att en av NDF:s ledare ägde *Pakistan Observer*, en i Dacca på engelska publicerad dagstidning som opponerade sig mot regeringen när det passade dess syften. Den gav också en överdriven publicitet åt PDM och därmed en fullständigt falsk bild av denna organisation. PDM hade också accepterat att alla majoritetsbeslut var bindande, vilket gjorde den till en synnerligen reaktionär kombination.

PDM sökte organisera en del möten men kunde på grund av sina ledares politiska karaktär inte samla massorna. Det var ett klart tecken på att folket inte var intresserat av en opposition som enbart riktade sig mot Ayub utan ville att denna opposition skulle vara av annat slag än dittills, vilket PDM inte kunde åstadkomma. Medan massornas hat mot Ayub och mot diktaturen ökade förblev PDM:s ledare isolerade. Den mest intelligente av dem, Mumtaz Daultana i muhammedanska förbundet, har för författaren medgett att 'vi trodde aldrig att folket skulle kunna resa sig av sig självt, men det gjorde inte Bhutto heller. Jag mötte honom

den 14 oktober 1968 och han hade inga hållpunkter'.¹ Bhutto förstod emellertid att om han anslöt sig till PDM skulle han underteckna sin egen politiska dödsdom, och därför höll han nogsamt sig själv och sitt parti på avstånd. Trots att Daultana inte trodde att folket skulle resa sig av egen kraft var han själv och hans parti, rådets muhammedanska förbund, i viss utsträckning medvetna om folkets känslor. De insåg att tjugo års umbäranden och lidanden, först under de partier som nu stod i opposition (med undantag för NAP) och sedan direkt under armén och byråkratin, hade lämnat sina spår.

I september 1968 antog muhammedanska förbundets nationella råd enhälligt en resolution som Sardar Shaukat Hayat Khan föreslagit på arbetsutskottets vägnar. Den var radikal till sitt innehåll och innebar en revolutionär vändning i förhållande till muhammedanska förbundets politik alltsedan delningen. Den krävde nationalisering av bankerna, försäkringsbolagen, de viktigaste industrierna, alla energikällor och gruvorna. 'Textilindustrier och alla på jordbruket baserade industrier, såsom jute-, socker-, te-, tobaks- och mjölinindustri, skall ägas och drivas gemensamt av kooperativ av odlare, företagare och arbetare (labour).' ² Den krävde vidare ett faktiskt statsmonopol för utrikeshandeln, arbetarnas fria förhandlingsrätt genom fackföreningar och strejkrätt samt ett skattesystem ägnat att begränsa varje familjs maximala nettoinkomst, från vilka som helst källor, 'så att den inte överskrider motsvarigheten till inkomsten från 250 acre bevattnad jord, tills varje familj i Pakistan tillförsäkrats en minimiinkomst på 3 600 rupier om året.' ³

Programmet krävde ett högsta tak för jordegendomar vid 250 acre bevattnad jord, upprättande av kooperativ samt en minimilön för jordbruksarbete. Av staten ägd jord fick endast säljas till jordbrukskooperativ och medlemskapet i kooperativen skulle förbehållas dem som odlade jorden. I en tilläggsresolution om utrikespolitiken krävde förbundet att vänskapen med Kina och arabvärlden skulle stärkas och ett utträde ur Cento och Seato. Den brännmärkte Israel som 'en skapelse av och en fästning för Väst-imperialismen' och uppmanade regeringen att stödja befrielseströrelsen i Palestina.

Programmet överraskade många aktiva politiker, inte minst inom muhammedanska förbundet självt. Men det verkliga skälet till att programmet antogs blev snart uppenbart. Det var bara en propagandamanöver till följd av en senkommen insikt om att massornas medvetande radikaliserats efter de senaste tjugo årens erfarenheter. De enda paroller som nu intresserade dem var de som var antikapitalistiska, antifeodala och riktade mot den amerikanska imperialismen. För att bevara åtminstone ett sken av trovärdighet måste muhammedanska förbundet anta ett radikalt program. Om förbundet skulle ha förverkligat sitt program skulle det förlora sin enda sociala bas och PDM skulle omedelbart ha fallit sönder, eftersom den yttersta högerflygeln inte skulle ha stannat kvar inom organisationen. Programmets propagandaverkningar var emellertid begränsade och muhammedanska förbundet förblev isolerat från folket.

Daultana och hans vänner insåg detta. Sedan de övertygat sig om att revolten inte bara var en 'studenthistoria' beslöt de att generöst ställa sin ledning till folkets förfogande och gick faktiskt ut på gatorna. En journalist i Rawalpindi blev ytterst överraskad över att 'se mr Daultana leda protestdemonstrationer mot samma repressionsmedel som han själv, om än i långt mindre grad, utnyttjat under sin glanstid för att tysta pressen och fylla fängelserna med

¹ Intervju med författaren i Pakistan.

² *Decisions Taken and Resolution Passed at the Meeting of the Council of the Pakistan Muslim League held in September, 1968.* Utgiven av CML och här återgiven som bilaga 2.

³ Ibid.

politiska motståndare'.¹

Beslutet hade fattats och PDM:s ledare hade förbundet sig själva med rörelsen. De hade hoppat in på den segrande sida som de trodde skulle föra dem rakt till ministerposter och kanske till och med premiärministerskap. Dessa män, som under de första tio åren av sitt lands existens hade exploaterat det på sin klass vägnar, och misskött till och med den uppgiften, brännmärkte nu en diktator som hade gjort precis detsamma, med en enda skillnad – denne hade misskött sig ännu mera. Man kan förstå att CIA och State Department var förargade över sina på varandra följande marionetter.

Av PDM:s övriga komponenter är endast Jamaat-i-Islami och dess ledare Laulana Maududi värda att nämnas. Till skillnad från de övriga högerpartierna deltog Maududis anhängare i viss utsträckning i studentrevolten när denna började. Deras roll var att utropa islamitiska paroller, samt bränna ner familjeplaneringskliniker och brännmärka den nya familjelagstiftningen. De utmärkte sig genom att förhindra, eller söka förhindra, militanta studenter att marschera mot USA-ägda byggnader eller imperialistiska ambassader. I 'demokratins' namn angrep de Ayub för att han inte var reaktionär nog. Men alltefter som rörelsen utvecklades minskades nyfascisternas inflytande bland studenterna till en obetydlighet. Tyvärr var de den enda disciplinerade och organiserade gruppen i Västpakistan som arbetade i studentmiljön, men ändå verkade deras vämjeliga ideologi och brutala metoder fränstötande på studenternas stora flertal.

Det enda parti i Västpakistan som gjorde några framsteg var folkpartiet. Det berodde visserligen delvis på de andra partiernas brister, men största förtjänsten för folkpartiets framgångar tillkom Bhutto. Han var den ende oppositionsledare som öppet förklarar sig som motståndare till regimen medan det ännu inte var på sin plats med sådana förklaringar och hans ståndpunkt tillvann folkpartiet ett visst stöd, främst bland studenterna men också bland massorna. Många politiskt aktiva människor som vämjdes över andra partiers roll när dessa understödde Ayub anslöt sig också till Bhutto. Men alla dessa element var i minoritet. Den mest inflytelserika delen av folkpartiet utgjordes av opportunister som övergett konventionens muhammedanska förbund – president Ayubs parti– och förenat sig med Bhutto i förhoppning om att denne snart skulle komma till makten.

Liksom många andra före honom berusades Bhutto av åsynen av tusentals hurrande människor som utropade paroller till hans förmån. Han misstog sig då han trodde att det djupa och bittra motståndet mot Ayub nödvändigtvis förutsatte stöd åt honom själv. Det var inte alls fallet, som han så småningom upptäckte. En del av hans drabanter gjorde saken än värre genom att yrka på att alla skulle tilltala honom som 'ordförande Bhutto' och genom att införa ritualer genom vilka en del av de nya rekryterna svor Ledaren lydning.

Som vi tidigare nämnt var ett av Bhuttos och hans partis främsta bidrag att popularisera bruket av ordet 'socialism'. Ur Bhuttos synvinkel var detta ett allvarligt misstag som han sökte reparera genom att vid upprepade tillfällen framhålla att han avsåg den socialism som existerade i Storbritannien och i de skandinaviska länderna. Han försökte också att motväga det rykte han förvärvat som 'antiimperialist' genom att hävda att Förenta staterna hade 'en viktig roll att spela i Asien'.² Det var för att övertyga hjälpgivarna om att han inte var den galne radikal som han utmålades till i Västpressen. Medan andra partier övervägde att bojkotta valen, eftersom de skulle genomföras under 'grunddemokratiernas' förhatliga

¹ *Holiday*, 22 december 1968.

² *International Herald Tribune*, 21 februari 1969. Intervju med Selig Harrison.

system, meddelades ännu medan Bhutto satt i fängelse att han kandiderade till presidentvärdigheten. Det bekräftade bara många av hans anhängares intryck. Meddelandet mottogs i Dacca med en blandning av cynism och förbittring. En 'specialkorrespondent' skrev i sin tidning att 'Folkpartiet, vilket i själva verket är mer Bhuttos än folkets, intresserar sig tydligen mer för sin partichefs kandidatur än för demokratins sak'.¹

Denna episod visar klart att vilket reformistiskt medvetande som än präglade alla de politiska partierna så kunde de inte föreställa sig en situation i vilken Ayub störtades. Det finns ingen annan förklaring till allt tal om 'valen' 1970.

De två andra politiska krafterna i Västpakistan var de två olika fraktionerna inom nationella Awami-partiet. Högerfraktionen upptog i sina led nationalisterna från Beluchistan och Nordvästra gränsprovinserna och det var i den sistnämnda som NAP var starkast. I denna provins leddes det av Wali Khan, vilkens far, Khan Abdul Ghaffar Khan, kallats Gränsens Ghandi. Han var en rättfram nationalistisk ledare, främst intresserad av att bryta upp En enhet och upprätta en autonom regering i Gränsprovinserna. Han visste ännu mindre om socialismen än Bhutto. I Punjab var partiets främsta tillgång Mian Mahmud Ali Kasuri – något i politikens värld så sällsynt som en hederlig socialdemokrat.² NAP-högern omfattade också ett fåtal Moskva-orienterade kommunister som fann sig väl tillrätta med att kämpa för borgerlig demokrati i sällskap med feodala jordägare från muhammedanska förbundet och fascister från Jamaat-i-Islami. Detta parti ville ingå i PDM, men i detta skede var denna organisation inte särskilt intresserad. Kasuri och Wali Khan stod emellertid i förgrunden för oppositionen mot Ayub och Wali Khan hade arresterats på samma gång som Bhutto.

NAP-vänstern i Västpakistan inneslöt alla Peking-orienterade kommunister i Västpakistan, däribland flera som innehade ledande ställningar inom partiet. Från början var de motståndare till resningen, men eftersom deras parti i Östpakistan hade lyckats framställa sig självt som avantgarde och tagit initiativet till en generalstrejk gav de efter några veckor sitt stöd åt rörelsen. Men inte heller då kunde de, på grund av sin Ayub-vänliga hållning, ta ledningen utan de hamnade i kölvattnet på den massomfattande folkresningen.

Sedan de en gång beslutat att delta i kampen innehöll deras flygblad, broschyrer och tidskrifter en hel del utmärkt antikapitalistisk propaganda. Men de hade svårt att komma ifrån de gamla läxor som inpräglats i den stalinistiska skolan och i deras propaganda ingick föreställningen att fienden visserligen var de allra största kapitalisterna men att bourgeoisin i allmänhet alltjämt kunde spela en progressiv roll. Huvudvikten lades emellertid på nödvändigheten av att göra slut på feodalismen och monopolkapitalisternas välde. Partiets ståndpunkt till den amerikanska imperialismen och dess roll i Pakistans politik var alltigenom riktig, liksom dess kamp mot Jamaat-i-Islami. Om NAP-vänstern hade bekämpat Ayubs diktatur på ett principiellt och konsekvent sätt råder det inget tvivel om att det hade kunnat ge de

¹ *Pakistan Observer*, 15 januari 1969.

² Kasuri var en av landets ledande radikala jurister. Ayubs regim hade gjort flera försök att köpa honom, men han hade konsekvent vägrat och framträdde som en av diktaturens principfasta kritiker. Hans ståndpunkt i utrikespolitiken var att de nationella befrielseörelserna måste stödjas och han ingick som medlem i den tribunal över krigsförbrytelser som inkallats på Bertrand Russells initiativ och som fann USA skyldigt till krigsförbrytelser i Vietnam. Dessa fakta nämnes för att tillbakavisa det förtal som i fraktionsstriderna bedrevs mot Kasuri om att han var 'CIA-agent' osv. Kasuri gjorde aldrig anspråk på att vara något annat än en socialdemokrat och det vore löjligt att vänta sig att han skulle vara någon expert på dialektisk materialism. Kritiken borde snarare ha riktats mot de Moskva-orienterade kommunister som arbetade inom NAP-högern. Det kan tilläggas att de som förtalade Kasuri själva hade en svag ställning och att de var politiskt diskrediterade genom sitt opportunistiska stöd åt Ayub.

kämpande massorna en god vägledning och förhindra att högerkrafternas manövrer dämde upp kampen.

I Östpakistan var läget ett annat. Från första början hade alla politiska partier förklarat sig för kampen. Den Peking-orienterade delen av NAP hade dock fördelen av att ha tagit initiativet genom att mana till strejk mot diktaturen. Awami-förbundets ledare, Sheikh Mujibur Rehman, satt i fängelse och ingen annan politisk ledare kunde tävla med Bhashani i popularitet sedan han lett geraos och setts klättra upp i träd för att tala till folket. På landsbygden var Bhashanis inflytande alltså oöverträffat. Under trettio års verksamhet bland bönderna hade han skapat en stark bondeorganisation, som lyckligtvis inte splittrades, trots sprickan i den besläktade organisationen NAP.

Medan NAP-vänsterns propaganda i viss mån bedrevs efter klasslinjer var de båda andra partierna, Awami-förbundet och NAP-högern, enbart intresserade av borgerlig demokrati. NAP-högerns ledare, professor Mozaffar Ahmed, var en förhärdat Moskva-orienterad Chrustjevit. I en intervju talade han om för författaren att hans parti trodde att det för ögonblicket var nödvändigt att arbeta genom parlamentet.

‘När jag säger att de objektiva förhållandena är mogna så menar jag inte mogna för socialismen, utan för den borgerliga demokratin. Det politiska medvetandet i Pakistan är inte ett socialistiskt medvetande och därför måste revolutionen komma i etapper. Naturligtvis behöver vi ett revolutionärt parti, men inte i detta stadium.’

Det var vild revisionism. Under dessa omständigheter var det bara logiskt att det Moskva-orienterade NAP klängde sig fast vid Awamiförbundet. Det var en helt naturlig konsekvens av dess politiska åsikter, som förutsatte ett förbund med bourgeoisin för att kämpa för demokrati. Vad denna demokrati skulle innebära för de arbetande massorna var en fråga för framtiden, när de på något underbart sätt hade nått det ‘nödvändiga stadiet’ och varje proletär i stad och land i Pakistan hade förvärvat ett socialistiskt medvetande. Vilket struntprat! Professor Ahmed tycks inte ha läst någon text av Lenin i ämnet. I polemik med sin tids revisionister var Lenin helt kategorisk i dessa frågor. Först om den borgerliga demokratin:

‘Den borgerliga demokratin är visserligen ett stort historiskt framsteg i jämförelse med det medeltida samhället, men förblir alltid och måste under kapitalismen förbli begränsad, stympad, falsk och hycklande, ett paradiset för de rika, en fälla och ett bedrägeri för de exploaterade, de fattiga ...’¹

Lika lidelsefullt uttalade han sig om revolutionärernas uppgifter:

‘Kautsky visar inte skuggan av förståelse för sanningen att en revolutionär marxist skiljer sig från vanliga filistrar och småborgare genom sin förmåga att *förkunna* för oskolade människor att den mognande revolutionen är nödvändig, att bevisa att den är oundviklig, att *förklara* dess fördelar för folket och att *förbereda* proletariatet och alla arbetande och exploaterade människor för den.’²

I januari 1969 kom ledarna för PDM från Västpakistan till Dacca för att försöka bilda en enhetlig högerfront i hela landet och Awami-förbundet och det Moskva-orienterade NAP beslöt att ansluta sig till dem för att bekämpa Ayub. Vid en tidpunkt då Jamaat-i-Islami i Västpakistan utkämpade regelrätta strider mot radikala grupper beslöt således den ‘progressive’ Sheikh Mujibur Rehman (som då satt i fängelse, men kunde kontaktas) och den ‘marxistiske’ professor Mozaffar Ahmed att förena sig med en opposition i vilken nyfascisterna ingick. Den nya, dynamiska enhetsgruppen kallades Demokratiska aktions-

¹ V. I. Lenin, ‘Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky’.

² Ibid.

kommittén (DAC).

Den programstomme som ledarna i DAC kom överens om innefattade krav om ett federalt och parlamentariskt statskicks, allmän rösträtt, frigivning av alla politiska fångar (framför allt Wali Khan, Bhutto och Mujibur Rehman) och Progressive Papers Limiteds återbördande till dess rättmätiga ägare. Trots att kampen pågått i två månader och Ayubs regim inte kunde dämpa upp den hade DAC-ledarna alltså inget begrepp om resningens nationella återverkningar. Det verkade nästan som om de bildat en enad högeropposition som svar på Ayubs hot om inbördeskrig.

Den 30 december 1968 sade presidenten, i ett tal inför funktionärerna i hans muhammedanska förbund, att 'offentliga demonstrationer aldrig skulle lyckas störta hans regering och varnade oppositionen för att ett sammanbrott för det politiska system som han upprättat skulle leda till inbördeskrig.'¹ Folket hade blivit fullständigt likgiltigt för Ayubs alla hot, men oppositionspartierna förstod Ayub. De insåg att deras eget politiska system knappast kunde skiljas från Ayubs och att deras meningsskiljaktigheter med honom gällde reformernas takt, inte deras karaktär. Det var förklaringen till DAC:s bildande och dess tänkta ställning som en stötesten i kampens väg. Söndagstidningen *Holidays* rubrik: 'DAC – ett intrigernas barn'² sammanfattade utmärkt den nya organisationens karaktär. DAC hade knappt hunnit bildas förrän emissarier från diktatorn gjorde närmande till den och erbjöd en förhandlingslösning. Daultana medgav att 'I slutet av januari började vi få rapporter om att Ayub var beredd att underhandla. Vi ansåg det vara alltför farligt att förhandla med honom och vi avvisade honom av två skäl. Vi misstrodde honom och vi visste att det skulle innebära ett slut för oss',³ I detta skede var varje politisk ledare som överhuvud taget övervägde att förhandla med Ayub politiskt död och det visste DAC:s ledare mycket väl.

Studenterna

Medan de flesta politiska partier förberedde sig för att uppnå en förhandlingslösning med diktatorn var folket, som till stor del hade utlöst rörelsen, alltså invecklat i kamp. När undertryckningsåtgärderna misslyckats köpte regimen en del av studenternas 'ledare', men rörelsen fortsatte utan dem.

Den 6 december 1968 höll studenterna i Rawalpindi ett konvent och förklarade att kampen skulle fortsätta tills studenternas krav tillgodosattes och en opartisk kommission tillsatts för att undersöka polisens brutalitet och repression mot studentrörelsen. Polisen beslöt att spränga konventet. Militanta studenter hävdar att denna dag kastades mer tårgas in i Gordon College än vad polisen förbrukat under hela den tidigare kampen i Rawalpindi. När studenterna sökte lämna högskolans lokaler utsattes de för upprepade batongangrepp. Den vänsterorienterade studentledaren Raja Anwar blev så svårt slagen att han måste tillbringa sex dagar på sjukhus. Samtidigt uppvaktade en av presidentens söner studentledarna och erbjöd dem en enskild överläggning med sin far. Studenterna vägrade. Nya närmanden följde, men regeringen kunde bara köpa ett par av studentledarna.

Ännu en gång stängdes universiteten, högskolorna och skolorna av regeringen, men den här gången kunde den inte lura bort studenterna. Studentledarna brukade annonsera i de icke-regeringskontrollerade tidningarna när en demonstration skulle genomföras och i genomsnitt brukade sextusen studenter samlas, diskutera och sedan tåga därifrån. Efter den 25 december

¹ *Guardian*, 31 december 1968.

² *Holiday*, 12 januari 1969.

³ Intervju med författaren.

1968 hade Rawalpindi-studenternas isolering definitivt brutits. Massorna hade genom studentaktionerna blivit övertygade om att de menade allvar och den 25 december fick tio tusen demonstrerande studenter anslutning från tjugo tusen arbetare, utan att studenternas aktionskommitté utsänt några särskilda appeller. I valet mellan de existerande politiska partierna och studenterna valde folket de senare, och studentdemonstrationerna samlade ett större antal arbetare än något politiskt parti i Västpakistan. Den 25 december 1968 förklarade också Raja Anwar att ett förbund mellan studenter och arbetare bildats och att hädanefter skulle arbetarna verka medvetet bland massorna i städerna och – än viktigare – på landsbygden.

Samma dag förklarade studenterna att de inte längre var beredda att vända sig till Ayubs regim: de ämnade framlägga sina krav inför en ny regering, en folkets regering, och deras huvudkrav nu var att Ayub skulle avgå. Deras alternativ var oklart och de föredrog att inte tala om det, men de hade i tankarna en nationell regering bestående av representanter för alla oppositionspartierna vilken skulle verka som interimregering och organisera omedelbara allmänna val.

Kampen rasade alltjämt i hela Västpakistan men studentrörelsen gjorde inget försök att samordna dess olika centra, att upprätta en organisation för hela provinsen eller att sända ut representanter för att organisera och upprätta kontakter med de skilda studentgrupperna. När studenterna beslöt sig för detta var det för sent. Inte ett enda program som sammanfattade den västpakistanska studentrörelsens krav utgavs. Det är förbluffande att kampen fortsatte trots studentrörelsens alla svagheter. Det verkar som om det främsta föremålet för deras hat var Ayub och sedan hans avlägsnande blivit deras huvudkrav tycktes studenterna inte vara i behov av större ideologisk klarhet.¹

I Östpakistan var läget ett annat. Studenterna hade bildat en aktionskommitté och dess ledare hade antagit ett program i elva punkter med antikapitalistiska krav. Den första punkten rörde undervisningsfrågor och de övriga tio upptog folkets politiska krav. De tre dominerande faktorerna i SAC var EPSU (vänstern), EPSL och EPSU (högern). Till stor förargelse för Awamiförbundets ledare Sheikh Mujibur Rehman (som alltjämt satt i fängelse och vars inflytande därför begränsades ytterligare) lyckades vänstern genomdriva flera krav om omfattande nationaliseringar och en antiimperialistisk utrikespolitik. Studenternas elvapunktsprogram blev folkets program. Inget politiskt möte genomfördes utan att studenternas elvapunktsprogram understöddes och såväl Awamiförbundet som de båda nationella Awamipartierna förklarade sig offentligt för detsamma

Studentrörelsens ideologiska traditioner i Östpakistan och den politiska kampens historia alltsedan delningen bidrog uppenbarligen i hög grad till studenternas förmåga att formulera detta program. Det stod helt klart att Östpakistan var avantgardet i kampen och att det vägledde hela nationen. I själva Östpakistan dominerade studenterna den politiska scenen.

¹ Enligt Raja Anwar uppstod den första ideologiska splittringen i studentrörelsen i Västpakistan (utanför Karachi och Sind) när vänsterstudenterna beslöt att inbjuda mig att komma och 'delta i kampen'. Då förenade sig de skilda högerelementen mot de vänsterorienterade studenterna och motsatte sig detta förslag, men inbjudan bekräftades av en stor generalförsamling av studenter i Rawalpindi. 'Efter detta', sade Raja Anwar, 'fanns det ingen återvändo. Hädanefter var vi definitivt splittrade i höger och vänster. Högerstudenterna ville att de gamla politikerna skulle återvända och vi ville ha socialism.' Vänsterstudenterna var naturligtvis inte väl organiserade, men det var en lycklig tillfällighet att i Peshawar och i Rawalpindi Qazi Anwar och Raja Anwar (endast politiskt besläktade) båda råkade vara radikala ledare för respektive studentförbund. I Multan och Lyallpur fanns det en mer medveten socialistisk organisation. I Multan fanns det inom Pakistanska studentrörelsen (*tehrick-talba-i-Pakistan*) en del utmärkta kadrer, däribland Ali Gardezi och Karim Yar Abbasi. Det inflytande som utövades av den lokale ledaren för NAP-vänstern, Syed Kaswar Gardezi, hade visat sig vara välgörande.

Studenternas aktionskommitté skulle bli den mäktigaste politiska organisationen i Östpakistan.

Folket

Studenternas aktionskommitté beslöt att förena sig med de andra krafterna i oppositionen i landet och fira den 17 januari 1969 som Kravens dag. Det var första gången en sådan samordnad aktion hade blivit möjlig både i Öst- och Västpakistan. Den första samordnade generalstrejken i Pakistan på Kravens dag medförde att landets ekonomiska liv helt lamslogs den dagen. Massdemonstrationer genomfördes i Dacca, Lahore, Karachi, Rawalpindi och andra större städer i landet. I Östpakistan hade polisen fått instruktioner om att försöka skingra demonstranterna. Vid universitetet i Dacca jagades studenterna ut på campus och pryglades av polisen, varvid flera sårades, medan tårgas tillgreps för att spränga ett möte inne i staden.

Den nya repressionsvåg som utlösts av regeringen, just när den sagt sig vara beredd till förhandlingar, gjorde den knappast mer populär bland massorna. I städerna, där demonstrationerna nyligen tycktes mattas av, återupptogs de med ny kraft. Den 25 januari pågick häftiga gatustrider i Karachi, landets största industristad, med den största koncentrationen av stadsproletärer. De varade i åtta timmar, men studenterna och arbetarna var trötta, eftersom de kämpat oavbrutet under de två föregående dagarna. Arbetare, studenter och arbetslösa antände hus, spårvagnar, bensinstationer och statliga byggnader. Arbetare angrep banker, släpade ut kassaskåpen och sprängde dem. Klasshatet hos Karachis proletariat var utan motstycke i landet. Hundratals människor sårades och över femhundra arresterades.

Regeringen trodde att den skulle kunna kontrollera resningen genom att arresterera vänsterstudenternas ledare i Karachi. Men motsatsen inträffade. Förbittrade över arresteringen av sina talesmän kämpade arbetarna och studenterna ännu våldsammare. I en del av Karachi tågade över tusen studenter till det hus som beboddes av en framstående medlem av Ayubs muhammedanska förbund som, när han såg massan närma sig, sköt mot den och sårade en student allvarligt. Nästa dag tågade tio tusen studenter mot villan. Trupper från armén hade stationerats utanför, med en ung officer som befälhavare. Han frågade studenterna vad de ville och de talade om att de kom för att sätta eld på huset. Sedan de framlagt sina skäl sägs det att arméofficern plötsligt gav sin trupp order om att bege sig till ett annat område. Villan brändes ner till grunden.

Även i andra delar av Karachi tillkallades armén för att 'återupprätta ordningen' eftersom polisen förlorat kontrollen över situationen. Utegångsförbud infördes under 48 timmar, men inte ens detta stoppade gatustriderna. Resningen fortsatte på andra håll i Västpakistan. I provinsens huvudstad Lahore angrep studenterna en regeringsvänlig tidnings lokaler och satte dem i brand. Över femtio tusen studenter och arbetare tågade genom gatorna, antände bilar, slogs med polisen och belägrade statliga byggnader. När natten inföll i Lahore den 26 januari flammade en stor eld nära den byggnad vilken inrymde Pakistans högsta domstol. Det verkade nästan som om den tänts för att kasta ljus över den servila roll som majoriteten av dess ledamöter spelat under Ayubs tioåriga valde. I Lahore, Karachi och Rawalpindi hejdade studenterna bilar i vilka högt uppsatta tjänstemän färdades, drog ut dem och tvingade dem att ropa Ayub-fientliga paroller. Alla byråkrater gjorde det, till de kringstående studenternas förnöjelse. I Lahore berövades en högt uppsatt polistjänsteman sin uniform, varpå han tvingades att i underkläderna marschera framför en stor studentdemonstration.

Nu började även många tjänstemän och intellektuella att följa studenternas exempel. Journa-

lister, lärare, läkare, sjuksköterskor, ingenjörer och arkitekter deltog i demonstrationerna, som även samlade prostituerade, i hela Västpakistan. *The Times* skrev ledare som uttryckte förhoppningen att det värsta var över och att situationen skulle normaliseras, men kampen visade inga tecken till avmattning.¹

Kampens intensitet i Västpakistan började att allvarligt oroa den härskande klassen. Från och med den 17 januari 1969 fick rörelsen mot diktaturen allt större kraft. Förbittrade gatustrider hörde till ordningen för dagen. Byråkratin utnyttjade alla sina maktmedel för att söka dämpa jäsningen men det tycktes som om tiden för byråkratiska manövrer understödda av maktmedel var förbi. Folket tänkte inte låta sig hejdas av något hinder. En stark polisstyrka och trupper ur armén var ständigt stationerade utanför regeringspalatset i Dacca, där Ayubs lydfurste residerade. På dagen var han fånge där, vaktad av människomassorna som såg till att han inte kom undan. Det var bara på natten som han i skydd av mörkret kunde förflytta sig därifrån.

Byråkratin såg ingen annan utväg än ytterligare undertryckningsåtgärder. Även de respektabla borgerliga ledarna för Demokratiska aktionskommittén tvingades av folkets styrka att uppskjuta sina hemliga förhandlingar med regeringens talesmän. Det var olyckligt, därför att om DAC hade försökt att möta Ayub under resningens höjdpunkt skulle de ha undertecknat sin egen politiska dödsdom och inte kunnat bedra folket som de gjorde i ett senare skede.

Under de tre dagarna från den 24 till och med den 26 januari firade statsmakten orgier av brutalitet. Demonstranter dödades av polisen över hela Östpakistan. Den regeringskontrollerade pressens reaktion på dödandet förbittrade studenterna till den grad att de den 24 januari satte eld på Morning News och Dainik Pakistans lokaler i Dacca. Det var en hälsosam läxa: samma journalister som prostituerat sig själva genom att lovprisa diktaturen blev så skrämda att de skrev om resningen på ett mer objektivt sätt än förut.

Denna dag dödades fyra människor i Dacca, däribland en fjortonårig skolpojke. Fadern till en dödad student talade vid ett stort studentmöte och sade: 'I dag har jag förlorat ett barn, men i hans ställe har jag fått tusen barn bland er, studenter. Fortsätt framåt!' Studenternas aktionskommitté kallade till generalstrejk i Dacca i protest mot mordet och än en gång besvarades maningen av massorna. Dacca avskars från det övriga Östpakistan och från Västpakistan. Till och med telegrafförbindelserna avbröts. En tidning refererade dagens händelser på följande sätt:

'I Dacca började strejken framgångsrikt, med alla butiker, basarer och offentliga institutioner stängda. Inga transportmedel var tillgängliga på gatorna. Strejken var fullständig i industriområdena runt Dacca. Arbetare och bönder från kringliggande områden kom in till Dacca för de för dagen planerade demonstrationerna. En del av dem hade med sig plogbillar och käppar. Senare tågade strejkvakter till statliga och halvstatliga lokaler och uppmanade tjänstemännen att ansluta sig till strejken. De flesta tjänstemännen i de flesta verk, däribland Östpakistan vatten- och utvecklingsbyrå, Östpakistan industriutvecklingsbyrå, Östpakistan industriutvecklingsbolag och GPO svarade positivt, men oroligheter började när strejkvakterna kom till Östpakistaniska sekretariatet [byråkraternas högkvarter – T.A.] och kulminerade när polisen öppnade eld ... Detta hände när den första gruppen av demonstranter tågade fram till sekretariatets portar och uppmanade tjänste-

¹ *The Times* (London), 4 januari 1969. I sina ledarkommentarer tycktes tidningen alltjämt tro att Ayub skulle ställa upp i val 1970 och förutsatte att hans enda allvarliga motståndare var flygmarskalk Ashgar Khan. Den betecknade Maulana Bhashani som 'dena kvarleva från det förflutna'. När den förlöjligade Bhashani för hans höga ålder begrep den tydligen inte att Bhashani var den ende politiske ledare i Pakistan som hade arbetarnas och böndernas stöd och som ställde klart utformade klasskrav. Långt ifrån att vara en 'kvarleva från det förflutna' var Bhashani en talesman för framtiden, för ett Pakistan som styrdes av arbetarna och bönderna i ett socialistiskt samhällssystem.

männen att komma ut och ansluta sig till strejken. EPR (East Pakistan Rifles) och polisen stängde grindarna och uppmanade demonstranterna att skingra sig. De vägrade och fortsatte att hålla strejkvakt utanför sekretariatet. Polisen tillgrep tårgas och demonstranterna svarade med tegelstenar. Tårgasgranater som polisen avskjutit kastades också tillbaka mot EPR och polisen innanför sekretariatet. Då öppnade polisen eld. En andra eldgivning ägde rum kl. 12.15. De växande människomassorna greps av ursinne och försökte mitt under den häftiga tårgasavskjutningen att närma sig porten. De besvarade tårgasen med stenkastning. Vid en tidpunkt höll porten på södra sidan att brinna. Vid detta tillfälle intog demonstranterna positioner nära porten. Under tiden hade en brandbil kommit för att släcka elden men den hindrades av massan. En del av den försökte att skära av telefon- och elledningarna vid sekretariatets sydvästra hörn. Vid den tidpunkten hade polisens kravallbilar omringat området och sprutat mängder av vatten över massan. Den svarade med tegelstenar. Under någon tid pågick en förbittrad strid mellan å ena sidan demonstranterna och å andra sidan polisen och East Pakistan Rifles. Skottlossning hördes och tre människor dödades. En del av demonstranterna blev ännu ursinnigare och begav sig till sekretariatets östra sida där fyra regeringsbilar sattes i brand ...'¹

Liknande utbrott hade förekommit i andra delar av Östpakistan, där studenter, arbetare och bönder med framgång trotsat förtryckarna och hållit sina positioner. Under natten mellan den 23 och 24 januari tågade tjugofem tusen studenter med facklor genom Daccas gator och förpliktade sig själva att kämpa till fullständig seger, vilket betydde att deras krav i elva punkter accepterades. Men för att segra krävdes en revolutionär ledning och någon sådan fanns inte. Rörelsen stod långt framom den existerande politiska ledningen och till och med den gamle Bhashani måste skynda sig för att hinna ifatt massornas krav.

Studentledningens roll var ytterst betydelsefull:

‘Östpakistan studenter har lämnat de förskansade oppositionspartierna bakom sig i fråga om både program och aktion. De har påtagit sig den ytterst krävande uppgiften att leda en politisk rörelse. Genom sina aktioner och sin beslutsamma rörelse har studentgemenskapen förmått ingjuta ett okuvligt mod hos gemene man. Medan de politiska partierna är upptagna av att förändra sina punkter och kontrapunkter har studenterna inspirerat alla samhällsskikt att gå ut på gatorna under deras eget banér, elvapunktsprogrammet. De samlade krav som de framlagt överskrider ramen för de vanliga politiska partiernas fantasi. Det som studenterna agiterar för kan mycket väl bli basen för en antifeodal, antikapitalistisk och antiimperialistisk demokratisk rörelse. Deras program och ledning har i stor utsträckning godkänts av landets folk ...’²

SAC var emellertid inte själv enhetlig och de politiska partierna hade redan börjat anklaga studentrörelsen för ‘ultrarevolutionära och äventyrliga’ paroller.³ Reformisterna var beslutna att nu söka kontrollera rörelsen och en del av dem sände utan tvivel budskap till Ayub som angav att de skulle ställa sig positiva om han kom med något erbjudande. Ayub gav sitt svar genom sin favoritjournalist, Z. A. Suleri, som publicerade en förstasides-artikel i *Pakistan Times* (Rawalpindi) tydande på att den store mannen nu var beredd att förhandla med oppositionsledarna. En dag senare sökte utrikesministern kyla av vänstern genom att i parlamentet meddela att den kinesiske ledaren Chou En-lai accepterat en inbjudan att besöka Pakistan.⁴ Men rörelsen hade framskridit för långt för att sådana mutförsök skulle beaktas. Det var något annat som krävdes.

Den 1 februari förklarade presidenten i en radioutsändning att han var beredd att tala med

¹ *Pakistan Observer*, 25 januari 1969.

² *Holiday*, 28 januari 1969.

³ *Ibid.*

⁴ *Pakistan Observer*, 31 januari 1969.

oppositionens ledare. För Ayub var detta ett dramatiskt medgivande för de politiker som han bara några veckor tidigare förlöjligat, och han gjorde det av två skäl. För det första utövade armén påtryckningar på honom för att han skulle förhandla med de ansvariga oppositionsledarna och han kunde inte längre förlita sig på automatiskt stöd från armén i sin politiska taktik och strategi. För det andra var han rädd för att om han inte uppnådde en överenskommelse med DAC skulle trots bristen på organisation den yttersta vänstern eventuellt kunna vinna ännu starkare stöd bland folket. Den uppgift som förestod honom och DAC-ledarna var att isolera vänstern genom att nå en överenskommelse. Även de byråkrater som stod Ayub närmast visste mycket väl att ett erbjudande om förhandlingar skulle förorsaka en del meningsskiljaktigheter inom DAC:s egna led. En brittisk tidning rapporterade:

‘Medan de sundare elementen inom oppositionen ställer sig positiva till president Ayub Khans erbjudande att diskutera nationella problem med ”ansvariga oppositionsledare” har extremisterna fördömt presidentens drag. Det har betecknats som ett försök att ”splittra folket, minska rörelsens tempo, skjuta den i bakgrunden och låta den gå ned sig i ett moras av förhoppningar, avvaktan och tivel”.’¹

Det kunde inte råda någon tvekan om att Ayubs maning var avsedd att få de borgerliga och feodala politikerna att förena sig med honom och förhindra systemets upplösning. Han var beredd att göra stora medgivanden för studenterna i fråga om deras universitetskrav, under förutsättningen att de avstod från ansvar på andra områden:

‘Vad studenternas problem beträffar har undervisningsexperter, lärare och studenternas föräldrar vitsordat att regeringen med sympati övervägt deras svårigheter och gjort ett uppriktigt försök att lösa dem. För att göra slut på det nuvarande dödläget har de flesta av studenternas krav accepterats. Universitetsförordningarna har upphävts och en ny lagstiftning utarbetas för att tillgodose de nuvarande behoven. Det finns anledning att hoppas att under det nya systemet kommer de flesta av lärarnas och studenternas svårigheter att avskaffas och att en ny era börjar inom detta lands undervisningsväsen. Studenterna bör också dra fördel av dessa möjligheter och återgå till sina studier så fort som möjligt. Jag hoppas livligt att studenternas föräldrar och lärarna kommer att utöva sitt inflytande och vidta praktiska åtgärder för att förbättra den nuvarande atmosfären.’²

Men Ayub var för sent ute. Studenterna lät sig inte mutas eller skrämmas till att överge den politiska kamp som pågick i landet. Ayub trodde naturligtvis inte att hans appell skulle ha någon verkan i Östpakistan utan riktade sig i verkligheten främst till studenterna i Västpakistan, men även där talade han för döva öron. De flesta militanta medlemmar av oppositionen kände sig inte smickrade av Ayubs hänvisningar till huliganer, antisociala element och slödder.

Ayub hävdade att han inte var någon motståndare till fredliga protester, men att våld ute på gatorna måste bekämpas med fasthet av staten, och denna åsikt delades av många ledare i DAC. Flera av dessa ledare hade till folkets förvåning, och kanske till sin egen, den 17 januari 1969 beslutat att utmana förordningen 144 genom att då genomföra en demonstration. Men de kunde inte leda sina anhängare till trotsets logiska kulmination: kamp mot polisen.

‘Bland studenterna övervägde en annan sinnesstämning. De var också benägna att kränka förordningen 144 men ovilliga att hejda sin frammarsch då de mötte motstånd. De fortsatte sin framstöt och sina försök att bryta ner polisens motstånd. De följande händelserna utvecklades slag i slag. East Pakistan Rifles ersatte polisen medan studenterna blev allt bättre organiserade och våldsammare och tillgrep tegelstenskastning och barrikader som svar på grymheterna. Resningen

¹ *Financial Times*, 6 februari 1969.

² *Holiday*, 2 februari 1969.

nådde slutligen en höjdpunkt då folket faktiskt tog hela rörelsen i sina egna händer utan att vänta på direktiv från någon politisk ledning, vilken hur som helst inte fanns.’¹

DAC-ledarna insåg mycket väl att de inte kunde kontrollera rörelsen. För dem liksom för Ayub tycktes en kompromiss vara den enda utvägen. DAC framlade några förhandlingsvillkor, av vilka det viktigaste var upphävandet av undantagstillståndet i Pakistan, under vilket många politiskt engagerade människor hade arresterats. Nästan omgående meddelade justitieministern att det snart skulle upphävas och att inga nya åtgärder skulle vidtas dessförinnan. Det verkade som om båda sidor kommit överens om dessa punkter under privata överläggningar och att de utnyttjades propagandistiskt för att bedra allmänheten: DAC:s ledare förklarade att de inte var beredda till förhandlingar förrän några av ‘folkets’ krav tillgodosetts och diktatorn för sin del framstod som en ‘resonlig’ man vilken tillgodosåg huvudkravet. Det var väl uttänkt.

NAP-högern, en ledande del av DAC, hade visat sig något ovillig att förhandla så länge som dess ledare, Wali Khan, alltjämt var fängelse, men fick försäkringar om att det var en fråga om dagar innan undantagstillståndet skulle hävas och både Bhutto och Wali Khan friges. Frågan om Sheik Mujibur Rehman var emellertid något mer komplicerad. Awami-förbundet hotade att dra sig ut ur DAC om det inte blev representerat av Mujibur Rehman vid rundabords-konferensen. Regeringen lovade att Mujibur skulle ‘stå till förfogande’, vilket var en paradoxal situation eftersom Rehman var anklagad för ‘konspirationer’ och förräderi. Trots detta erbjöd sig regimen att frige honom mot hedersord! Från början hade Awami-förbundets ledare samtyckt till att bli frigiven på hedersord, men folkets vredgade reaktion fick honom snart att ändra mening. Och vid det laget överflyglades rundabordsförhandlingarna av händelserna ute på gatorna.

Revolten fortsatte i hela Västpakistan. Samtidigt som flygmarskalken Asghar Khan uppmanade till bildande av en nationell regering visade folket sin harm och fullständiga misstro mot DAC-ledarna genom att fortsätta kampen på gatorna. Den dominerande parollen var ‘ingen kompromiss, Ayub måste bort!’ Den 13 februari tågade förbittrade demonstranter – studenter, arbetare och en del intellektuella – i Lahore till Oxford University Press utställningslokaler och brände ner dem. Förlaget hade publicerat Ayubs förfärliga memoarer och de som hade fått dem itutade i sig i skolor och universitet utkrävde nu sin hämnd. Varje exemplar av boken förstördes och förlaget drabbades av skador som uppgick till över tjugo tusen pund.

Samma dag tågade över trettio tusen järnvägsmän genom Lahores gator. De hade äntligen förmått sina Kina-vänliga ledare att organisera en demonstration. Arbetarna bar med sig röda flaggor och paroller som ‘Solidaritet med det kinesiska folket’, ‘Krossa kapitalismen’ och ‘Håll religionen utanför politiken’. Samma dag genomförde arbetarna fem andra demonstrationer och trafiken låg helt nere. Arbetarna tycktes behärska staden. *The Times* korrespondent, som verkade att ha sett dem för första gången, skickade ett telegram till London i vilket det bland annat hette: ‘Sedan arbetarklassen inträtt i revolten, som hittills begränsats till studenterna och de politiska partierna, börjar observatörerna tvivla på att regeringen eller oppositionen kan kontrollera de krafter som släppts lös i Pakistan.’²

I andra västpakistanska städer, särskilt Karachi och Peshawar, öppnade polisen eld mot demonstranterna och den 14 februari dödades minst sex människor av polisen. Samma dag

¹ *Holiday*, 2 februari 1969, i en artikel av Badruddin Umar.

² *The Times* (London), 14 februari 1969.

bedrev studenterna sabotage mot signalsystemet intill Lahores järnvägsstation och avbröt därmed tågförbindelserna. Det var de verkliga svaren på Ayubs förhandlingserbjudande, i slående kontrast till DAC:s kompromiss- och reformståndpunkt. Det fanns inga som formulerade deras krav och därför beslöt de att stanna på gatan tills dessa krav tillgodosetts.

Under tiden hade situationen försämrats i sådan utsträckning att den härskande klassen övervägde införande av undantagstillstånd. Ayub stod i ständig förbindelse med armén och det var uppenbart att de politiska intrigerna utspelades på två skilda nivåer. Ayub förhandlade med DAC å ena sidan och med armén å den andra. Armén själv var invecklad i överläggningar med en del av de politiska ledarna. Under den första februariveckan förberedde sig armén, enligt en högt uppsatt tjänsteman, för att införa undantagstillstånd och rädda Ayub. Datum hade fastställts och de nödvändiga förordningarna redan tryckts, men i sista minuten tvingade läget i Östpakistan armén att ändra sig.

I Östpakistan satt Mujibur Rehman alltjämt i fängelse. Även om han var beredd att bli frigiven mot hedersord hade folkets röst, som genljöd på möte efter möte i Paltan Maidan, sagt nej. Maulana Bhashani förklarade att Östpakistaners folk inte skulle låta Mujibur komma till Rawalpindi mot hedersord. Han måste frigges ovillkorligt och om det var nödvändigt skulle folket riva ner fängelsemurarna. Mujibur hade inget annat val än att godkänna folkets krav och begärde nu ovillkorlig frigivning.

Under tiden angrep vänsterstudenternas ledare skoningslöst de bengaliska representanterna i DAC och hävdade att dialogen mellan den borgerliga oppositionen och regimen fördes utan mandat från folket och att det inte kunde bli tal om någon annan diskussion än på grundval av elvapunktskraven från Studenternas aktionskommitté. Studenterna såg att regeringen och oppositionen förenade sina ansträngningar för att söka kanalisera rörelsen så att den blev mer respektabel. Därför fortsatte demonstrationerna och strejkerna.

Lördagen den 15 februari dog sergeant Zahurul Haq, en av de bengaliska soldater som anklagats för konspiration tillsammans med Mujibur Rehman i Agarthala-fallet, av sår efter gevärskulor. Fängelseledningen hävdade att han hade försökt att fly, men detta förnekades av de övriga fångarna som sade att han skjutits ned avsiktligt. Vilka fakta som än låg bakom hans död hade denna en explosiv verkan bland Daccas befolkning. Studenterna hade upprepade sammanstötningar med polisen och Maulana Bhashani kallade till ett sorgemöte söndagen den 16 februari 1969. Det var på detta möte som den 86-årige bondeledaren avslutade sitt tal med maningen '*Bangla jago, agun jalo*' (Vakna, bengaler, och tänd eldarna). Bhashani hade knappt hunnit säga dessa ord förrän rök sågs stiga upp från stadens centrum. Det var en ren tillfällighet, men den dramatiska effekten ökade den redan spända atmosfären i staden. Den byggnad som satts i brand var det nya högkvarteret för Ayubs muhammedanska förbund, som alltjämt stod under byggnad men ändå ansågs värt att brännas ner. Senare antändes ett hus som ägdes av Nawab Hasan Askari, provinsminister och en av Ayubs anhängare i Dacca, liksom det som ägdes av informationsministern Khwaja Shahabudin. Massorna var ursinniga över att Zahurul Haq dödats. Statlig egendom och tjänstebilar sattes i brand och ännu en gång måste armén tillkallas för att 'återställa ordningen'. En dag senare upphävdes undantagstillståndet och Bhutto, Wali Khan och andra politiska fångar frigavs. Men den 17 februari var det åter våldsamma demonstrationer i Dacca och armén införde utgångsförbud.

Nästa dag stack en soldat med sin bajonett en professor vid Rajshahi-universitetet till döds under en demonstration. När nyheten om detta nya dåd nådde Dacca blev atmosfären överhettad. Utegångsförbud infördes i staden men både armén och byråkraterna i Dacca förstod att det skulle trotsas. Rörelsen lät sig inte längre skrämmas av kulor. Studentledare framhöll för

armén att när tusentals bönder dog vid varje översvämning spelade det inte så stor roll om några hundra studenter dog i kulregnet under frihetskampen.

Innan vi övergår till händelserna natten den 18 februari bör vi beröra styrkeförhållandena mellan klasserna i Dacca. I stadens centrum ligger Daccas universitet. Det består till stor del av bostadshus och de flesta studenter tillhör någon av de åtta 'Halls of Residence' (studenthem) som omger campus. Studentledarna är vanligen anträffbara där, även om de inte själva bor i något studenthem.¹ Det finns mellan 5 000 och 6 000 universitetsstudenter i Dacca. En stark kärna av dem finns i stadens centrum. Industriarbetarna är alla koncentrerade i förorter strax utanför Dacca, i Tongi, Tejgaon, Demra och Adamjeenagar. Industriföretagarna trodde att de kunde isolera sina arbetare genom att fösa ihop dem i kolonier, men i själva verket gjorde detta det mycket lättare för dem att organisera sig politiskt på fritiden. Vi kan alltså betrakta Dacca som två koncentriska cirklar, varav den inre omfattar studenterna och den yttre proletariatet. Mellan de båda cirkelarna finns bourgeoisin och småbourgeoisin samt naturligtvis också slummens invånare och stadens fattiga. Utanför den yttre cirkeln är en mängd jordlösa och arbetslösa bönder förlagda nära Daccas industribälte och bakom dem finns landsbygdens bönder.

Det förelåg inget särskilt beslut av vare sig studenterna eller arbetarna att trotsa utgångsförbudet, däremot en spontan känsla av att det skulle ske. Strax efter kl. 10 på kvällen började studenterna i studenthemmen att skandera paroller mot armén och uppmaningar att trotsa utgångsförbudet. Så småningom steg småborgarna upp på sina tak och började ge eko åt studenternas paroller. Inom en timme skanderade praktiskt taget hela staden samma paroller och så småningom förstod folk att utgångsförbudet skulle trotsas. Nyheten spred sig till industriområdena där arbetarna började samlas och tåga in mot stadens centrum.

De första som trotsade utgångsförbudet inne i staden var sluminvånarna, vilkas nöd härdat dem till att möta vad som helst. Till dem anslöt sig andra delar av stadens fattiga som ställde upp vid arbetarnas sida. Slutligen föll studenterna in och Dacca blev en böljande människomassa. I många fall greps arméofficerare som stationerats vid stadens nyckelpunkter av panik och sprang därifrån. I andra fall uppförde de sig som om de tillhörde en kolonial armé och sköt med berätt mod ned arbetare.

Ledningen för NAP-vänstern sammanträdde i ett hus i Eskaton. Den gamle Bhashani vandrade fram och tillbaka i trädgården, harmsen över att han inte kunde ta ledningen, och grät när han hörde ljudet av maskingevärseld. De andra 'ledarna' diskuterade hur de skulle komma undan om armén gjorde en räd mot huset. Vid ett tillfälle sprang arbetare in i huset och bad Bhashani om gevär mot armén, men sådana fanns inte – i varje fall utlämnades inga. När arbetarna ville hävda sin politiska makt ställdes de inför den härskande klassens bösmyningar.

I hela staden hördes gevärseldens staccaton. Även i Daccas arbetarförorter trotsades utgångsförbudet och arbetare bedrev sabotage mot järnvägslinjerna för att förhindra att tåg kom till eller gick från Dacca. Många av dem sköts obarmhärtigt ner.

Mellan midnatt och kl. 1 fick inte ens regeringstjänstemän med pass för utgångsförbudet gå ut på gatorna. En del journalister som trotsade denna order och smög sig ut kunde se hur döda

¹ De olika 'Halls' väljer tre representanter var som företräder dem vid Daccas universitets centrala studentförbund (DUCSU) och posterna som ordförande och sekreterare i detta roterar bland de olika studenthemmens representanter. Den SAC (studenternas aktionskommitté) som bildas under kampen består av representanter för DUCSU liksom av valda ombud från andra högskolor och universitet.

arbetares och bönders kroppar bars bort och soldater rengjorde gatorna från blod. Enligt inofficiella siffror (det finns inga officiella siffror) dödades över hundra människor denna natt. Men tidningarna var tysta. Ännu en gång hade arbetarna och stadens fattiga utan någon som helst ledning trotsat den härskande klassen och dess gevärskulor.

En revolutionär ledning organiserad i hela provinsen kunde ha begagnat detta tillfälle för att gripa makten och föra en väpnad kamp i själva Dacca för att beseгра förtryckarna. Men i stället gick Studenternas aktionskommitté med på att träffa de lokala byråkraterna vid ett konferensbord. Det hade en bismak av den rundabordskonferens som föreslagits tidigare, men i ett avseende var den betydelsefullare. Studenterna krävde att utegångsförbudet skulle upphävas och alla politiska fångar frigges.¹

De varnade offentligt regeringen för att om utegångsförbudet inte upphävdes skulle de trotsa det på ett otvetydigt sätt. Den general som hade befälet över garnisonen i Dacca säges ha sänt en synnerligen pessimistisk bild av läget i Östpakistan till sin chef i Rawalpindi, och hans rapport var troligen avgörande i detta kritiska ögonblick.

Den 19 februari kallade Ayub till sig de väpnade styrkornas tre högsta chefer. Inga rapporter har ännu offentliggjorts från detta möte, men följande bedömning har inhämtats från Ayub närstående källor. Han begärde tydligen att de tre vapencheferna skulle införa belägrings-tillstånd i alla städer i Öst- och Västpakistan, men arméchefen, general Yahya Khan, vägrade blankt. Han hade mottagit en rapport från sin man i Dacca som gav vid handen att om belägringstillstånd infördes kunde de hålla Dacca i schack, men inte svara för Östpakistan i övrigt. De officerare som Yahya hade konsulterat hade sagt honom att de inte var motståndare till undantagstillstånd för att rädda landet, men att det måste vara ett undantagstillstånd utan Ayub. Yahya rådde Ayub att anta alla de villkor som ställts av DAC:s politiska ledare och sedan dra sig tillbaka från politiken.

Sedan Ayub en gång förlorat arméns stöd var han fullständigt hjälplös. Han hade inget val. Den 20 februari var utegångsförbudet slut och den 21 februari meddelade Ayub att han drog sig tillbaka från Pakistans politik. Varje annat beslut skulle ha betytt blodbad, inte bara i Östpakistan, utan också i en del områden i Västpakistan, särskilt Nordvästra gränsprovinserna, Karachi och Beluchistan. Den 22 februari frigavs Sheikh Mujibur Rehman ur fängelset och målet om Agarhala-konspirationen nedlades. Vilka politiska intriger som än föregick detta beslut låg dess största betydelse i verkningarna bland de bengaliska massorna, som betraktade det som en stor seger för sin nationella rörelse.

Det möte i Dacca som SAC sammankallat för att fira Mujiburs frigivande bevistades av över en halv miljon människor. Mahbubullah talade på mötet i otvetydiga ordalag och varnade Mujibur och hans likasinnade för att massorna inte skulle tolerera något försök att gå förbi studenternas elvapunktsprogram. Mujibur tvingades förklara att han skulle kämpa för dem. EPSU-vänstern hade skäl att vara nöjd med sig själv. Både den och Mujibur kände till sanningen men den senare hade tvingats godta de elva punkterna inför en halv miljon människor.

Samtidigt som det inte kan råda något tvivel om att Ayubs beslut att 'dra sig tillbaka' från politiken var en väldig moralisk seger för det folk som varit engagerat i kampen mot honom

¹ Bara det faktum att de i detta kritiska skede kunde samtycka till att förhandla med den hatade lokala byråkratin visar reformismen hos studentledarnas stora flertal. Mahbubullah medgav detta öppet och sade att han underkastat sig själv en sträng självkritik för att han samtyckte till mötet. Men det skulle uppenbarligen ha varit fel av honom att avsöndra sig från SAC i denna fråga och isolera sig själv.

hade detta beslut en viss negativ effekt på massrörelsen. Sedan Ayub en gång var 'nere för räkning' kunde de borgerliga partiernas ledare hävda att de förde diskussioner med honom endast i syfte att överta makten och upprätta ett borgerligt demokratiskt styrelseskick i Pakistan, och att det nu inte var fråga om någon kompromiss om på vilket sätt Ayub skulle bevara makten. De kunde därför uppmana folket att glömma gatukampen och koncentrera sig på Runda bordet i presidentens palats i Rawalpindi.

I Västpakistan vägrade Bhutto att sitta vid samma bord som Ayub. Han tänkte inte delta i konferensen. Vilka som än var de verkliga skälen bakom detta drag hade det den positiva verkan att det ökade den ideologiska klyvningen mellan de reaktionära och de progressiva studenterna. De 'ledare' som kom till Rawalpindi för att träffa Ayub möttes av studenterna som skanderade DAC-fientliga paroller. En studentledare och Bhutto-anhängare, Hassamul Haque, blev under en sådan demonstration på Rawalpindis flygplats misshandlad av ett snille från den lokala DAC. Särskilt nyfascisterna gick till öppet angrepp mot kärnan i oppositionen mot Ayub. Deras ursinniga utfall mot Bhutto och Bhashani påminde om den nazistpropaganda som på 30-talet bedrevs i *Der Stürmer*. Jag fick personlig erfarenhet av deras metoder. När jag kom till en järnvägsstation eller en flygplats hälsades jag välkommen av stora skaror vänsterstudenter och en liten grupp fascister som hade skickats ut för att provocera fram sammanstötningar. Vid flygplatsen i Multan mötte mig Jamaati-Islamis anhängare med följande paroll: 'Vi kommer att göra Pakistan till ett nytt Indonesien!' eller helt enkelt: 'Döda socialisterna'. På ett stort offentligt möte i Multan svarade jag att om socialisterna massakrerades skulle de inte dö i sina sängar utan de skulle försvara sig till sista blodsdroppen och döda flera fascister för varje socialist. Detta yttrande togs ut ur sitt sammanhang i Jamaat-i-Islamis press och utnyttjades som antisocialistisk propaganda.¹

I Östpakistan utövade en del av Bhashanis parti påtryckningar på honom för att han skulle delta i rundabords-konferensen. När Mujibur Rehman frigavs ur fängelset gick han samma dag till Bhashani för att be honom delta i konferensen. Mujibur, som tidigare varit Bhashanis politiske sekreterare, lär ha kallat den gamle mannen för sin fader och vädjat till honom att komma för Bengalens sak. Bhashanis politiska instinkt varnade honom för att bevisa konferensen och han svarade att om hans son deltog fanns det ingen anledning att även fadern skulle vara med. När en journalist frågade honom om han inte riskerade att isolera sig om han vägrade att komma till Rawalpindi och förhandla med regeringen svarade Bhashani: 'Ja, jag kommer att isolera mig från Ayub, hans omgivning och alla de borgerliga politiska ledarna. Jag kommer emellertid inte att isolera mig från folket.' Stödet från de marxistiska studenterna i EPSU och de militanta fackföreningsledarna från Chittagong bidrog till att Bhashani höll sig undan från Rawalpindi. Men hans vägran var trots allt villkorlig: han förklarade att han skulle delta om regimen godtog en del av böndernas huvudkrav.

Det förekom ingen genomtänkt socialistisk kritik av rundabords-förhandlingarna mellan Ayub och oppositionspartierna. Det var bara en paus i resningen. I Västpakistan hade huvudkravet

¹ En tidning hade exempelvis rubriken: 'Tariq Ali säger: "Vi skall hämnas de indonesiska kommunisternas död i Pakistan".' Anledningen till Jamaat-i-Islamis förargelse över min rundresa i viktiga västpakistaniska städer var främst mitt 'internationella rykte' och det faktum att jag yrkade på att kampen i Pakistan skulle förbindas med kampen i den övriga världen. *The Times* (London) för den 5 mars 1969 meddelade att 'Studentledare som stöder högerpartiet Jamaat-i-Islami var ännu mer uppskrämda. "Han kommer att förstöra islam", sade en av dem. Även om Tariq Ali har stöd av en majoritet bland vänsterradikalerna tror mer moderata socialister att en sådan svuren trotskist skulle utmana den ortodoxa muhammedanska opinionen.' De 'moderata socialisterna' var naturligtvis Bhuttos anhängare. Vid ett tillfälle antydde de att eftersom jag var motståndare till Bhuttos politik måste jag vara en CIA-agent!

varit Ayubs avlägsnande, och Ayub hade avlägsnat sig själv. Studenternas bristande ideologiska medvetande, i förening med Bhuttos opportunistiska, socialdemokratiska ledning, gjorde att den utomparlamentariska oppositionen i Västpakistan nu verkade i ett tomrum.

Oron hade dämpats i Västpakistan, bortsett från sammanstötningarna på flygplatserna mellan Jamaat-i-Islamis Ayub-vänliga anhängare och vänsterstudenterna. I landets västra del hade resningen hejdats. Endast Karachi tycktes först fullständigt oberört av nyheten om Ayubs tillbakaträdande. Stadens arbetare ockuperade flera fabriker och drev ut företagsledningen. Den 17 mars genomfördes en generalstrejk som lamslog hamnen och järnvägen, samtidigt som den röda flaggan hissades på Valikas textilfabriker. De enda arbetare som inte gick ut i strejk var de som var anslutna till PIA:s (Pakistan International Airlines) fackliga förbund.

I Östpakistan fortsatte resningen. Även om oron minskat bland studenterna fortsatte städernas proletariat och de fattiga bönderna kampen. I vissa delar av landsbygden angrep bönderna de lokaler där de småbyråkrater som samlade in och registrerade skatterna höll till. Bönderna var ofta tvungna att inte bara betala skatten utan därtill tredubbla summan som mutor till byråkraten för att han skulle registrera att de erlagt sin skatt. Bönderna omringade byråkraternas kontor och krävde tillbaka sina pengar, dvs. de betalda mutorna. Vägrade skatteindrivaren brändes lokalen ner. I Nordbengalen inställde bönderna alla betalningar till staten och en del byar valde folkråd för att döma de lokala förtryckarna. Omkring ett dussin skatteindrivare, byråkrater och 'grunddemokrater' dömdes och avrättades.

Rapporterna om massomfattande och godtyckliga massakrer spreds i själva verket för att diskreditera bonderörelsen och skrämja mellanskikten. Men om bönderna avrättat alla de lokala förtryckarna skulle detta ha varit behjärtansvärt. Det var ingen ny situation. Den har på ett utomordentligt sätt beskrivits av en kinesisk revolutionär på 20-talet:

'Bonderevolten störde de besuttnas ljuva drömmar. När nyheterna från landsbygden nådde städerna framkallade de omedelbart larm bland de besuttna ... Från mellanskikten upp till Kuomintang's högerflygel fanns det inte någon som inte sammanfattade det hela i en fras, "Det är fruktansvärt". Under intryck av åsikterna hos "Det är fruktansvärt"-skolan som då flödade i städerna blev även revolutionärt sinnade människor nedslagna då de i sin fantasi utmålade händelserna på landsbygden. Och de kunde inte förneka ordet 'fruktansvärt' ... Men som vi redan sagt, faktum är att de breda bondemassorna rest sig för att fullfölja sin historiska mission och att demokratins krafter på landsbygden rest sig för att störta feodalismens krafter på landsbygden ... Det är bra. Det är inte "fruktansvärt" alls. Det är allt annat än fruktansvärt. Ingen revolutionär kamrat får ge eko åt sådant nonsens.'¹

I Dacca blev emellertid många 'revolutionärer' uppskrämda av vad de kallade böndernas 'excesser'. Man vädjade oavbrutet om lugn och ordning på landsbygden. Medan bourgeoisin sökte komma över sina meningsskiljaktigheter på mötet i Rawalpindi skärptes klasskampen. Gherao-rörelsen utvecklades också. Arbetare belägrade fabriker, där ledningen praktiskt taget hölls fången. Den tilläts inte lämna fabriken förrän den gått med på löneökningar som varierade mellan 25 och 100 procent, beroende på hur många dagar verkställande direktören undanhölls mat och vatten.

I detta läge var det klart för alla att armén skulle överta makten. Det hade en av Ayubs ministrar hotat med vid rundabords-konferensen. De partier som vägrat att delta i överläggningarna mellan DAC och Ayub borde ha förberett folket på att undantagstillståndet skulle komma och uppmanat till generalstrejk i hela landet mot dessa planer. Det råder inget tvivel

¹ Mao Tse-tung, *Selected Works* (Peking 1949), vol. 1, s. 26-27.

om att en sådan strejk skulle ha blivit en utomordentlig framgång.

I detta avgörande ögonblick lämnade Maulana Bhashani sin politiska bas i Östpakistan för en rundresa i västra provinsen. I Västpakistan besökte han tre städer och höll ytterst upphetsande tal, vilket föranledde hans fiender att påstå att han handlade i samförstånd med armén och medvetet skärpte situationen för att lämna en förevändning för undantagstillståndet.

Men konspirationsteorin i fråga om den historiska utvecklingen är, trots dess dragningskraft på småborgerliga sinnen, vanligen falsk. Armén hade redan klart föresatt sig att 'rädda nationen' en gång till. Även om den utnyttjade en del av Bhashans uttalanden för att skrämma Västpakistanens medelklass var saken avgjord. Det var endast fråga om att förbereda inledningen, och det förhållandet att resningen tycktes mattas passade inte generalernas planer. De önskade lägga fram en bild av landet som om det var på väg mot undergången och själva framstå som dess räddare. Ayub hade använt samma metod 1958.

Massornas ökade politiska medvetande krävde emellertid nu en mer utarbetad och raffinerad iscensättning. Spelet utvecklades på två skilda plan. Ayub uppmuntrades att fortsätta med sina rundabordsöverläggningar tillsammans med DAC-ledarna den 10 mars. I detta skede var han ett fullständigt vrak, intellektuellt, moraliskt och fysiskt. Den förödmjukelse som det innebar att tvingas förhandla med män som han delvis ansett vara alltför obetydliga att besegra måste ha varit ett svårt slag. Han visste att utan armén var han politiskt död och han behövde all tänkbar uppmuntran från sina favoritbyråkrater för att kunna fortsätta spelet. Byråkraterna var också förtvivlat angelägna om att nå något slags överenskommelse, eftersom de visste att ett andra undantagstillstånd skulle försvaga deras position gentemot armén. Men även de visste att de hade oddsen emot sig.

Under rundabords-konferensen godtog Ayub DAC:s huvudkrav men vägrade gå med på att Progressive Papers Limited skulle återlämnas till dess förra ägare. DAC-ledarna var, med hedersamt undantag för den Moskva-orienterade NAP-ledaren Mozzafar Ahmed, bara alltför glada över att kunna glömma bort detta särskilda krav. Det skulle bara ha betytt att ge tidningarna tillbaka till vänstermännen. Det var bättre att behålla status quo. Mujibur Rehman hade på konferensen tryckt både på de elva punkterna och sina egna krav i sex punkter. Privat uppges han ha sagt till Daultana: 'Jag kommer att godta varje beslut på rundabordskonferensen. Detta är förspelet till ett val och om det verkar som om jag uppgav någon del av mitt program kommer Bhashani att segra. Jag kommer att ge efter för er efter valen. Vill ni hjälpa mig mot Bhashani måste ni hjälpa mig nu.'¹

Strax efter konferensens avslutande tog Mujibur avstånd från DAC. Men det var bara demagogi eftersom DAC upplöste sig själv kort tid efteråt. Den hade löst uppgiften att tvinga rörelsen till en paus och den härskande klassen behärskade åter situationen.

Arméns representanter hade mött Mujibur Renman redan när han var i Rawalpindi och det förefaller uppenbart att den bengaliske ledaren informerades om att något slags militärt maktövertagande var omedelbart förestående. Även Bhashani hade informerats härom och avbröt därför genast sin rundresa för att återvända till Dacca den 25 mars 1969. Några dagar innan juntan tog makten hade Ayub ersatt de två provinsguvernörerna med två mindre föraktade civila ämbetsmän. Båda de nya guvernörerna tycktes ha trott att 'bråket' var över och att lugnet skulle återvända till provinserna. Den västpakistaniske guvernören, Yusuf Haroon, besökte Rawalpindi för att tala om för Ayub och armécheferna att allt var i sin ordning. Han

¹ Intervju med författaren.

möttes av flygmarskalken Nur Khan som bad honom att framlägga en annan rapport, enligt vilken läget var värre än förut.

Den 26 mars bad Ayub armén att överta makten och överlämnade sina befogenheter till den. De högre officerarna hade uppfattat hela den revolutionära resningen som en allvarlig utmaning mot armén och samhällssystemet i Pakistan, i vilket arméledningen var väl integrerad. De måste återförsäkra sig om sin auktoritet, men utan Ayub, eftersom såväl han själv som hans familj hade bragt vanära över armén – naturligtvis med hjälp av de 'fördömda' byråkraterna.

Det länge väntade undantagstillståndet infördes således. Det välkomnades av alla borgerliga politiska ledare, Bhutto inräknad. Bhashani hävdade att han var motståndare till det och Mujibur Renman förblev tyst. Ayub drog sig tillbaka till sin svärsons gods i Swat, men han fortsatte att träffa den nye chefen, Yahya Khan. Tre månaders hård och oavbruten kamp hade förråtts först och främst av alla de borgerliga ledarna, vilkas aktioner hade jämnat vägen för ett nytt militärt maktövertagande. 'I stället för att samhället skulle ha tillkämpat sig ett nytt innehåll förefaller det som om staten endast återvänt till sin äldsta form, till sabelns och mitrans skamlöst enkla välde.'¹

8. Pakistan och den permanenta revolutionen

'Det är nonsens att säga att etapperna i allmänhet inte kan överhoppas. Den levande historiska processen gör alltid språng över isolerade "etapper" som kan härledas ur hela utvecklingsprocessens teoretiska upplösning i dess komponenter, det vill säga utvecklingsprocessen i dess fullständiga omfattning. Detsamma krävs av den revolutionära ledningen i kritiska lägen. Man kan säga att den främsta skillnaden mellan en revolutionär och en vulgär evolutionist ligger i förmågan att fatta och utnyttja sådana lägen.'

Leo Trotskij, *Den permanenta revolutionen*.

När de ryska arbetarna under ledning av det bolsjevikiska partiet i oktober 1917 grep makten och exproprierade kapitalisterna i Ryssland hade det elektrifierande verkningar bland de förtryckta i hela världen – liksom på den internationella kapitalismen. Den ryska revolutionen verkade som en jordbävning vilken kunde uppsluka dem alla inom några år. De sände sina arméer för att hjälpa kontrarevolutionen men tvingades erkänna sitt nederlag. Röda armén, som organiserades och leddes av Trotskij, hade blivit en mäktig revolutionär kraft, tack vare det stöd som den erhöll från arbetarna och de fattiga bönderna.

I motsats till vad de bolsjevikiska ledarna hoppades spred sig revolutionen inte till Europa (Bela Kuns Ungerska rådsrepublik var ett kortvarigt undantag). I och med den tyska kontrarevolutionens seger och mordet på de revolutionära ledarna Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht var den ryska revolutionen fullständigt isolerad. Denna isolering skulle få allvarliga återverkningar inom Sovjetunionen. Segern för Stalins fraktion inom det bolsjevikiska partiet och proklamationen att det var möjligt att 'bygga upp socialismen i ett land' var början till den ryska revolutionens degeneration. Stalin gjorde en dygd av en olycklig och temporär nödvändighet och övergav världsrevolutionen både teoretiskt och i praktiken. Sovjetunionen hade blivit byråkratins diktatur. Gradvis avlägsnades internationalismens alla rester ur Sovjetunionen. Det började med att Leo Trotskij utdrevs ur det parti som han och Lenin hade lett till seger och ur det land han hade hjälpt till att rädda från kontrarevolutionen och slutade med likvideringen av de gamla bolsjevikerna och även en

¹ Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, Moskva 1968, s. 13.

del medlemmar av Stalins fraktion.

Men medan den permanenta revolutionen lidit nederlag inom Sovjetunionen och i Europa, vars kommunistiska partier kontrollerades av det nu helt staliniserade Komintern, kunde revolutionens våg endast temporärt hejdas på andra håll i världen. Trots Stalins reformistiska och antirevolutionära teorier kunde han inte hålla tillbaka den framskridande revolutionen i Kina, fast han försökte flera gånger. Även om Mao i teorin ofta är överens med Stalin på teorins område har han i praktiken följt sin egen linje, som till stor del förklarar den kinesiska revolutionens framgång 1949.

Mao vägrade att likvidera Kinas kommunistiska parti genom att införliva det med Kuomintang, som behärskades av Chiang Kai-shek. Ännu viktigare var att han inte lät något störa uppbygget av en självständig kommunistisk armé. Härigenom förblev de förbund på papperet som Komintern tvingade honom att ingå med Chiang Kai-shek fullständigt meningslösa. Chiang själv tvekade inte om Kuomintangs och dess armés klasskaraktär. Till och med under den japanska ockupationen fortsatte han att ägna sin energi åt kampen mot kommunisterna, därför att enligt hans uppfattning var de senare en djupt rotad 'cancer', medan japanerna bara var en 'åkomma' som kunde botas. Framgångarna för Maos arméer och upprättandet av Folkrepubliken Kina i oktober 1949 var ett rättfärdigande av teorin om den permanenta revolutionen.

Även om Mao hade velat det kunde han inte ha bevarat en obestämd social struktur för obestämd tid framåt. Kina är utan tvivel en arbetarnas stat. Världens största land har undandragits världskapitalismens sfär och grundvalarna har där lagts för ett framtida socialistiskt samhälle. Den kinesiska revolutionen medförde ett uppsving för kampen i Vietnam och för de revolutionära krafterna i hela Asien.

Den kubanska revolutionens seger gav den permanenta revolutionen en ny dimension. När den första arbetarstaten framträdde på den amerikanska kontinenten, endast några mil från imperialismens fästning, Förenta staterna, verkade det som en mäktig stimulans på gerillakampen på den sydamerikanska kontinenten. Det ökade också trycket på Förenta staternas kapitalism och tvingade den 'liberale' president Kennedy att göra ett invasionsförsök vid Bay of Pigs, vilket ömkligen misslyckades, besegrat av kraften hos de kubanska arbetarna och bönderna, som beväpnats av Castros regering.

Nu ställdes också Castro inför den permanenta revolutionens logik. Han skulle upptäcka att det inte finns någon tredje väg. Antingen skulle Kuba återvända till sin tidigare ställning som gynnad kund hos USA-imperialismen eller också bryta definitivt med det förflutna, expropriera de inhemska kapitalisterna och de utländska exploatörerna och förklara Kuba som ett socialistiskt land. Castro valde det senare alternativet. Han förstod att även om detta betydde att Kuba bands vid sovjetblocket var detta en mer progressiv lösning på Kubas problem än något förbund med imperialismen.

Man kunde invända att Fidel och Che var ytterst oansvariga när de organiserade en revolution på Kuba utan att invänta antingen en socialistisk revolution i Förenta staterna eller en politisk revolution i Sovjetunionen. Båda alternativen skulle ha hjälpt den kubanska revolutionen att utvecklas på ett ofördärvat sätt. Men de eurocentriska 'marxister' som argumenterar på detta sätt avslöjar att de saknar varje känsla för realiteterna i den dagliga kamp som pågår överallt i den halvkoloniala världen.

Efter den kubanska revolutionens seger igångsatte imperialisterna en motoffensiv och i början av 60-talet led den revolutionära rörelsen i de exploaterade länderna allvarliga motgångar.

Utan att vilja ingå i detalj på militärdiktaturens uppkomst och massrörelsernas försvagning i Brasilien och Argentina är det nödvändigt att förbinda dem med Lumumbas störtande, det efterföljande mordet på denne i Kongo samt Nkrumahs och Ben Bellas störtande i Ghana respektive Algeriet.

De två senaste fallen borde studeras ingående av den som förkunnar teorin om revolutionens utveckling i 'etapper'. Indonesiens tragedi är ett annat åskådningsexempel. Här drev ett kommunistiskt massparti, med kontroll över både fackföreningarna och bondeorganisationerna, sin tro på en 'revolution i etapper' ända därefter att resultatet blev brutal massaker på över en miljon obehäpnade kommunister och sympatisörer till dem. Ledningen för Indonesiens kommunistiska parti trodde att Sukarno skulle rädda dem även sedan mordandet börjat och blodet från deras ledande kadrer färgade Indonesiens floder och strömmar röda.

Nederlaget för Indonesiens kommunistiska parti och mordet på dess ledare D. N. Aidit var en väldig seger för kontrarevolutionens krafter. Det borde ha övertygat varje indonesisk revolutionär om att det inte finns någon 'tredje väg': att det – när det finns ett mäktigt alternativ till den existerande oligarkin och den korrumperade sociala strukturen i form av en arbetare- och bondeorganisation – är nödvändigt att utnyttja situationen och förbereda sig för ett maktövertagande. Om IKP:s kadrer hade förberetts för kamp är det möjligt att de första stegen kunde ha tagits mot en socialistisk revolution i Indonesien, föregången av ett inbördeskrig som till och med kunde ha avläskat en del amerikanska trupper från Vietnam och öppnat en andra front mot imperialismen i Asien. Lärorna från Indonesien måste studeras noga av alla revolutionärer. Där gjordes misstag som ingen revolutionär rörelse har råd att upprepa. Man kan inte hoppas på att en nationalistisk småbourgeois skall leda den antiimperialistiska kampen, utan övergång till revolutionär socialism. Alla Nasser, Sukarno och Nehru har upptäckt att deras tid är förbi och att historien sprungit förbi dem, även om denna process långt ifrån slutförts.

År 1967 var Egyptens och Syriens nederlag i Sexdagarskriget ytterligare en uppmuntran för kontrarevolutionens växande krafter. Den amerikanska imperialismen trodde att den kunde leda sin framgångsrika världsomfattande motoffensiv till en ny höjdpunkt genom att tillfoga FNL-styrkorna i Sydvietnam ett förkrossande militärt nederlag. Men här möttes de av en obehaglig överraskning.

I Vietnam bekämpade ledningen för FNL inte bara imperialismen. Den genomförde också en social revolution i de områden som den kontrollerade. Kontrasten mellan å ena sidan de vietnamesiska revolutionärernas överlägsna sociala och politiska organisation och å andra sidan den korrumperade och dekadenta marionettregim som stöddes av Amerikas militära makt kunde inte bli tydligare. Den revolutionära glöden och ojämförliga kampviljan hos de vietnamesiska arbetarna, bönderna och studenterna i både Nord- och Sydvietnam har på ett avgörande sätt blockerat reaktionens väg i Asien. Tet-offensiven, som FNL-gerillan igångsatte i februari och mars 1968, avslöjade vietnamesernas väldiga kraftreserver. Den var ett militärt, politiskt och psykologiskt nederlag för USA, liksom den främsta anledningen till att Lyndon Baines Johnson fattade sitt beslut att inte åter kandidera till värdigheten som Förenta staternas president.

I Västeuropa inspirerade Tet-offensiven massdemonstrationer mot den amerikanska imperialismen i praktiskt taget varje europeisk huvudstad, medan i själva USA den liberala demokratiska 'establishment', med senator Eugene McCarthy och Robert Kennedy i ledningen, kom underfund med att det nu var respektabelt att gå i 'opposition' mot detta krig.

Insikten om att vietnameserna kunde tillfoga USA:s styrkor allvarliga nederlag skingrade de myter som den amerikanska 'establishment' sedan länge underskrivit. Samtidigt började den härskande klassen i USA att inse att inte ens de väldiga resurser som den kontrollerade räckte till för att samtidigt finansiera ett 'konventionellt' krig i Sydostasien (Vietnam, Laos, Thailand), kärnvapenrustningar i tävlan med Sovjetunionen, reformer i det egna landet som krävdes för att minska de inre spänningarna och naturligtvis det amerikanska kapitalets världsomfattande uppgifter.

Den vietnamesiska revolutionens offensiv i början av 1968 var en av huvudorsakerna till det starkt ökade radikala medvetandet i alla industriellt utvecklade kapitalistiska länder i Väst-europa. Vietnamesernas framgångar bröt upp det kalla krigets tvångströja, i vilken kapitalismen lyckats inspärra sin ungdom. Det blev ett nytt uppsving av revolutionär entusiasm i Europa, vars mest slående exempel var majrevolten i Frankrike, utan tvekan den mest betydelsefulla händelsen i Västeuropa efter det andra världskriget.

En studentstrejk i Frankrike, som fick sin symbol i barrikadstriderna den 10 maj, lyckades utlösa en massomfattande generalstrejk. Under flera dagar verkade det som om den borgerliga staten skulle kunna störtas och arbetarna ta makten. Den reaktionära roll som spelades av Frankrikes kommunistiska parti, på ett övertygande sätt dokumenterad på annat håll,¹ var till stor del ansvarig för att resningen inte kunde vidareutvecklas. De franska studenternas och arbetarnas enhetsaktioner jämnade emellertid vägen för liknande rörelser i andra länder, särskilt Italien, och lyckades skrämna de härskande klasserna i hela den kapitalistiska världen. En ny fransk revolutions spöke började hemsöka bourgeoisin i Västeuropa och de byråkratiska eliterna i Östeuropa och Sovjetunionen. Båda grupperna betraktade den nya revolutionen som ett hot mot sina intressen och som en förändring av styrkeförhållandena mellan klasserna i Europa.

Borgerliga sociologer och State Department i Washington ansåg Frankrike vara det mest stabila landet på kontinenten. Majexplosionen förskräckte dem, inte så mycket genom sina konkreta resultat som genom sitt exempels makt. Några månader senare exploderade det mest 'stabila' landet i Latinamerika, det enda som ansågs 'säkert' nog för olympiska spel, genom en massresning av mexikanska studenter och arbetare. Revolten krossades på det mest brutala sätt. Medan idrottsmännen visade sin skicklighet i Olympiastadion visade den mexikanska regimen sin skicklighet i förtryckets konst genom att krossa de arbetare och studenter som vågat ifrågasätta regeringens välvillighet. Även Pakistan betraktades som ett föredömligt land när det gällde den fria företagsamhetens utveckling, och den novemberexplosion som varade i fyra månader måste ha gett politikerna i Washington många brydsamma stunder.

Men varken i Pakistan, Mexiko eller Frankrike fanns det något revolutionärt marxistiskt parti med bas i kampens nyckelsektorer som var berett att ställa frågan om maktövertagandet. Detta är således den omedelbara uppgiften för revolutionära marxister i Pakistan, och naturligtvis även på andra håll: att bygga upp ett revolutionärt parti som gör slut på de kapitalistiska egendomsförhållandena och tillsätter en arbetarnas och de fattiga böndernas regering. En granskning av klassförhållandena i Pakistan kommer att ge oss en klar bild av hur det står till med både höger- och vänstergrupperingarna i öst- och Västpakistan, fastställa vilka de representerar och vilken roll som de kan spela i kampen för socialismen.

¹ Ernest Mandel, 'The Lessons of May', *New Left Review* nr 52.

Klasstyrkorna i Pakistan

1. *Västpakistan* och dess beståndsdelar: Punjab, Sind, Beluchistan och Nordvästra gränsprovinsen.

a) *Godsägarklassen*. I det ekonomiskt efterblivna Västpakistan bevarar de feodala och halvfeodala krafterna alltjämt sin makt. Under den brittiska imperialismen var godsägarna det mest lojala och användbara vapnet mot massrörelser och de höll bönderna under säker kontroll. Godsägarna skapades i själva verket av engelsmännen på en landsbygd där jorden kontrollerats av bygemenskaper eller ägdes av den bonde som brukade den. Lord Cornwallis plan för permanent bosättning (Permanent Settlement) av år 1793 skapade en klass av permanenta godsägare. I de flesta fall fick skatteindrivarna på landsbygden stora jordstycken av engelsmännen. De blev på detta sätt det mest lojala samhällsskiktet som samarbetade troget med imperialismen tills denna tvangs till en taktisk reträtt. Resultaten av Permanent Settlement var vittgående. En senare indisk vicekung värderade dem på följande sätt:

‘Om säkerheten var bristfällig mot omfattande upplopp eller revolution skulle jag vilja säga att Permanent Settlement, även om den inneburit ett misslyckande i många andra och i de viktigaste avseenden, åtminstone haft den stora fördelen att den skapat en stor grupp av rika godsägare som är starkt intresserade av det brittiska väldets bestånd och som vunnit fullständigt herravälde över folkets massor.’¹

De ‘jordreformer’ som Ayubs regim genomförde i Västpakistan har inte berört det bestående systemet av feodala förhållanden på landsbygden. Inte mer än 1,6 procent av den odlingsbara jorden i Västpakistan omfördelades och agrarproblemet är lika brännande som någonsin.

Efter Indiens delning fortsatte godsägarna att utöva sin makt i Västpakistan. De är utan tvekan den mest efterblivna och reaktionära klassen i dagens Pakistan. Utåt är de genom sin klassbakgrund tvungna att samordna sina åsikter med den internationella bourgeoisins politik. Inåt är de anhängare av status quo och motsätter sig i princip en jordreform, även om de ibland tvingas göra vissa taktiska justeringar. De har orienterat sig mot skilda partier. Omedelbart efter delningen ingick de i muhammedanska förbundet och medan de flesta av dem senare förblivit förbundet trogna har andra understött avvikande högerriktningar och upprättat oberoende grupperingar, av vilka det förutvarande republikanska partiet var den mest betydelsefulla.

Den pakistanska armén är den säkraste försvararen av de feodala egendomsförhållandena, vid sidan av de feodala politiska partierna. Alltsedan 1947 har armén och dess ledning legat i händerna på de feodala och halvfeodala elementen. Officersksten har starka band med landsbygden och många godsägare har av tradition skickat sina yngre söner till armén. Arméns inflytande, som är ännu större i dag, garanterar pensionerade officerare prioritet, tillsammans med tidigare byråkrater, så snart statsägd jord auktioneras bort. Resultatet har blivit att en betydande del av godsägarnas mellanskikt i Västpakistan utgörs av f. d. arméofficerare och byråkrater och att banden mellan armén och den offentliga förvaltningen är mycket starka. Armén har sedan 1958 blivit fem gånger större och det har tillkommit en mängd icke-feodala officerare, men det kommer att dröja innan de uppnått några maktpositioner.

De feodala godsägarna har också utvecklat förbindelser med byråkratin och den nationella bourgeoisin. Det nät av inre förbindelser som existerar gör det omöjligt att avskaffa feoda-

¹ Lord William Bentinck, cit. i R. P. Dutt, *India Today*, London 1940.

lismen inom nuvarande ram. De feodala godsägarna tillhör emellertid en klass som historiskt sett är slut och det är bara en fråga om tid innan denna klass sopas bort i Asiens historia.

b) *Den 'nationella bourgeoisin'*. Bourgeoisin är en klass som upprätthåller det kapitalistiska produktionssystemet, den 'fria företagsamheten'. Det mest karakteristiska för bourgeoisin i Västpakistan är dess relativa oerfarenhet. Den existerar endast sedan Pakistans bildande 1947. Men dess oerfarenhet kommer i huvudsak till uttryck i dess sätt att sköta politiken. Den har otvivelaktigt gjort väldiga framsteg på industrins område.

De socialgrupper som nu bildar bourgeoisin i Pakistan har spelat en avgörande roll i kampen mot den brittiska imperialismen och i upprättandet av en särskild muhammedansk stat, men sedan deras snäva klassintressen en gång tillgodosetts har de blivit en kontrarevolutionär och reaktionär kraft i pakistansk politik. Det är kanske till och med en anomali att i något meningsfullt avseende betrakta den pakistanska bourgeoisin som en 'nationell bourgeoisin'. Den är ekonomiskt bunden till det amerikanska finanskapitalet och bör därför karakteriseras som en pakistansk sektion av den internationella kapitalismen.

De nära nog monopolistiska positioner som innehas av de stora industriföretagarna har gjort det möjligt för dem att uppnå profiter som varit så höga som 80-100 procent. Utan förbindelser med utländskt kapital skulle de aldrig kunnat uppnå sådana resultat. Kapitalistklassens och hela den pakistanska ekonomins beroende av utländskt kapital har ökat i stället för att minska under det senaste årtiondet. Den statistik som lämnats av Pakistans regering är avslöjande. Den visar att den totala kapitalimporten ökat med 100 procent från 1955 till 1965 och den förutsedda ökningen från 1965 till 1970 var ytterligare 100 procent. Omkring 32 procent av de totala utvecklingsanslagen i Pakistan visar sig vara direkt beroende av utländsk hjälp som kan utnyttjas endast i samråd med de amerikanska ekonomiska rådgivare som tillsätts av Utvecklingsrådgivningen (Development Advisory Service – DAS) baserad vid Harvard-universitetet. I de flesta fall vidtar den pakistanska bourgeoisin således sina åtgärder på grundval av instruktioner från monopolkapitalister i den 'utvecklade' kapitalistiska världen.

DAS:s tjänster har emellertid lämnats i överensstämmelse med monopolkapitalismens bästa traditioner. År 1968 avslöjade, som vi tidigare konstaterat, chefsekonomen i Pakistans planeringskommission i ett tal att tjugo ledande industrifamiljer kontrollerade 66 procent av landets industritillgångar, 70 procent av försäkringsväsendet och 80 procent av bankintressena. Samtidigt var 25 procent av arbetskraften utan sysselsättning (säsongarbetslöshet inräknad) och den pakistanske arbetaren en av världens sämst betalda. Klyftan ökar för varje dag, men i sin årsöversikt för 1967-1968 noterade DAS endast: 'Trots att presidentens sjukdom lett till en period av osäkerhet gjordes utomordentliga framsteg i ledningen av det ekonomiska livet och dess prestationer.'

Trots sin ekonomiska styrka har den pakistanska bourgeoisin inte kunnat skapa någon stark social bas. Den har varit tvungen att lita till byråkratin för att bevara och försvara sina klassintressen och detta har hindrat uppkomsten av ett klassiskt borgerligt parti i Västpakistan. Byråkratin styrka och de politiska partiernas svaghet i Pakistan har skapat ett läge i vilket bourgeoisin utgår från att byråkratin och armén skall fortsätta att kämpa för dess intressen, medan dess egen politiska aktivitet vanligen begränsas till att ge betydande subsidier åt alla partier som den tror att det lönar sig att satsa på, helt enkelt som en återförsäkring inför framtiden. Förbindelserna mellan byråkratin och bourgeoisin blir nu allt intimare därför att många byråkrater personligen är invecklade i finansiella företag för att berika sig i samarbete med bourgeoisin. Byråkratin stabilitet, i kontrast till de skiftande politiska partierna, bidrar till att attrahera industrialisterna och stärker banden mellan de båda grupperna. Under dessa

förhållanden står ett förbund mellan den 'nationella' bourgeoisin och de revolutionära socialisterna uppenbarligen inte på dagordningen.

c) *Småbourgeoisin*. Denna klass är långt ifrån enhetlig eller sammanhängande, utan kan indelas i högre och lägre småbourgeoisin. I den förra ingår många affärsmän som ruinerats genom inflationen eller erhållit men sedan förlorat import- eller exportlicenser. De föresätter sig att bli rika igen och detta färgar deras politiska åskådning. Deras ekonomiska status står nära de borgerliga mellanskiktens (utom under exceptionella omständigheter) och de misstror den revolutionära rörelsen. En del av dem innehar större butiker i städerna, andra lånar ut pengar på landsbygden. Till dessa grupper har på senare tid tillkommit lägre byråkrater, teknokrater och mindre byggmästare, kontorsanställda, mindre jurister och skollärare i de högre lönegraderna.

På landsbygden utgör de rika bönderna större delen av småbourgeoisins övre skikt. De arbetar på sin egen jord men de använder sina överskjutande inkomster eller sitt skördeöverskott för att leja jordlösa lantbrukare som arbetar för dem och bidrar till att öka deras produktionsöverskott, så att de kan köpa ännu mera jord. De står i motsättning till storgodsägarna och är anhängare av jordreformer som skulle bryta upp storegendomarna så att de kapitalistiska egendomsförhållandena kan sprida sig till landsbygden. De kommer därför att ge begränsat stöd åt rörelser som de tror kan genomföra dem. Gränserna för deras reformvilja är emellertid trånga och klart utstakade, och även om de vill avskaffa feodalismen är de den huvudkraft som stöder storbourgeoisin. När den Ayub-fientliga rörelsen i Pakistan nått sin höjdpunkt och hade blivit medvetet antikapitalistisk välkomnade den högre småbourgeoisin tillsammans med storbourgeoisin och de feodala godsägarna den pakistanska arméns intervention, eftersom de trodde att i detta kritiska skede var det den enda kraft som kunde bevara systemet. Ideologiskt företrädde de i viss utsträckning av folkpartiet under Bhuttos ledning och i Nordvästra gränsprovinsen och Beluchistan av den Moskvaorienterade sektionen av nationella Awami-partiet.

Den lägre småbourgeoisin, som utgör majoriteten inom denna klass, sönderfaller i två huvudgrupper. För det första finns de som är ekonomiskt självförsörjande och självständiga. De skulle vilja bli rika, men de ekonomiska förhållandena gör det omöjligt. Bonden som odlar sin egen jord och nätt och jämnt tjänar sitt uppehälle är den mest typiska representanten för denna klass. På grund av det allmänna ekonomiska läget tvingas han emellertid att arbeta allt hårdare för att tjäna lika mycket pengar. I tider av ekonomisk kris tvingas han att i bästa fall utföra deltidarbete på någon annans jord för att få det hela att gå ihop eller i värsta fall sälja sin jord och uppgå i de jordlösa jordbrukarnas skaror. Erfarenheterna har gjort honom fientlig mot de 'rika', men innan han ansluter sig till någon rörelse mot dem måste han bli övertygad om att denna kommer att lyckas, eftersom han vid ett misslyckande har allt att förlora och inget att vinna. Som grupp är emellertid dessa bönder inte fientliga mot den revolutionära rörelsen. I städerna står huvuddelen av studenterna i en liknande situation, liksom folkskolelärarna och de lägst avlönade universitetslärarna.

För det andra finns de som står på lägsta stegpinnen inom småbourgeoisin, dess vänsterflygel. Den omfattar delar av studenterna, kontorsvakmästare, butiksbiträden och mindre hantverkare. Deras levnadsstandard sjunker ständigt och deras ekonomiska status skiljer sig föga från de bäst betalda proletärerens. I tider av extrem reaktion är de föremål för borgerliga påtryckningar men vanligen stöder de arbetarnas och de fattiga böndernas aktioner och i en revolutionär kamp kommer de att kämpa vid deras sida. Som klass har de blivit mycket mottagliga för socialistiska idéer, även om de under vissa omständigheter kan användas som bourgeoisins verktyg för att utbreda chauvinism och kommunalism – men detta gäller också

en del av arbetarklassen. De stödjer vänsterfraktionen inom nationella Awami-partiet i Västpakistan och även högerfraktionen i vissa områden i Punjab.

d) *Bönderna/halvproletärerna*. Bönderna utgör det stora flertalet av Västpakistan befolkning. 'Halvproletariatet' består av delvis självägande bönder och fattiga bönder som utgör majoriteten på landsbygden. De flesta fattiga bönder är arrendatorer som odlar jorden för en godsägare som har rätt till en tredjedel eller till och med hälften av deras skörd. Andra är lantbrukare utan jord som får betalning för sitt arbete av en godsägare eller en rik bonde. De bildar landsbygdens proletariat.

Den självägande bonde som dock är tvungen att en del av tiden arbeta på en rik bondes jord för att kunna bevara sin egen kan betecknas som halvproletär. Den självägande bonde som varken extraarbetar eller behöver särskild hjälp är mellanbonden.

Eftersom en stor majoritet av befolkningen i Västpakistan lever på landsbygden är det värt att analysera dess sociala struktur.

a) *Storgodsägarna* äger mer än 100 acre jord och uppgår till ett antal av 63.348, enligt jordbruksräkningen 1963-1964. De äger sammanlagt 15.162.470 acre, vilket utgör 31,2 procent av den totala arealen under privat kontroll. Dessa godsägare utgör statistiskt 1,25 procent av hela antalet jordägare i Västpakistan, och av dem äger 6.061 godsägare, dvs. 1,12 procent av alla jordägare, 11,5 procent av den totala arealen.

b) *Rika bönder/kulaker* äger mellan 25 och 100 acre jord och uppgår till ett antal av 286.470. De äger sammanlagt 10.616.308 acre eller 21,9 procent av den totala arealen och de representerar 5,66 procent av den totala jordegendomen i Västpakistan. De är landsbygdsbourgeoisins bastioner. Även om möjligheten finns att de under en revolutionär resning sänder beväpnade anhängare för en räd mot en storgodsägares egendom för att hämnas för sin relativt underlägsna sociala ställning kommer de sällan, om ens någonsin, att förena sig med de mindre självägande bönderna eller de fattiga bönderna för att störta feodalismens krafter på landsbygden. Det är mycket mer sannolikt att de samarbetar med det politiska parti som representerar deras klassintressen för att ändra den rådande ordningen på landsbygden. Det är mycket troligt att de jordlösa lantbrukare som de anställer till slut revolterar mot sin usla behandling och sina dåliga villkor och bränner ner sina arbetsgivares hus. Det är möjligt att den rike bonden i ett läge då det finns ett mycket starkt bondeförbund ansluter sig till detta, antingen för att inte bli isolerad eller i ett försök att kontrollera förbundet och göra det ofarligt.

c) *Mellanbönderna* äger mellan 5 och 25 acre. Den totala areal som de kontrollerar uppgår till 15.438.138 acre, vilket är 31,7 procent av den totala arealen i Västpakistan, och dessa bönder utgör själva 28,65 procent av det totala antalet ägare. Statistiken avslöjar emellertid inte hur stor procent av den jord ägd av mellanbönder som faktiskt är odlingsbar eller vilka svårigheter som föreligger för att trygga en regelbunden bevattning.

d) *De fattiga bönderna* äger mindre än 5 acre jord och uppgår till 3.266.137, vilket utgör 64,4 procent av alla ägare, vilka sammanlagt har 7.425.614 acre, dvs, endast 15,25 procent av hela arealen. Studerar man dessa siffror närmare visar det sig att 742.216 bönder äger *mindre* än en acre jord och således måste odla jord som tillhör mellanbönder eller rika bönder för att inte dö av svält. Siffran 742.216 innefattar inte dessa bönders familjer, och även med en mycket optimistisk beräkning måste denna siffra multipliceras med tre, fastän genomsnittsfamiljen i verkligheten är mycket större. Dessa bönder är de halvproletärer Mao Tse-tung skrev så

vältaligt om i sina berömda studier om bönderna.¹

e) *Fattiga bönder/arrendatorer och lantproletärer*. Det finns över två miljoner jordlösa bönder i Västpakistan som är arrendatorer och odlar mer än hälften av jorden i provinsen. Godsägaren tillägnar sig större delen av avkastningen. Bonden säljer återstoden på den lokala marknaden. Denna behärskas av den lokale godsägaren som köper upp bondens råvaror till nedpressade priser och sedan säljer den tillbaka som färdigvaror till bonden till ockerpriser. Det är bara en sida av det förtryck som godsägaren utövar över bonden. I en del områden har godsägaren alltjämt *droit de seigneur* över en bondes brud. Dessa arrendatorer är praktiskt taget rättslösa. År 1952 avhystes i Punjab över 200.000 bönder från sin jord genom godsägarnas och den lokala polisens förenade krafter. År 1969 riskerar flertalet av dessa bönder att drivas bort från sin jord.

Arrendatorn lever emellertid i ett paradiset i jämförelse med lantproletären. Denne har ingen jord alls och är tvungen att arbeta åt godsägarna eller de rika bönderna. Hans liv är knappast mycket bättre än en slavs. De pengar han tjänar räcker knappt för att livnära honom själv, och blir ännu knappare för hans familj. Han är tvungen att arbeta 112 timmar i veckan. Det finns 700.000 sådana trälar i Västpakistan – och i denna siffra ingår inte deras familjer. Deras missnöje, som de för närvarande endast kan undertrycka, kommer en dag att explodera så våldsamt att de kommer att rasera och förstöra allting på sin väg. De kommer inte att skilja mellan godsägare och rika bönder. Envar som inte är för dem kommer att vara mot dem. Den vrede, bitterhet och förtvivlan som de lagrat i årtal kommer att bli den drivande kraften i revolutionen på landsbygden. I jämförelse med bonderesningen i Västpakistan kommer de kinesiska böndernas revolter under 30- och 40-talet att förblekna.

Även om bourgeoisin lyckas avskaffa storgodsägarna som klass kommer de att ersätta dem med en ny klass av rika bönder med egna 'ekonomiska' jordbruk som fortsätter att exploatera de fattiga bönderna på ett ännu brutalare sätt. Den agrara revolutionen kan bli framgångsrik endast om hela systemet av kapitalistiska egendomsförhållanden upphävs i både stad och land. Bourgeoisin kan inte genomföra denna revolution på landsbygden, som både den ryska och den kinesiska revolutionens utveckling visat. De fattiga bönderna i Pakistan kommer att spela en ytterst viktig roll i den kommande pakistanska revolutionen och de mensjevnikiska reformister som ignorerar dem kommer att göra det på egen risk.

Proletariatet

Enligt den senaste folkräkningen, 1961, hade stadsbefolkningen i Pakistan vuxit från 7.839.000 år 1951 till 12.255.000 tio år senare, dvs. en ökning med 56 procent. I Västpakistan hade den vuxit från omkring 6 miljoner till 9 miljoner, en ökning med 59,7 procent. År 1961 fördelade sig befolkningen i Västpakistan med 75,5 procent på landsbygden och 24,5 procent i städerna. Den senare siffran har med säkerhet ökat sedan dess i takt med industrialiseringen.

Västpakistanens proletariat är koncentrerat till manufakturindustrin, gruvorna, kommunikations- och transportväsendet. För närvarande är det en stark koncentration av arbetare till Karachi, Lahore och Lyallpur men med det projekterade komplexet av maskinverktøgsindustri nära Rawalpindi kommer även denna stad att få ett starkt inslag av industriproletärer.

Även om stadsproletariatet är litet i jämförelse med landsbygdens proletariat är det en nödvändig komponent för ledningen av revolutionen. Det är endast när proletärerna i stad och

¹ Mao Tse-tung, 'Analysis of the Classes in Chinese Society' och 'Investigation of the Peasant Movement in Hunan', *Selected Works*, Peking 1949, vol. 1.

land enats bakom ett revolutionärt parti lett av deras mest klassmedvetna kadrer som de kommer att kunna genomföra en revolution i Pakistan.

Industrisektorns utvecklingskvot i Västpakistan har varit ganska hög och har medfört en motsvarande ökning av arbetarklassen. Det är naturligtvis kapitalistklassen i Västpakistan medveten om och den har omsorgsfullt konsoliderat sin ekonomiska och politiska makt. Den snabba industrialiseringen har emellertid inte lett till någon höjning av de pakistanska arbetarnas levnadsstandard. Industrialiseringen har tvärtom skett under ledning av dem som beviljat de utländska lånen. Skattelättnaderna, tullskydden, exportbonus osv. har gett profiter endast åt ett fåtal förutom åt de pakistanska kapitalisterna, som också åtnjuter rätten att ta ut högsta möjliga priser för de varor som de tillverkar. Även Gunnar Myrdal har sett sig tvungen att erkänna detta, och trots att han betraktar Ayub som det bästa alternativet beskriver han inte desto mindre i volym 1 av sitt verk 'Asian Drama' den pakistanska kapitalismens utveckling på följande sätt:

'Stora summor som anslagits till utvecklingsprojekt kom de härskande partiernas finansiella hjälpare till godo. Inflationen sanktionerades samtidigt som rupiens höga internationella kurs upprätthölls, vilket förvred prioriteterna och uppmuntrade mindre väsentliga slag av konsumtion. Stora investeringar gjordes i bostadsbyggnader för de övre klasserna. Förmögenheter ackumulerades genom att bygga tarvliga hotell, driva biografer, låna ut pengar och handla med import- eller exportlicenser. Skatteflykten belönades med statliga subsidier till de försumliga. Smugglingen, svartabörshandeln, bortauktioneringen av licenser och tillstånd för att fylla på partifonderna, mutsystemet och korruptionen frodades ...'¹

Myrdal beskriver läget strax innan Ayub införde sitt undantagstillstånd, men det råder inget tvivel om att det blev tio gånger värre under 'utvecklingens årtionde'. Arbetarna i städerna, motsvarigheten till landsbygdens proletariat, får löner som ger dem existensminimum. De lever i ruckel, deras barn dör av undernäring och av brist på medicinsk hjälp och själva har de inte råd att vara sjuka. En del är arbetslösa i flera år i sträck.

Trots de stränga antifackliga lagarna under Ayubs regim och det lagstadgade lönestoppet har de pakistanska arbetarna kämpat med en stridslystnad som erinrar om de ryska arbetarnas före 1905. Trots att arbetarna saknat en organisation på provinsnivå har de genom sina egna idéer och sina egna initiativ vunnit en rad betydelsefulla segrar. Deras deltagande i kampen mot Ayubs diktatur och deras beslut att fortsätta att strejka sedan Yahya Khan införde sitt undantagstillstånd i mars 1969 (straffet för strejk sträcker sig mellan tjugofem års fängelse och döden) visar stadsproletariatets mognad. Arbetarnas organisationer är mycket svaga i Västpakistan och det finns mycket få fackliga ledare som omfattas med verklig respekt. I de flesta fall har arbetsgivarna och regeringen lyckats smuggla in sina egna fackföreningar i avgörande sektorer. Denna situation håller emellertid på att förändras, främst tack vare arbetarnas eget tryck. Uppgiften att stärka proletariatets växande medvetande så att det bygger upp ett starkt revolutionärt parti har nu fått avgörande betydelse.

2. Östpakistan

Läget i Östpakistan är i vissa avseenden så helt annorlunda än i Västpakistan att det motiverar en särskild behandling av klasstyrkorna i Östpakistan. Där förhållandena är desamma gäller vad som sagts om Västpakistan också för Östpakistan. Men först måste två viktiga sidor av klasstrukturen granskas av alla revolutionära socialister som söker analysera situationen i denna provins.

¹ Harurondsworth, 1968, vol. 1, s. 305.

I. *Den 'nationella bourgeoisin'*. Denna existerar inte som ekonomisk kraft därför att Östpakistan inte tillåts producera en egen inhemsk klass av kapitalister. De stora industriföretagare som etablerat sig i Östpakistan är alla icke-bengaler och det finns inte en enda bengalisk familj bland de ökända tjugo familjer som kontrollerar landets ekonomi. Den bengaliska politiken – i varje fall i Östbengalen – har traditionellt dominerats av den högre småbourgeoisin. Eftersom det inte fanns någon muhammedansk feodal eller kapitalistisk klass var det de muhammedanska småborgarna som ledde kampen för Pakistan i Östbengalen. I deras ögon var det ett sätt att bli kvitt de hatade hinduiska företagare som dominerade Bengalens ekonomiska liv och utövade den politiska makten i förbund med godsägarna.

I Östbengalen har Pakistans upprättande bara lett till att ickebengaler, främst från Västpakistan, tagit de bortresta hinduernas plats. Industriföretagarna använde den valuta som de tjänade på exporten av sitt jute för att industrialisera Västpakistan och denna exploatering måste med nödvändighet framkalla en nationalistisk reaktion. Den nationella frågan har därför stått i förgrunden alltsedan delningen. Den bengaliska småbourgeoisin har känt sig berövad sitt rättmätiga arv. Dessutom fanns det få bengaler i byråkratin och armén, vilka alltid på det ena eller andra sättet dominerat den pakistanska politiken (med hänsyn tagen till att majoriteten av Pakistans befolkning lever i Bengalen var denna underrepresentation ännu mer slående) och i Bengalen betraktades som instrument för de västpakistanska magnaternas välde.

De västpakistanska härskarna förolämpade dessutom bengalerna genom att ständigt söka vägra Östpakistan majoritetsrepresentation i centralregeringen. Det var just i detta syfte som Ayub tog makten 1958. Kravet om 'autonomi' fortsatte att växa i styrka och centralregeringens försök att komma tillrätta med situationen genom repressionsåtgärder slutade med misslyckande.

Awami-förbundet är ett parti för städernas högre småbourgeoisin och dess propaganda i den nationella frågan har tillvunnit det betydande stöd i Östpakistan större städer. Den lägre småbourgeoisin tycktes uttrycka sina krav genom det Peking-orienterade nationella Awami-partiet som kännetecknades av en blandning av populism och småborgerlig nationalism. Det har ett betydande stöd bland bönderna i Nordbengalen och ett visst inflytande i fackföreningarna. De 'kommunister' som arbetar inom partiet vägrar att bygga upp starka och oberoende organisationer för arbetarklassen. De förklarar att situationen i Pakistan inte är mogen för att bygga upp ett proletärt parti och ber sina likasinnade att arbeta inom de borgerliga partierna. Den totala bankrutten för denna mensjevnikiska typ av revision av marxismen-leninismen borde ha blivit uppenbar under resningen från december 1968 till mars 1969, när studenterna under några dagar hade fullständig kontroll över Dacca och ett starkt gensvar från arbetarklassen kunde ha lett till att arbetare- och studentråd bildats för att förvalta staden. De studenter som understryker nödvändigheten av att bygga upp ett proletärt parti anklagas av våra dagars mensjeviker för att vara 'politiskt äventyrliga, trotskister och guevarister'. De beskylls för överdriven optimism och en oriktig uppfattning av de revolutionära möjligheterna.

II. *Agrarfrågan*. Även om Östpakistan befolkning är större än Västpakistan är dess geografiska areal mycket mindre och den höga befolkningstätheten innebär ett ständigt tryck på jorden (den totala uppmätta arealen är i Västpakistan över 104 miljoner acre och i Östpakistan något över 21 miljoner acre.) De flesta feodala jordägare i Östbengalen är hinduer och i ett försök att beröva dem jorden antog Östpakistan regering 1950 East Pakistan Acquisition and Tenancy Act, som förbjöd egendomar över 33 acre och upphävde den agentur som bedrevs av mellanhänder vilka på godsägarnas vägnar brukade samla in räntorna bland bönderna. Det ledde till att de flesta hinduiska godsägare lämnade Östbengalen och begav sig till Indien.

Deras jord lämnades till de bönder som odlade den eller omfördelades. Det finns därför ingen feodalism i Östpakistan.

Men antalet fattiga bönder ökar ständigt. Större delen av jorden (9.254.734 acre) ägs av bönder som har mindre än 5 acre var och av denna areal är 3.529.995 acre fördelade bland bönder som äger mindre än 2% acre var. Over 4 miljoner bönder och deras familjer tillhör denna kategori, medan antalet arrendatorer är lågt i jämförelse med Västpakistan – endast 100.000. De jordlösa jordbrukarna räknar 1,4 miljoner bönder med familjer, förutom 3,2 miljoner bönder som tvingas göra liknande arbete mer eller mindre regelbundet. Antalet jordlösa bönder och antalet sådana som bara äger ett litet jordstycke är således ungefär lika.

Bönderna med små jordegendomar tvingas sälja en del av sin jord för att kunna betala skatter och andra utskylder. Egendomarna styckas ytterligare när en bonde dör, eftersom jorden uppdelas bland barnen och resultatet blir jordbitar som i praktiken är värdelösa. I många fall har de nya ägarna inget annat val än att sälja sin jord till den rike bonden. Antalet jordlösa bönder växer på detta sätt snabbt och dessa landsbygdsproletärer är endast regelbundet sysselsatta fyra månader om året.

Den fattige bonde som har en liten jordbit exploateras av staten, som upptar skatt på hans jord och på alla hans produkter, däribland det hus eller den hydda som han beslutar sig för att bygga. Om han inte kan betala skatten konfiskerar staten hans jord och auktionerar bort den, och för att förhindra detta skuldsätter sig den fattige bonden tio gånger om. Kreditorerna på landsbygden är i de flesta fall en liten grupp mindre godsägare som inte själva brukar sin jord men äger egendomar på över tjugofem acre och erhåller direkta förtjänster genom planerna för landsbygdens utveckling i Östpakistan.

Situationen har med säkerhet förvärrats under de senaste nio åren men redan folkräkningen 1961 gav en bister bild av läget på den bengaliska landsbygden. Medan 52 procent av bönderna brukade sin egen jord var en stor majoritet av dem utfattiga. Det genomsnittliga familjejordbruket är på 3,5 acre men 51 procent av egendomarna är mindre än 2,5 acre. De jordlösa bönderna utgör 26 procent av hela antalet jordbrukare, och denna siffra måste nu ha stigit med ytterligare tio procent.

Medan bondeorganisationerna är svaga i Västpakistan är de ganska starka i Östpakistan, där de har aktiva kamptraditioner. Den enda livsdugliga organisationen är den bondegrupp som leds av Maulana Bhashani och stöds av både den Moskva-orienterade och den Peking-orienterade sektionen av nationella Awami-partiet. Men inte ens denna är i nivå med böndernas behov i nuvarande skede. Det krävs en militant bondeorganisation vars huvuduppgift är att kämpa för böndernas intressen och som samtidigt ständigt politiserar deras medvetande.

Situationen på den östpakistanska landsbygden är för närvarande synnerligen allvarlig. En rapport som publicerades i november 1969 av Forum Research Unit avslöjar att Östpakistan under de tre senaste åren drabbats av hungersnöd:

‘Denna hungersnöds aritmetik är mycket enkel. För tre år sedan inträffade en oväntat stor nedgång i risproduktionen, från 10,3 miljoner ton år 1965-1966 till endast 9,4 miljoner ton år 1966-1967. Om vi antar att befolkningen ökar med tre procent om året skulle det 1966-1967 ha krävts 11,4 miljoner ton ris. Bristen på över 2 miljoner ton tillgodosågs delvis genom nettoliveransen av 1.166.000 ton ris och vete från Food Department ...’

Dessa leveranser åtföljdes emellertid av en höjning av rispriset med 30 procent. Ett stort antal bönder fortsatte att svälta. Regeringen har inte gjort något allvarligt försök att förbättra läget och bönderna fortsätter att svälta till döds. En naturkatastrof som en cyklon eller en översväm-

ning kan leda till en massomfattande svält som kräver hundratusentals fattiga bönders liv.

III. *Proletariatet*. Stadsbefolkningen i Östpakistan har växt mycket långsammare än i Västpakistan. Orsaken härtill är dels den låga industrialiseringsnivån men också det faktum att i enlighet med den första och den andra femårsplanen (1955-1960 respektive 1960-1965) anslags större summor åt utvecklingen av västsektorn än östsektorn. De anslag som faktiskt utgick var ännu mer ojämnt fördelade än planerna förutsåg. Sedan Västpakistan väl utvecklat sin industri fortsatte det att attrahera kapital. Ett bättre organiserat transportväsende och andra medel bidrog i hög grad till denna process och det ständiga överförandet av kapitaltillgångar från Östpakistan till Västpakistan gjorde förhållandena ännu ojämnare.

Östpakiastans jutetillgångar har gett provinsen en gynnsam utrikeshandelsbalans men regeringens politik har bidragit till att större delen av den utländska valutan förbrukats i Västpakistan. Inrikeshandeln har också inverkat så att varor tillverkade i Västpakistan på grund av tullskyddet sålts till högre priser. Den tredje femårsplanen förutsåg en ökning av utvecklingsfonderna med 8 procent mer till Östpakistan än till Västpakistan men denna siffra är för obetydlig för att kunna vända trenden till ökad olikhet. Stadsbefolkningen i Östpakistan har mellan 1951 och 1961 ökat från 4,4 procent till 5,2 procent men från 17,8 procent till 24,5 procent i Västpakistan. Även om det uppenbarligen varit en ökning sedan 1961 har proportionen antagligen inte stigit särskilt mycket. Inkomsten per capita är mycket lägre i Östpakistan än i Västpakistan men löneskillnaderna mellan Östpakistan och Västpakistan är inte särskilt stora. I båda fallen har löneökningarna mellan 1954 och 1964 inte hållit jämna steg med levnadskostnaderna.

I vårnumret av *Pakistan Left Review* lämnades en del intressanta siffror i detta sammanhang. Det framgick att medelinkomsten per månad för en arbetarfamilj i Östpakistan var 78 rupier eller en genomsnittlig månadsinkomst på 17 rupier per capita. I Västpakistan var situationen endast obetydligt bättre, med en genomsnittlig inkomst per capita på 17,4 rupier. De problem som proletariatet står inför i landets båda delar är således i stort sett desamma. En ökad industrialisering skulle endast medföra en obetydlig ökning av den bengaliske proletärens genomsnittsinkomst.

Vilken är den mest aktuella uppgiften?

En analys av klasskrafterna i både Öst- och Västpakistan visar klart att även om de objektiva förutsättningarna för en revolutionär rörelse är mogna saknas det ett revolutionärt parti. De existerande politiska partierna är inte i stånd att lösa den grundläggande motsättningen på landsbygden. De Moskva-orienterade stalinisterna har fullständigt övergett uppgiften att bygga upp oberoende avantgardepartier därför att de tror på teorin om revolutionen i etapper och den fullständigt diskrediterade teorin om den pakistanska bourgeoisins 'självständiga' roll.

Den mest aktuella uppgift som förestår de pakistanska revolutionärerna är därför att bygga upp ett revolutionärt parti. Utan ett sådant är det uteslutet att de fattiga bönderna och proletariatet skall kunna erövra statsmakten. Ett revolutionärt parti bygges naturligtvis inte upp enbart med abstrakt propaganda, utan i kampens hetta. Men för att leda kampen och vinna de mest avancerade deltagarna i den för idéen om ett revolutionärt parti är det nödvändigt att ha en kärna av revolutionära marxister samlade kring ett revolutionärt program.

Erfarenheterna har visat oss att alla försök att samarbeta med bourgeoisin för denna uppgift leder till tragiska nederlag. Massakern på det kinesiska proletariatet 1927, det västeuropeiska

proletariatets förräderi i Spanien och Frankrike 1936 samt i Frankrike och Italien 1946-1948 var resultatet av oriktiga (endast i Kinas fall) och antirevolutionära direktiv (i alla andra fall) från den staliniserade Komintern och den sovjetiska byråkratin. Tre senare exempel är Genève-överenskommelserna, som vietnameserna undertecknade under ryska påtryckningar och som utgör den främsta orsaken till att den vietnamesiska revolutionen alltjämt måste kämpa i Sydvietnam; massakern på de indonesiska kommunisterna 1965, på grund av samarbetet med Sukarnos regim och den indonesiska ledningens fullständiga uraktlåtenhet att förbereda IKP för den förestående klasskampen samt slutligen Frankrikes kommunistiska partis fullständiga och avskyvärda kapitulation i maj 1968.

Dessa erfarenheter har lärt oss att formulera vissa specifika punkter beträffande ett revolutionärt partis funktioner i den exploaterade världen. Dessa måste vara:

1. Att bilda en självständig politisk kraft av städernas och landsbygdens proletariat och att bekämpa stads- och landsbygdsbourgeoisins ideologiska inflytande inom den proletära rörelsen.
2. Att ge kritiskt stöd åt varje verkligt antiimperialistisk åtgärd av den lokala bourgeoisin (nationalisering av den mexikanska oljan, Suez-kanalen, det bolivianska tennet, utländska banker osv.) samtidigt som man ständigt förklarar begränsningarna hos den klass som på grund av sina inre motsättningar är tvungen att genomföra denna politik.
3. Att representera den mest radikala och energiska kraften inom den antiimperialistiska rörelsen inte bara genom solidaritetsaktioner för de nationella befrielseströrelserna på de tre kontinenterna, utan genom att förbinda dessa rörelser med den revolutionära kampen mot den egna bourgeoisin, vilken ståndpunkt den än kan inta vid ett givet tillfälle.
4. Att ständigt förbereda de arbetande massorna på att en kamp mot bourgeoisin och småbourgeoisin är nödvändig för nationens verkliga pånyttfödelse och att erinra sig att bourgeoisin inte förmår mobilisera massorna för den slutliga anstormningen mot imperialismen. I vissa fall är den till och med oförmögen att gå till de första angreppen.
5. Att efter dessa politiska linjer kämpa för proletariatets hegemoni i revolutionen. Konkret uttryckt innebär det det proletära partiets seger därigenom att det vinner ledningen över de arbetande i stad och land och leder dem till den borgerliga statens störtande och det nya socialistiska samhällets upprättande.

För närvarande finns det endast en internationell organisation som framlägger denna linje i internationell skala: Fjärde internationalen. Dessa regler har emellertid inte fastställts av Trotskij eller Fjärde internationalen. De var proberstenen för den bolsjevikiska politiken redan före 1905 års revolution i Ryssland och meningsskiljaktigheterna mellan de bolsjevikiska ledarna innefattade ingen tvekan om dessa grundsatser, utan gällde frågan om en etapp mellan den borgerligt demokratiska revolutionens uppgifter (det vill säga agrarproblemetets lösning) och den socialistiska revolutionens seger och upprättandet av proletariatets diktatur. Frågan blev något akademisk sedan bolsjevikerna erövrat statsmakten 1917. Den löstes under historiens lopp. Det fanns inget mellanliggande stadium. Detta underströks ytterligare av den kinesiska och den kubanska revolutionens seger.

Många kommer utan tvivel att invända att arbetarna och bönderna alltjämt står under inflytande av borgerliga ideologier och att de inte kommer att kunna förstå den vetenskapliga socialismens sammanhang. Det är otvivelaktigt riktigt, men samtidigt kan man inte förneka att arbetarna varit indragna i betydelsefulla strider i hela Öst- och Västpakistan från november

1968 och framöver, trots general Yahya Khans nya undantagstillstånd. Dessa strider har varit okoordinerade och sporadiska men massomfattande.

En strategi för övergångsetappen före makterövringen måste formuleras. Vi har av föregående analys sett att dagens mest brännande frågor i Pakistan är förbundna med den borgerligt-demokratiska revolutionen. Som vi förut framhållit har revolutionens historia lärt oss att revolutionen inte kan genomföras av bourgeoisin, och att det enda parti som kan leda arbetarna och bönderna fram till den etapp under vilken dessa uppgifter kan lösas är ett revolutionärt parti för proletariatet i stad och land. Den borgerligt-demokratiska revolutionen kommer därför också att leda till en socialistisk revolution och till upprättande av en arbetarnas och de fattiga böndernas stat.

Som bidrag till arbetet för att bygga upp ett revolutionärt parti och samordna de pakistanska massornas kamp framläggs följande krav som en plattform för diskussionen.

Övergångskrav och demokratiska krav

1. *Nationalisering av alla utländska företag utan konfiskation och konfiskation av alla utländska tillgångar.* De pakistanska massornas antiimperialistiska glöd har ofta avlänkats i harmlösa kanaler av den härskande klassen, som själv ofta använder antiimperialistisk retorik för att bedra massorna (exempelvis 'vänskap med Kina'). Detta måste skoningslöst avslöjas och detta krav utnyttjas för att bevisa för massorna att regeringen inte förmår genomföra några konkreta antiimperialistiska aktioner för att förbättra de arbetande massornas levnadsstandard.

2. *Den nationella frågan.* Denna har framträtt som en ytterst viktig sida av Pakistans politiska liv på grund av de västpakistanska kapitalisternas ekonomiska och politiska exploatering av Östpakistan. Självbestämmanderätt måste därför garanteras Östpakistan och det är alla västpakistanska socialisters plikt att stödja detta krav. Samtidigt måste revolutionärerna i Östpakistan skilja sitt stöd för nationell självbestämmanderätt eller autonomi från den högre bengaliska småbourgeoisins krav genom att understryka att en meningsfull autonomi är möjlig endast inom en socialistisk ram.

3. *Alla undertryckningslagar måste avskaffas.* Kampen för medborgerliga rättigheter i både stad och land är en viktig del av kampen för socialismen. Den hjälper oss att avslöja 'demokratis' fasad och att visa att i länder som Pakistan är bourgeoisin oförmögen att garantera folket fullständiga medborgerliga rättigheter.

4. *Minoritetssamfundens rättigheter.* Dessa samfunds rättigheter måste förvaras av varje socialist. Det är när den härskande klassen står inför en kris som den söker avleda uppmärksamheten från krisens verkliga orsaker genom att söka syndabockar och uppamma tvedräkt, genom att söka resa inte bara muhammedaner mot icke-muhammedaner utan även icke-bengaliska muhammedaner mot bengaliska muhammedaner. Det är socialisternas plikt att avslöja och bekämpa detta, hur svåra förhållandena än kan vara.

5. Den agrara frågan

1. *Västpakistan.* a. Feodalismen på landsbygden måste avskaffas genom expropriation utan kompensation av godsägarnas egendom.

b. Jorden till dess brukare. Arrendesystemet måste upphävas fullständigt och de bönder som är indragna i detta medeltida system skall erhålla äganderätt till den jord på vilken de arbetat i hela sitt liv.

c. Alla böndernas skulder skall omedelbart annulleras.

- d. Den minsta jordegendomen skall fastställas till 25 acre odlad jord i Västpakistan.
- e. En minimilön fastställs för landsbygdens proletärer och deras arbetstid begränsas till 40 timmar per vecka med en obligatorisk vilodag.
- f. överskottsjord som exproprierats från storgodsägarna skall användas för att införliva de jordlösa bönderna och landsbygdens arbetslösa i ett system av kooperativt jordbruk.
- g. Marknaden skall kontrolleras av staten och alla hamstrare och livsmedelsspekulanter skall bestraffas genom konfiskation av deras jord.
- h. Vattentillgångarna skall nationaliseras och rörbrunnarna ställas under direkt kontroll av valda bonderepresentanter för att trygga att alla får tillgång till vatten. Vattenkvoterna skall fastställas efter jordegendomarnas areal.
- i. Privat penningutlåning förbjöds i lag och staten inrättar ett system av billiga lån till landsbygden till låga räntor.
- j. Bortauktioneringen av statlig jord stoppas och denna jord fördelas bland de jordlösa bönderna. All jord som givits som belöning åt statliga tjänstemän, ministrar och armé-officerare skall omedelbart konfiskeras och fördelas bland de fattiga bönderna.
- k. Kemiska gödningsämnen och utsäde skall distribueras endast genom kooperativa organisationer, till låga priser.
1. Varje by skall ha minst en skola och ett hälsovårdscentrum, och det skall finnas minst ett sjukhus och en teknisk skola på sex byar. Antalet jordbrukshögskolor skall ökas snabbt.
 2. *Östpakistan*. a. Jordskatten skall avskaffas helt och ersättas med en jordbruksskatt som beräknas efter mängden marknadsförda råvaror.
 - b. Jutemarknaden skall nationaliseras och bonden erhålla ett rimligt pris i proportion till jutepriset på världsmarknaden.
 - c. Fiskerierna bringas under statlig kontroll.
 - d. Teplantagen nationaliseras och de utländska plantageägarna avhyses utan kompensation. Samma krav gäller för sockerrörs-plantagen, fastän deras ägare är infödda.
 - e. Minsta jordegendom skall vara på 12% acre och oekonomiska enheter sammanföres till kooperativa jordbruk som leder till kollektivisering. Samtidigt samlas redskap, boskap osv. i dessa kooperativ.
 - f. En minimilön garanteras det växande antalet jordlösa bönder och deras arbetstid fastställs under anställningen. Deras löner måste vara tillräckliga för att täcka deras huvudutgifter under den tid de inte är sysselsatta.
6. *Nationalisering av nyckelindustrier och basindustrier utan kompensation*. Vi har redan skisserat de monopolistiska förhållanden som råder i Pakistan. Kapitalistklassens skyhöga profiter står i skriande motsättning till den pakistanska arbetarklassens löner. Varje effektivt planeringssystem kräver att dessa industrier undandras kontrollen av det fåtal kapitalister som äger dem. Detta måste ske samtidigt med nationalisering av banker, försäkringsbolag och kreditsystem. Vi skiljer oss emellertid från reformisterna genom att avvisa allt tal om kompensation, genom att inte likställa en borgerlig stats nationalisering med en förändring av den sociala äganderätten till produktionsmedlen, genom att ständigt mana massorna att lita till sin egen styrka och genom att förbinda frågan om expropriering med arbetarnas rätt att

kontrollera produktionsmedlen. Det bästa övergångskravet för de senare är kravet om arbetarkontroll i de nationaliserade industrierna.

7. *Rätt till full sysselsättning och rätt till kollektivavtal; glidande löneskala och glidande tidskala.* Revolutionära socialister måste bekämpa de prisstegringar och den växande arbetslöshet som är karakteristiska för halvkoloniala samhällen. Höjda priser måste följas av automatiska lönehöjningar i samma proportion för arbetarna. Under lågkonjunkturer tvingas kapitalisterna att skära ned antalet anställda arbetare. Den paroll som måste framföras i detta sammanhang är glidande tidskala för alla arbetare. Det är fackföreningarnas och andra massorganisationers uppgift att sammanföra de anställda och de icke-sysselsatta arbetarna och att begära att arbetet delas upp. Arbetsgivarna är experter på att splittra arbetarrörelsen och kommer utan tvivel att kunna kringgå dessa krav om de inte förfäktas av en stark facklig rörelse som förmår att lamslå fabrikerna eller ockupera dem tills kraven tillgodosetts. Det är också nödvändigt att stödja arbetarklassens ekonomiska kamp och kampen för demokratiska rättigheter. Fackföreningarna måste stärkas och ansträngningar göras för att upprätta en livskraftig facklig organisation i nationell skala.

8. *Skapande av fabrikskommittéer.* Den nuvarande företeelsen – svaga fackföreningar i förening med spontan kampvilja – måste föranleda bildande av fabrikskommittéer eller strejkkommittéer. Det antikapitalistiska medvetandets nya utveckling har kommit till uttryck i fabriksockupationer och *gheraos*. I dessa situationer bör arbetarna välja fabrikskommittéer som förhandlar på deras vägnar, särskilt där fackföreningen är svag, det inte finns någon eller den kontrolleras av kapitalisten. En vald kommitté kan bli en betydande kraft i fabriken. Redan sådana kommittéers existens undergräver kapitalistens makt.

9. *Studenterna skall kontrollera sina universitet.* Studentrörelsen måste få kontrollera de politiska kurserna och den undervisning de erhåller vid universiteten. Det skall finnas blandade kommittéer av lärare och studenter, valda enligt principen en man, en röst, som leder universiteten. Studenterna måste också garanteras arbete efter examen och överhuvud taget skall kraven i det program i elva punkter som framlagts av Studenternas aktionskommitté i Dacca bli hela studentrörelsens krav.

10. *Stöd åt all antiimperialistisk och antikapitalistisk kamp.* Detta förutsätter en utrikespolitik som erkänner FNL i Sydvietnam och upphäver erkännandet av marionettregeringen, utträde ur Cento och Seato och avbrytande av relationerna med Iran på grund av dess stöd åt sionismen i Mellanöstern. Materiell och moralisk hjälp måste utgå till befrielseörelserna i Asien, Afrika och Latinamerika. Vår utrikespolitik måste innebära ovillkorligt försvar av Sovjetunionen, Kina och andra arbetarstater mot imperialismen, men samtidigt helhjärtat stöd åt kampen för att upprätta socialistisk demokrati och bekämpa byråkratin i arbetarstaterna. Vad Indien beträffar måste vi skilja mellan den reaktionära indiska regeringen och de indiska massorna, vilkas intressen inte skiljer sig från andra förtryckta folkmassor i den övriga världen. Vi måste stödja alla antikapitalistiska manifestationer av de indiska arbetarna och bönderna. Vi måste kräva självbestämmanderätt för Kashmirs folk och stödja *nagas* kamp för nationellt oberoende.

11. *Och slutligen för en arbetarnas och de fattiga böndernas regering i Pakistan.* Vi måste göra absolut klart att ovanstående krav är av sådan karaktär att ingen borgerlig regering kan ens börja att förverkliga dem. Ur kampen för dessa krav kommer det att uppstå ett revolutionärt massparti som visar vägen till en socialistisk revolution. Endast en socialistisk revolution kan på ett tillfredsställande sätt lösa motsättningarna i stad och land. Klassarbetet har visat sig ödesdigert i det förflutna och de historiska förhållandena har utvecklats på sådant sätt

att det inte ens finns objektiva möjligheter att samarbeta med bourgeoisin i internationell skala. Det finns bara ett svar – framåt mot socialismen.

Militärvälde eller folkmakt?

Denna fråga blir snabbt meningslös, för i det långa loppet är det inte detta val som folket måste träffa. Valet kommer att stå mellan en socialistisk revolution – det vill säga folkmakt – och fullständig upplösning. Militärvälde är klassvälde och i Pakistans fall är känslorna i den nationella frågan så starka att ett militärt välde, hur väl förklätt det än är, aldrig kommer att godtas av Östpakistanens folk. Även i Västpakistan blir desillusionen allt större och den allmänna olusten kommer otvivelaktigt att sprida sig till de bönder i uniform som utgör den pakistanska arméns ryggrad. I en situation då den allt djupare sociala krisen berör befolkningens flertal är det endast en fråga om tid innan även soldaterna i ledet berörs av den. Frågan om militärvälde eller folkmakt kommer då att lösas genom yrkesarméns avskaffande och dess ersättande med en folkmilis. För att inte överraskas av händelseutvecklingen måste vi emellertid skapa och bygga upp det revolutionära avantgarde som kommer att göra det möjligt för oss att uppnå en socialistisk arbetare- och bonderepublik i Pakistan.

Om Pakistan och den nationella enheten *Bilaga 1*

(Resolution antagen vid utvidgat plenarsammanträde med Indiens kommunistiska partis centralkommitté den 19 september 1942, bekräftad av Indiens kommunistiska partis första kongress i maj 1943.)

Fullständig nationell enhet grundad på harmoni mellan samfundet och enhetsfront mellan kongresspartiet och muhammedanska förbundet är i dag en trängande nödvändighet för att lösa den nuvarande nationella krisen, för att erövra den nationella regeringen från den brittiska imperialistiska byråkratin och för att försvara vårt fosterland mot den fascistiske aggressorn. Detta har skjutit kontroversen Pakistan kontra Indiens enhet i förgrunden. Därför framlägger kommunistiska partiet huvudprinciperna för den kommunistiska politiken i denna fråga.

1. Kommunistiska partiet samlar de arbetande av alla kaster, samfund och nationaliteter i gemensamma klassorganisationer (fackföreningar, Kisan Sabhas osv.). Det enar dem politiskt som avantgardet i den nationella enhetsfronten för att uppnå vårt lands frihet och demokrati. Det är hörnstenen för att uppnå enhet mellan samfundet.

2. För att bygga upp den nationella enhetsfronten mellan de människor tillhörande skilda samfund och nationaliteter som bebör Indien, för vårt lands försvar och frihet, är det emellertid nödvändigt att skingra den ömsesidiga misstro och misstänksamhet som existerar bland dem. Den är en kvarleva av minnena från tidigare historiskt förtryck och av de nuvarande sociala olikheter som uppstått ur den feodala och imperialistiska exploateringen. I detta syfte måste samfundens och nationaliteternas grundläggande rättigheter göras till en väsentlig del av den nationella enhetsfrontens program.

3. Den nationella enhetsfrontens program måste förklara att i Fria Indien kommer det att råda fullständig jämlikhet mellan nationaliteter och samfund som existerar sida vid sida i Indien. Ingen nationalitet kommer att förtrycka den andra. Inga olikheter eller diskrimineringar kommer att grundas på kast eller samfund. För att trygga detta måste den nationella rörelsen erkänna följande rättigheter som en del av programmet för nationell enhet:

a) Varje del av det indiska folket som har ett sammanhängande territorium som hemland, gemensamma historiska traditioner, gemensamt språk, gemensam kultur och psykologi samt

gemensamt socialt liv erkännes som särskild nationalitet med rätt att existera som autonom stat inom den fria indiska unionen eller federationen och har rätt att utträda ur den om den så önskar. Det innebär att de territorier som är sådana nationaliteters hemland och som nu är uppsplittrade genom de nuvarande brittiska provinsernas eller de så kallade 'indiska staternas' konstgjorda gränser återförenas och återställs till dem i Fria Indien. Morgondagens Fria Indien blir således en federation eller union av autonoma stater för de skilda nationaliteterna såsom pathaner, västpunjabis (överbäggande muhammedaner), sikher, sindhis, hinduer, rajasthaner, gujeratis, bengaler, assamiter, beharis, orlyas, andhras, tamiler, karnatakis, maharashtrianer, keralas osv.

b) Om det finns utspridda minoriteter i de på detta sätt bildade nya staterna garanteras deras rättigheter i fråga om kultur, språk, undervisning osv. av författningen och kränkning av dem straffas i lag.

c) Alla diskvalificeringar, privilegier och diskrimineringar grundade på kast, ras eller samfund (såsom oberörbarhet och liknande orättfärdigheter) upphäves i författningen och kränkningar straffas i lag.

4. En sådan deklARATION om rättigheterna kan – eftersom den ger varje här ovan definierad nationalitet och således de nationaliteter som bekänner sig till muhammedansk tro rätt till autonom statlig existens och rätt till utträde – utgöra basen för enhet mellan nationella kongressen och muhammedanska förbundet. Detta skulle nämligen ge muhammedanerna, överallt där de utgör en överväldigande majoritet på ett sammanhängande territorium som utgör deras hemland, rätt att bilda sina autonoma stater och även att utträda om de önskar. Beträffande de bengaliska muhammedanerna i Bengalens östra och norra distrikt, där de utgör en överväldigande majoritet, kan de förena sig till ett autonomt område – staten Bengalen – eller till en separat stat. En sådan deklARATION tillgodoser därför den riktiga kärnan i det pakistanska kravet och har ingenting gemensamt med den separatistiska teorin om Indiens delning i två nationer på religionens grundval.

5. Men erkännandet av rätten till avskiljande i denna form behöver inte nödvändigtvis leda till avskiljande i verkligheten. A andra sidan medför det, genom att skingra den ömsesidiga misstänksamheten, aktionsenhet i dag och lägger grundvalen för en större enhet i morgondagens Fria Indien. Den nationella enhet som smitts på grundval av en sådan deklARATION och stärks under den gemensamma kampen för att försvara vårt hemland kommer att övertyga människorna av alla indiska nationaliteter om den trängande nödvändigheten av att hålla samman och bilda en Fri indisk union eller federation i vilken varje nationell stat blir en fri och likaberättigad medlem med rätt till utträde. De kommer att betrakta detta som den enda vägen att säkra den uppnådda friheten och demokratin och att på denna säkra grundval i Indien bygga upp en större och mäktigare enhet än vårt land någonsin bevittnat.

Trots den konflikt som framträtt och de till synes olösliga svårigheterna växer den brinnande längtan efter enhet bland de människor som i dag följer kongresspartiet eller muhammedanska förbundet. Under trycket av det växande hotet om fascistisk invasion och den nuvarande nationella krisen har också ledningen för de två organisationerna närmat sig varandra, i riktning mot den lösning som anges i denna resolution. Det finns ingen som helst plats för defaitism i enhetsfrågan. Kommunistiska partiet manar alla patrioter att förena sig med detsamma för att popularisera de ovan framlagda principerna och på så sätt påskynda förverkligandet av enhet mellan kongresspartiet och muhammedanska förbundet, som i dag är vägen till vårt fosterlands nationella räddning under en tid av största fara.

Resolution om den ekonomiska politiken. *Bilaga 2*

Resolution antagen av muhammedanska förbundet i september 1968

Enär det är nödvändigt att i Pakistan upprätta en social och ekonomisk ordning grundad på de islamitiska principerna om jämlikhet och broderskap och social rättvisa, och att medvetet framskrida mot de sociala och ekonomiska mål som uppställts för nationen av Pakistans grundare, Qaid-i-Azam Muhammed AH Jinnah;

Och enär det är nödvändigt att effektivt lösa både de långsiktiga och de omedelbara ekonomiska och sociala problem som folkets massor i Pakistan nu står inför;

Antar Rådet för Pakistans muhammedanska förbund härmed följande ekonomiska program som partiets fasta och uttalade politik och beslutar att det omedelbart införlivas med och blir en del av partiets manifest, som en högtidlig utfästelse till Pakistans folk om att Pakistans muhammedanska förbund uppriktigt kommer att söka förverkliga sagda program snarast, för att trygga upprättande av social rättvisa och ekonomisk säkerhet för hela Pakistans folk i enlighet med islams tillämpliga principer:

Ett program för att trygga upprättande av islamitisk social och ekonomisk rättvisa för hela Pakistans folk.

1. Alla källor till kapitalbildning såsom banker och försäkringsbolag skall ägas av nationen, för att garantera att samhällets alla resurser utnyttjas helt och användes på det sätt som är bäst ägnat att tjäna hela samhällets intressen.
2. Industrier som järn- stål och övrig metallindustri, maskin-verktygsindustri, kemisk industri och industri för gödningsämnen, tung maskinindustri, skeppsvarv, vapen- och ammunitionsindustri, bilindustri och tillverkningen av elektrisk utrustning för kraftförsörjningen (produktion, distribution och utnyttjande) skall ägas av staten.
3. Alla källor till energi såsom elektricitet, olja, gas och kol liksom atomenergi och alla de viktigaste transportmedlen, såsom järnvägar, skeppsfart, flyglinjer och vägtransporter och all exploatering av mineraltillgångar skall ägas av nationen. Textilindustrin och alla på jordbruket baserade industrier, såsom jute-, socker-, te-, tobaks- och mjölinustrin skall ägas och drivas gemensamt av kooperativ av odlare, företagare och arbetare.
4. Alla av staten ägda industrier skall ledas av väl utbildad och högt kvalificerad personal, underkastad kontroll från allmänhetens representanter och inte från byråkratins sida.
5. Alla viktigaste exportartiklar såsom textilier, bomull, jute, te, spannmål, mineralier och värdefulla stenar samt importen av alla viktiga kapitalvaror, gödningsämnen, metaller och maskiner, elektronisk utrustning, bilar och traktorer skall handhas av ett statligt handelsbolag i hela nationens intresse, varigenom det missbruk som lett till förlust av dyrbar utländsk valuta utrotas.
6. Alla arbetares rättigheter skall garanteras i lag som ger dem rätt till minimilöner, fri facklig organisationsrätt, strejkrätt, försäkring mot arbetslöshet, skador och dödsfall under arbetet samt andra grundläggande förmåner. Industrins arbetskraft skall tilldelas andelar i alla fabriker genom utnyttjande av deras besparingar, fonder och bonus, vilka skall regelmässigt fastställas av staten, så att de arbetande får verklig talan i den faktiska förvaltningen av sina företag.

7. För att undvika koncentrationen av förmögenheterna och uppnå största möjliga jämlikhet i inkomster skall beskattningen utformas så att den begränsar den maximala nettoinkomsten för varje familj, oberoende av inkomstkälla eller inkomstkällor, så att den inte överskrider motsvarigheten till inkomsten från 250 acre bevätnad jord, tills varje familj i Pakistan tillförsäkrats en minimiinkomst på 3.600 rupier per år, baserad på prisindex för 1964-1965, varvid ordet 'familj' innefattar fader, moder och minderåriga barn.
8. Bostadsbyggandet för låginkomstgrupper stödjes på prioritetsbasis: 50 procent av anslagen till bostadsbyggande reserveras för bostadsbyggare med en inkomst upp till 6.000 rupier per år, 30 procent för dem som tjänar upp till 12.000 rupier per år och resten för dem som tjänar upp till 24.000 rupier per år.
9. Undervisningen för låginkomstgrupper blir gratis upp till studentexamensnivå och större vikt lägges vid den tekniska utbildningen genom inrättande av fler polytekniska institut. Undervisningen på högskole- och universitetsnivå blir också fri, på grundval av meriter, för låginkomstgrupperna.
10. Den ekonomiska utvecklingen skall planeras så att orättfärdiga och orimliga skillnader i blomstring och tillväxt mellan Öst-och Västpakistan samt mellan skilda regioner inom en provins undgås.
11. Alla rester av feodalism avlägsnas, så att ingen familj (definierad som ovan) äger mer än 250 acre bevätnad jord (motsvarande 18.000 produktindex-enheter) och 500 acre obevätnad jord i Västpakistan. Inga undantag från denna regel kan medges på någon grund (trädgårdar, avel osv.). Jordbrukarna skall tillförsäkras rättvisa inkomster för sina produkter om de följer de nationella skördeplanerna för att uppnå självförsörjning i fråga om livsmedel och de nationella industriernas försörjning med tillräckliga råvaror. De skall erhålla subventioner (för utsäde, gödningsämnen och utrustning) samt särskilda kreditlättnader. En prisstödjande politik skall genomföras, medan stadsinvånare som tjänar upp till 500 rupier i månaden skall erhålla spannmål på subventionsbasis. Ökade sysselsättningsmöjligheter skall skapas så att ingen behöver svälta, särskilt på landsbygden.
12. Kooperativ och andra former av jordbruksorganisation skall främjas för att förhindra exploatering av jordbrukarna.
13. En minimilön för jordbruksarbete fastställs.
14. Obligatorisk skörde- och boskapsförsäkring införes.
15. Jordskatten skall gradvis föras i nivå med inkomstskatten så att små egendomsägare undantas från den.
16. Statligt ägd jord skall säljas till jordbrukskooperativen (medlemskapet i dessa förbehålles de bönder som brukar jorden) eller lämnas i belöning till dem som gjort sig särskilt förtjänta.
17. Lönerna för tjänster, särskilt för den tekniska personalen och lärarna, skall fastställas i enlighet med deras meriter, med hänsyn tagen till kostnaderna för att uppnå särskilda kvalifikationer och det ansvar som sådana anställningar medför.
18. Varje medborgare i Pakistan kommer i åtnjutande av ett fullständigt socialförsäkrings-system. Socialförsäkringssystemet skall avse att ge varje person, särskilt i låginkomstgrupperna, fullständigt socialskydd från vaggan till graven. Tyngdpunkten skall läggas på fri sjukvård för alla som inte har råd att anlita läkare och på vården av fattiga föräldralösa, änkor och fysiskt handikappade.

19. För att tillförsäkra familjer till soldater eller poliser som dödats eller invalidiserats i tjänsten ett tillräckligt uppehälle skall alla officerare, underofficerare och andra i de väpnade styrkorna och polisen försäkras av staten på dennas bekostnad.

20. De privatägda industrierna som nationaliseras i enlighet med ovanstående program skall kompenseras i överensstämmelse med å ena sidan principerna om rättvisa och jämlikhet och å andra sidan det framgångsrika förverkligandet av ovan nämnda program för ekonomiska reformer.

21. Allt utländskt kapital ägt av pakistanska medborgare i utlandet skall deklarerats inom en specificerad tidrymd och därpå ställas under Pakistans statsbanks kontroll. Allt sådant kapital som inte deklarerats inom den angivna fristen skall frysas ner och kunna konfiskeras av staten.

22. Mängden utländskt kapital och utländska investeringar i Pakistan skall fastställas i enlighet med nationens intressen.

23. Quranic-lagen om anklagelser beträffande privat egendom, såsom Zakat, skall ges starkt eftertryck.

Trots ovanstående åtgärder kommer den privata sektorn alltjämt att spela en betydande roll inom industrin och jordbruket. Det kan emellertid invändas att om och när ovanstående program förverkligas kommer det att tendera till att beröva den enskilde större materiella incitament och begränsa hans förvärv av privat egendom. Lösningen av dessa och många andra frågor kan och kommer att finnas om Pakistans alla medborgare börjar att leva efter islams grundläggande princip att hela samhällets moraliska, ekonomiska, sociala och politiska välfärd måste vara en trosartikel för var och en av dem: det enda verkligt aktningvärda incitamentet och den enda bestående egendomen är rent samvete och sinnesro som kommer av en rättvis ordning och av att sorger och glädjeämnen delas med medmänniskorna.

Denna resolution, föreslagen av Sardar Shaukat Hayat Khan och understödd av Mian Manzar Bashir, rekommenderades enhälligt av arbetsutskottet för Pakistans muhammedanska förbund och antogs enhälligt av rådet.

Elvapunktskraven från Östpakistanska studenternas allparti-aktionskommitté. *Bilaga 3*

1. a) De 'provinsialiserade' högskolornas ursprungliga status återställs.
- b) Antalet skolor och högskolor utökas.
- c) Nattskift anordnas i provins-högskolorna.
- d) Kursavgifterna minskas med 50 procent.
- e) Bengali blir undervisningsspråk.
- f) Bostadskostnaderna i studenthusen subventioneras med 50 procent.
- g) Lärarnas löner höjes.
- h) Kostnadsfri och obligatorisk undervisning till klass VIII.
- i) Ett medicinskt universitet upprättas och medicinalrådets stadga upphäves.
- j) Koncentrerade kurser ordnas vid de polytekniska högskolorna.
- k) Tåg och bussrabatter.
- l) Garantier för sysselsättning.
- m) Upphävande av universitetsstadgan och fullständig autonomi för universiteten.
- n) Återkallande av nationella undervisningskommissionen och Hamoodur Rahman-

rapporten.

2. Parlamentarisk demokrati på grundval av allmän rösträtt.
3. a) Federalt statsskick och suverän lagstiftning.
b) Federalregeringens befogenheter begränsas till försvaret, utrikespolitiken och valutan.
4. Sub-federation av Beluchistan, Nordvästra gränsprovinsen och Sind med regional autonomi för varje enhet.
5. Nationalisering av bankerna, försäkringsbolagen och alla stora industrier.
6. Minskning av böndernas skatter och utskylder.
7. Rimliga löner och bonus åt arbetarna.
8. Åtgärder för att kontrollera översvämningarna i Östpakistan.
9. Upphävande av alla undantagslagar, säkerhetslagar och andra förbud.
10. Utträde ur Seato, Cento och militärpakten mellan USA och Pakistan.
11. Frigivning av alla politiska fångar, däribland de som åtalats för 'Agarthala-konspirationen'.